

ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA
V MARTINE

ETNOGRAFIA

ROČNÍK CXV – 2021

ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA
V MARTINE

ROČNÍK
CXV – 2021

ETNOGRAFIA 62

VYDALO SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM

Vydalo Slovenské národné múzeum v Martine roku 2021

Predseda Edičnej rady
Slovenského národného múzea
Mgr. Branislav Panis

Redakčná rada
Mgr. Radovan Sýkora, predseda
Mgr. Simona Jaššová (tajomníčka), PhDr. Mária Halmová,
doc. PhDr. Anna Hlôšková, CSc., PhDr. Eva Králiková,
prof. doc. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD., PhDr. Zora Mintalová Zubercová,
PhDr. Marta Pastieriková, CSc., Mgr. Michala Sedláčková,
Mgr. Lucia Segľová, PhD., Mgr. Eva Ševčíková

Odborná redaktorka a zostavovateľka
Mgr. Lucia Segľová, PhD.

Jazyková redaktorka
Mgr. Zuzana Dudášová, PhD.

Technický redaktor
Mgr. Alexander Mušínska, Ph.D.

Obálku a väzbu navrhol
Zdeněk Jeřábek

Texty do angličtiny preložila
Stephanie Staffen

Rukopis posúdili
PhDr. Mária Halmová, PhDr. Gabriela Podušelová

Výroba
XXX

Frontispice
Martin Benka: *Na rozlúčku*, litografia, Album SVUM na rok 1939,
SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2021

© Slovenské národné múzeum v Martine, 2021

ISBN 978-80-8060-516-2
ISSN 0139-5475

ÚVODOM

Už druhý rok je vydávanie *Zborníka SNM v Martine: Etnografia* poznamenané nepriaznivou epidemiologickou situáciou v súvislosti so šírením ochorenia COVID-19. Tak ako táto situácia ovplyvnila takmer celý rozsah činnosti múzea, poznačila aj vedecko-výskumnú činnosť kurátorov, ktorí boli výrazne limitovaní v možnostiach terénnych výskumov a bádání v archívoch. Aj vzhľadom k tejto situácii sú v aktuálnom ročníku zborníka publikované predovšetkým príspevky čerpajúce a vychádzajúce z vlastného zbierkového fondu či Archívu SNM, pobočky v Martine.

Protiepidemické opatrenia tiež ovplyvnili činnosť Redakčnej rady Zborníka SNM v Martine: Etnografia. V rokoch 2020 aj 2021 prebehli zasadnutia Redakčnej rady iba prostredníctvom mailovej komunikácie. Chceme na tomto mieste vysloviť poďakovanie všetkým členom Redakčnej rady za pochopenie a vysloviť presvedčenie, že v budúcom roku sa pandemická situácia nezopakuje a budeme sa môcť reálne, fyzicky stretnúť. Pretože niet nad osobný kontakt, pri ktorom je možná výmena názorov a vysvetlenie stanovísk. Naše poďakovanie patrí aj zostavovateľke, ktorej táto situácia neprímerane sťažuje prácu. Želáme jej veľa trpezlivosti a úspechov, zhmotnených v ďalších ročníkoch nášho zborníka.

Radovan Sýkora

Koncom 90. rokov minulého storočia prevládla v Slovenskom národnom múzeu (SNM) predstava, že zborníky SNM majú byť „predovšetkým odrazom (slovami Š. Mruškoviča „zrkadlom“) činnosti múzea“.¹ Zostavovateľky a zostavovatelia Zborníka SNM: Etnografia tak už tri desaťročia prinášajú predovšetkým výsledky vlastnej vedecko-výskumnej a odbornej činnosti SNM v Martine. Postupný vývoj múzea však priniesol široký odborný záber, pretože SNM v Martine dnes v oblasti spoločenských vied okrem bohatých etnografických zbierok spravuje aj rozsiahle zbierky archeológie, výtvarného umenia (nielen v Múzeu Martina Benku), ale aj zbierkové predmety o národnostných menšinách Rómov a Čechov v samostatných múzeách. Rešpektujúc odkaz Š. Mruškoviča, neoddeliteľnou súčasťou zborníka sú dlhé roky aj správy o činnosti múzea, či spomienky na jeho bývalých pracovníkov, ktorí sa prostredníctvom svojej práce zapísali do dejín Slovenského národného múzea.

¹ HALMOVÁ, Mária. Úvodom. In: *Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia 60*. Editorka: M. HALMOVÁ. Roč. CXIII, Martin: Slovenské národné múzeum, 2019, s. 6. ISBN 978-80-8060-465-3. ISSN 0139-5475.

Obsahom tohtoročného Zborníka sú tak rôznorodé príspevky kurátoriek spravujúcich fondy etnografie, kunsthistórie a menšinových múzeí. Celé číslo otvára historický príspevok približujúci organizačné zlúčenie SNM v Martine so Slovenským múzeom v Bratislave najmä na pozadí búrlivého konca 60. rokov 20. storočia. Príspevky o dejinách národopisnej muzeológie patria už tradične k základným zložkám obsahovej štruktúry zborníka. Ďalej nasledujú tri príspevky venované analýze zbierkových fondov ľudového odevu a textilu, remesiel a stravy. V prvom z nich Zora Mintalová Zubercová do detailov približuje budovanie a základný rozbor pozoruhodnej kolekcie vyšívateľského textilu. Ďalší príspevok Daši Ferklovej prehľadne popisuje a dokumentuje pracovné nástroje a pomôcky kožuspracujúcich remeselníkov: garbiarov, obuvníkov, remenárov a kožušníkov. Zo zbierky ľudovej stravy sa Barbora Sumková venuje časti smaltovaného riadu a jeho zdobeniu. Aj v tomto ročníku Monika Váleková pokračuje v dôkladnej analýze kresieb, albumov, grafík a sôch slovenských autorov v zbierke Múzea Martina Benku.

V časti správy približujú autori činnosť múzea za posledné roky a v časti recenzie a informácie sa nám podarilo priblížiť štyri knihy s menšinovou tematikou.

Veríme, že aj zborník, ktorý držíte v ruke, zachová dlhú tradíciu prinášajúcu etnologické poznanie a nájde si svojho odborného čitateľa.

Lucia Segľová

INTRODUCTION

For the second year now, the publication of the Anthology of the SNM in Martin: Ethnography has been marked by the unfavourable epidemiological situation related to the spread of the COVID-19 virus. Just as this situation has affected almost all the museum's range of activities, so it has also affected the research of curators, who have been significantly limited in their opportunities for field research and study in the archives. Due to this situation, the current volume of the anthology primarily includes articles based on the museum's own collection or the Archives of the SNM, Martin branch.

The measures taken to contain the spread of the epidemic also affected the activity of the Editorial Board of the Anthology of the SNM in Martin: Ethnography. In 2020 and 2021, the meetings of the Editorial Board took place only by email. Here, we would like to express our thanks to all members of the Editorial Board for their understanding, and our firm hope that next year the pandemic situation will not be repeated and we will be able to meet in person. For there is nothing better than personal contact, where opinions can be exchanged and positions explained. Our thanks also go to the editor, for whom the situation makes her work unduly hard. We wish her much patience and success, materialised into the next volumes of our anthology.

Radovan Sýkora

At the end of the 1990s, the dominant idea in the Slovak National Museum (SNM) was that the SNM's anthologies should be: above all a reflection (in the words of Š. Mruškovič 'a mirror') of the museum's activity".¹ For three decades, the editors of the Anthology of the SNM: Ethnography have been bringing essentially the results of the research and specialised activities of the SNM in Martin. However, the gradual growth of the museum brought with it a wide range of specialisations, since in the field of the social sciences the SNM Martin today administers, in addition to its rich ethnographic collections, extensive collections of archaeology, fine art (not only in the Martin Benka Museum) as well as collection items on the ethnic minorities of Roma and Czechs in independent museums. Respecting the legacy of Š. Mruškovič, for many years now the anthology has included reports on the mu-

---

¹ HALMOVÁ, Mária. Introduction. In: *Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia 60*. Editor: Mária HALMOVÁ. Vol. CXIII, Martin: Slovak National Museum, 2019, p. 6. ISBN 978-80-8060-465-3. ISSN 0139-5475.

seum's activity, or memories of former colleagues who entered the history of the Slovak National Museum through their work.

This year's Anthology contains assorted articles by the curators managing the collections of ethnography, art history and the minority museums. The issue is opened by a historical article describing the merger between the SNM in Martin and the Slovak Museum in Bratislava, in particular against the background of the tempestuous late 1960s. Articles on the history of ethnographic museology are traditionally a founding element of the anthology's structure. This is followed by three articles devoted to an analysis of the collections of folk clothing and textile, crafts and food. In the first one, Zora Mintalová Zubercová described in detail the construction and basic analysis of the considerable collection of embroidered textile. The next article by Daša Ferklová describes clearly and documents the work tools and aids used by leather-processing craftsmen: tanners, shoemakers, girdlers and furriers. For the collection of folk nourishment, Barbora Sumková deals with enamel tableware and its ornamentation. In this volume, too, Monika Váleková continues her thorough analysis of drawings, albums, graphics and sculptures by Slovak artists in the collection of the Martin Benka Museum.

In the "Reports" section, the authors describe the museum's activity over the last few years, and in the "Reviews and Notes" section, we were able to discuss four books with an ethnic minority topic.

We are confident that the anthology you hold in your hands is continuing the long tradition which brings ethnological knowledge and that it will find its readership.

Lucia Segřová

ŠTÚDIE A MATERIÁLY

NIEKOĽKO POZNÁMOK K ZLÚČENIU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA A SLOVENSKEHO MÚZEA A K ŠTRUKTÚRE NOVEJ INŠTITÚCIE

*Mária Halmová, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: maria.halmova@snm.sk*

Abstract: *The nationalisation of the Slovak National Museum (1949) was followed by its merger (1961) with the Slovak Museum, preceded by numerous delimitations of the collections into other institutions. The merger of both museums gave a definite specialisation to the Martin museum, renamed the Ethnographic Section of the Slovak National Museum and narrowed down to the research, documentation and presentation of folk culture. In the politically liberated period of the second half of the 1960s, the then head of the Ethnographic Section of the SNM, Štefan Mruškovič, began to initiate the preparation of a special law on the Slovak National Museum which would strengthen the status of the Slovak National Museum and the new statute of the organisation by widening the scope of activity of the Martin museum and by strengthening the competencies of the heads of each section. Despite intense preparations, this law was not passed, and only a minimum of the presented demands were accepted in the new statute of the Slovak National Museum, passed in 1969.*

Keywords: *Slovak National Museum, Slovak Museum, statute, organisational structure*

Priebežne na stránkach nášho zborníka publikujeme príspevky venované dejinám Slovenského národného múzea, osobitne do roku 1961. Považujeme ich za cenný vklad do poznania histórie vlastnej inštitúcie, bez poznania ktorej nemôžeme napredovať ďalej. Túto pestrú mozaiku štúdií i menších článkov a správ snáď obohatí aj príspevok, venovaný nateraz málo pertraktovanej téme vnímania organizačného zlúčenia Slovenského národného múzea v Martine so Slovenským múzeom v Bratislave zo strany martinskej zložky SNM i logického následného okliešťovania právomocí a celkového spôsobu fungovania martinského pracoviska.

Presvedčenie, že dve múzeá vlastivedného charakteru s celoslovenskou pôsobnosťou nemôžu dlhodobo vyvíjať svoju činnosť tak, aby sa v niektorých oblastiach neprekrývala, vyjadrovali zástupcovia oboch inštitúcií dlhodobo. Poštátnenie oboch

múzei zákonom Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) k 1. 1. 1949 pre ne znamenalo splnenie dlhotrvajúceho úsilia a istotu pravidelného finančného zabezpečenia, ak aj nie hneď rozvoja, minimálne aspoň základnej prevádzky. Kompetenčné spory o charakter a šírku zamerania oboch múzeí však pretrvávali, nakoľko zákon SNR č. 12/1949 (priatý 18. 12. 1948), ktorým boli poštátnené, toto nijakým spôsobom neupravoval.

V týchto dlhodobých kompetenčných sporoch postupne nadobúdalo prevahu Slovenské múzeum, čo sa jasne odrážalo v postojoch Zboru povereníkov SNR i Zväzu slovenských múzeí, v ktorých opomínali význam Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine) v kultúrnych dejinách Slovenska.¹ Toto napätie ohľadne ďalšieho zamerania SNM v Martine sa prenášalo aj mimo múzea a na jeho podnet ním žilo doslova celé mesto Martin i región. Prvú významnejšiu akciu zorganizovalo múzeum v roku 1953,² o dva roky neskôr k tomu vyjadrila svoje stanovisko aj Rada Okresného národného výboru (ONV) v Martine v liste Ondrejovi Klokočovi, povereníkovi kultúry: „Pracovníci PK svoj návrh podporujú tým, že Bratislava ako hlavné mesto Slovenska, hospodársko-administratívne a kultúrne centrum nevyhnutne požaduje mať celoslovenské vlastivedné múzeum, kým Martin, ako periférne mesto, nemôže mať predpoklady na takéto múzeum. Rada ONV na svojom zasadnutí rokovala o návrhu a je toho názoru, že navrhovaná zmena SNM... by nutne postihla celistvosť historických budovaných fondov... ale aj vec historickej prestíže tohto múzea... na mnohých poradách... zástupcovia ONV a závodov zasadzovali sa za celistvosť SNM. Vždy boli odbavení tým, že zo SNM

---

¹ Blížšie: HALMOVÁ, Mária. Slovenské národné múzeum v rokoch 1952 – 1961. In: *Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia 54*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CVII, Martin: Slovenské národné múzeum, 2013, s. 7-21. ISBN 978-808060-311-3.

² SNM v Martine posielala Krajskému výboru Komunistickej strany Slovenska, Krajskému národnému výboru, Okresnému národnému výboru, Mestskému národnému výboru, Krajskej odborovej rade a partnerským organizáciám (Vydavateľstvo Osveta, Matica slovenská a i.) „Ohlas pracujúcich Žilinského kraja vo veci ponechania dosavadného celoslovenského vlastivedného charakteru Slovenskému národnému múzeu“ s vysvetlením, že tento ohlas vzišiel z podnetu pracovníkov SNM v Martine a bol prediskutovaný na osobitnej porade 10. 8. 1953 za prítomnosti poslankyne s. Obuchovej, politického tajomníka OV KSS s. Vanču, zástupcov ZO KSS Závodu J. V. Stalina „... a všetci prítomní jednoznačne súhlasia so zmenou Ohlasu a prosia oslovených, aby aj oni zaujali príslušné stanovisko“. Samotný Ohlas je 10-stranový materiál, v ktorom sa o. i. uvádza: „My pracujúci Žilinského kraja... dozvedáme sa, že osobitná Vládna múzejná komisia chystá ďalekosiahlu reorganizáciu múzeí na Slovensku, podľa ktorej Slovenské národné múzeum v Martine, historicky najvýznamnejší a najrozsiahljší ústav tohto druhu na Slovensku, má stratiť svoj doterajší celonárodný vlastivedný charakter. Podľa tejto reorganizácie prírodovedný a historický odbor múzea má byť zrušený, alebo ponechaný len v meradle Žilinského kraja, ich zbierky majú byť prenesené do Bratislavy a v Martine majú byť ponechané len zbierky národopisné, ktoré by tvorili základ k odbornému múzeu slovenskej ľudovej kultúry. Tieto reorganizačné návrhy považujeme s hľadiska poslania múzea za neunosné a pre osvetové úkoly pracujúcich Slovenska priamo škodlivé... Pracujúci Žilinského kraja, súc si vedomí plnej zodpovednosti pred národom i budúci generáciami, dvíhame svoj hlas proti násilnému roztrhaniu základných zbierkových fondov Slovenského národného múzea v Martine, výsledkov to ťažkej sberateľskej práce dvoch generácií múzejníkov... Pracujúci Žilinského kraja nesúhlasia, aby Slovenské múzeum v Bratislave bolo vybudované na úkor Slovenského národného múzea... žiadame aby všetky základné zbierkové fondy... boli i naďalej ponechané v doterajšej celistvosti... žiadame aby pôvodný názov Slovenského národného múzea v Martine... bol i naďalej ponechaný... žiadame, aby náhradou za starú budovu SNM v Martine, nateraz prenajatú Št. reprodukčným ústavom, bol do druhého 5 RP (päťročného plánu, pozn. aut.) socialistickej výstavby Slovenska včlenený stavebný plán na pristavenie dávno plánovaného a schváleného tretieho traktu budovy SNM v Martine. V ňom majú byť umiestnené študijné zbierky, pracovne, rozšírené laboratória a dielne, ako aj ďalšie výstavné miestnosti...“. Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, č. 1950/53 zo dňa 14. 8. 1953.

v Martine sa nič nevezme, že bude rešpektovaná celistvosť týchto kultúrnych zbierok. Povereníctvo kultúry aj napriek tomuto ubezpečovaniu a sľubom vypracovalo návrh organizácie SNM, podľa ktorého tun. múzeum má byť výlučne etnografické. Uzávery porady konanej 19. februára t. r. jasne ukázali, že Povereníctvo kultúry ako aj predsedníctvo Sväzu slovenských múzeí trvajú na stanovisku nového organizačného návrhu, podľa ktorého majú sa zo SNM vyčleniť cenné zbierky archeologické, historické a prírodné... Rada ONV je ďalej toho názoru, že návrh na organizáciu SNM v Martine dotýka sa najhlbších koreňov slovenskej národnej hrdosti a znehodnocuje to, čo náš ľud vytvoril a vybudoval za najťažších obetí... Rada ONV v Martine obracia sa na Vás so žiadosťou, aby sa reorganizácia Slovenského národného múzea v Martine dôkladne a zodpovedne prerokovala a uvažila...³ Napriek rôznym ubezpečeniam prežívalo SNM v Martine druhú polovicu 50. rokov 20. storočia ako veľmi turbulentné, zložité a nepriaznivé obdobie. Bolo to obdobie veľmi drsných zásahov do jeho zbierkového fondu, obdobie delimitácií zbierok, čo siahalo priam na podstatu múzea. Týkalo sa to hlavne rozdelenia pozostalosti M. R. Štefánika medzi viaceré inštitúcie, presun značnej časti výtvarných diel do Slovenskej národnej galérie či delimitácie celého archívu (okrem fondu Muzéálnej slovenskej spoločnosti a SNM, osobného fondu A. Kmeťa a niekoľkých menších fondov a zbierok) do dnešného Slovenského národného archívu a ďalších archívov. Vedenie múzea sa odchodom Jána Geryka na dôchodok a nástupom nového riaditeľa Vladimíra Matulu (1958) prestalo týmto zásahom brániť a začalo byť „konečne ústretové“ k napĺňaniu novej špecializácie, zúženej už iba na oblasť ľudovej kultúry.⁴ V „Dočasnom organizačnom a pracovnom poriadku Slovenského národného múzea v Martine“ z januára 1961 je ako hlavná vedeckovýskumná činnosť šiestich oddelení (oddelenie pôdohospodárstva, ľudovej výroby, ľudového bývania, ľudového odevu a textilu, oddelenie spoločenskej kultúry ľudu a oddelenie ľudového umenia) uvedené „... skúmať život a kultúru slovenského ľudu...“⁵ V tomto období aktualizoval V. Matula viacero interných smerníc a vypracoval tiež „Hlavné smery rozvoja Slovenského národného múzea v rokoch 1961 – 1970“. Ako základný cieľ je v uvedenom materiáli definovaná potreba „... zavrieť proces výstavby SNM ako celoslovenského ústredného národopisného múzea. Slovenské národné múzeum, ako vedecké muzeologické pracovisko celonárodného významu musí všestranne a úspešne plniť zodpovedné úlohy v oblasti skúmania a dokumentácie hmotnej a duchovnej kultúry slovenského ľudu...“⁶ Konkrétnymi výstupmi na najbližšie roky boli plánované nové národopisné expozície, výstavba múzea v prírode a prístavba k II. budove múzea (depozitáre).

Formálne bolo toto smerovanie zavŕšené zlúčením SNM v Martine a Slovenské-

---

³ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1955. List Rady ONV v Martine O. Klokočovi zo dňa 19. 3. 1955, č. Kult-713/55.

⁴ J. Geryk bol odporcom zlúčenia SNM so Slovenským múzeom, dlhodobo a nekompromisne odmietal akékoľvek obmedzenie rozsahu pôsobnosti SNM a tiež akúkoľvek delimitáciu zbierok. Historik V. Matula naopak inicioval zúženie špecializácie na oblasť ľudovej kultúry a delimitáciu zbierok, ktoré s ňou nesúviseli. Bližšie viď: HALMOVÁ, M. Cit. 1, s. 10-11, 13-14.

⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1961. Dočasný organizačný a pracovný poriadok Slovenského národného múzea v Martine, platný od 20. 1. 1961.

⁶ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1961. Hlavné smery rozvoja Slovenského národného múzea v rokoch 1961 – 1970.

ho múzea zákonom č. 109 SNR z 28. 9. 1961 o múzeách a galériách. Zákon bol prijatý jednohlasne na návrh Komisie SNR pre školstvo a kultúru a Právnej komisie SNR. Spoločným spravodajcom oboch komisií bol člen Predsedníctva SNR, akademik Andrej Sirácky. Vo svojom vystúpení vyzdvihol význam múzeí a galérií vo všeobecnosti, dôležitosť spolupráce s českými múzeami a dobudovania siete múzeí a galérií na Slovensku. K samotnému zlúčeniu iba stroho, formálne a obsahovo aj nepresne: „Slovenské národné múzeum však dostáva priamo zákonom svoj organizačný základ. Vzniká z doterajšieho Slovenského múzea v Bratislave a doterajšieho Slovenského národného múzea v Martine. Do jednej inštitúcie Slovenského národného múzea sa takto zlučujú tri základné úseky múzejníctva: prírodoveda, história a národopis. Iba teraz dostane Slovenské národné múzeum komplexný obsah.“⁷ V rozprave vystúpili dvaja poslanci (Jozef Haša, Jozef Demian), ktorí viac-menej opakovali Siráckeho zdôvodnenia s jednou poznámkou navyše – nutnosťou priblíženia sa sovietskemu múzejníctvu. V duchu aktuálnej kultúrnej politiky bol formulovaný aj samotný zákon, v ktorom sa v § 5 (2) uvádza, že „Slovenské národné múzeum vzniká zlúčením Slovenského národného múzea v Martine a Slovenského múzea v Bratislave ako stredisko hmotnej dokumentácie historického vývinu Slovenska, národných snažení a pokrokových tradícií ľudu, ako aj úspechov socialistickej výstavby“.⁸

Novovzniknuté Slovenské národné múzeum (ďalej SNM) riadila Komisia SNR pre školstvo a kultúru a ako poradný orgán tejto komisie bola zriadená Slovenská rada pre múzeá a galérie (v ďalších rokoch Ústredná správa múzeí a galérií a Ministerstvo kultúry). Zlúčením oboch múzeí sa definitívne aj formálne naplnilo to, čomu sa Geryk dlhodobo úporne bránil – špecializácii zúženej iba na výskum, dokumentáciu a prezentáciu ľudovej kultúry. V tomto zmysle pokračovali aj delimitácie zbierok, v súlade so zameraním múzea boli v rámci novovzniknutej inštitúcie delimitované ďalšie zbierkové súbory, z oblasti prírodných vied do dnešného Prírodovedného múzea či časti numizmatiky do dnešného Historického múzea.

Nemožno sa preto čudovať, že týmto zákonom naplnené dlhoročné obavy o ďalšiu podobu martinského múzea sa na samotnom pracovisku nestretli s porozumením a predovšetkým trauma z odsunu zbierok pretrvávala ešte aj v ďalších generáciách pracovníkov múzea. Bytostne sa dotkla už J. Geryka a Márie Jeršovej-Opočenskej, ktorí na margo celého tohto diania v múzeu odišli do dôchodku.

Štatútom SNM z 1. 8. 1962 stanovila SNR právne postavenie, organizačnú štruktúru a princípy hospodárenia SNM. Následne v roku 1963 vydal riaditeľ SNM Ladislav Cselényi nový organizačný poriadok, v zmysle ktorého sa SNM delilo na šesť organizačných útvarov: útvar riaditeľa SNM, odbor prírodovedný, odbor historický, odbor národopisný, kabinet múzejnej a vlastivednej práce a hospodársko-správne oddelenie, pričom odbor národopisný (ako jediný so sídlom mimo Bratislavy) „... má postavenie samostatného ústavu s vlastným pracovným plánom a rozpočtom“.⁹ Riaditeľ SNM vymenúvalo/odvolávalo Predsedníctvo SNR na návrh poverenika SNR pre

⁷ Stenografická zpráva o 6. schôdzke Slovenskej národnej rady 28. 9. 1961. Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=129176>.

⁸ Zákon č. 109 Slovenskej národnej rady z 28. 9. 1961 o múzeách a galériách. 109/1961 Zb. z.

⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1963. Organizačný a pracovný poriadok Slovenského národného múzea z 27. 6. 1963, s. 17.

školsťvo a kultúru, menovanie vedúcich odborov/múzeí (na návrh riaditeľa SNM a po súhlase Závodného výboru Revolučného odborového hnutia) bolo v kompetencii povereníka SNR pre školsťvo a kultúru. Menovanie vedúcich oddelení v jednotlivých odboroch (na návrh vedúceho príslušného odboru) bolo v kompetencii riaditeľa SNM (národopisný odbor sa delil na tri úseky/útvary: spoločný útvár, kam patrila osveta a propagácia, ústredná dokumentácia, referát pre zvláštne úlohy a kádrovú evidenciu; druhý bol vedecko-výskumný úsek a tretí hospodársko-správny úsek). Rovnako bolo v kompetencii riaditeľa SNM prijímanie pracovníkov a ich prepúšťanie (na návrh vedúceho príslušného odboru). Riaditeľ SNM „... rozhoduje s konečnou platnosťou o všetkých vedeckých, vedecko-osvetových, hospodárskych, prevádzkových, mzdových, organizačných a ostatných otázkach...“¹⁰ Je pochopiteľné, že z pozície martinkej zložky SNM šlo o zdĺhavé schvaľovacie a rozhodovacie procesy, zvlášt', ak si pripomenieme neexistenciu dnešných komunikačných vymožeností.

V roku 1965 otvoril vtedajší riaditeľ SNM Jozef Vlachovič otázku potrebnej zmeny v zmysle väčšieho osamostatnenia jednotlivých odborov tak, aby „... každé múzeum bolo samostatnou odbornou, plánovacou i hospodáriacou jednotkou“.¹¹ Bola to reakcia hlavne na priebežné sťažnosti vedúceho (od roku 1963) Národopisného odboru (ďalej SNM-NO) Štefana Mruškoviča na zdĺhavosť a nepružnosť vybavovania administratívy a obmedzené kompetencie vedúcich jednotlivých odborov.

Reálnu prípravu nového štatútu však predbehol politický vývoj. Uvoľnené pomery umožnili v marci 1968 konanie aktívu komunistov kultúrnych inštitúcií Martina, na ktorom osobitne zástupcovia Matice slovenskej a múzea predkladali okrem iného požiadavky na rehabilitáciu mesta a vo vzťahu k múzeu konkrétne „... vytvorit' v Martine obrazárň Slovenského národného múzea, do ktorej by sa vrátili diela prepožičané Slovenskej národnej galérii v Bratislave, obnovit' činnosť Slovenskej muzeálnej spoločnosti a doriešiť návrat kultúrnych fondov slovenského pôvodu zo zahraničia.“¹² Tieto požiadavky a navyäc aj pričlenenie Turčianskeho múzea Andreja Kmet'a k SNM na podnet Š. Mruškoviča odzneli aj na plenárnom zasadnutí Okresného národného výboru v Martine, ktoré k nim zaujalo súhlasné stanovisko a následne ich ONV ako svoju žiadosť predložilo Povereníctvu SNR pre kultúru a informácie.¹³ Aktuálne pomery využil Š. Mruškovič na predloženie písomného návrhu k otázkam ďalšieho rozvoja SNM, pričom on sám nikdy nespochybňoval zlúčenie SNM v Martine a Slovenského múzea, mal výhrady iba k spôsobu zlúčenia a vnútornej štruktúre a kompetenciám v rámci organizácie. Definitívnu podobu dostal tento materiál po internom prerokovaní s pracovníkmi, prerokovaní a schválení na verejnej straníckej schôdzi (25. 4. 1968), Ústavnej rade SNM-NO (3. 5. 1968) a schôdzi Základnej organizácie Komunistickej strany Slovenska (4. 5. 1968), na ktorú boli prizvaní a zúčastnili sa na nej zástupcovia Revolučného odborového hnutia, Mestského, Okresného a Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska (KSS), ale aj zástupcovia Povereníctva kultúry a informácií SNR, riaditeľstva SNM a Kabinetu muzeálnej a vlastivednej práce. „Stanovisko pra-

¹⁰ Cit. 9, s. 11.

¹¹ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1965. Zápisnica č. 2 Vedeckej rady SNM-NO konanej v Bratislave dňa 16. 12. 1965, s. 1.

¹² –ši–. Druhá Martinská deklarácia po 50. rokoch. In: *Smer*. 20. 3. 1968, roč. 20, č. 68, s. 2.

¹³ SENEŠI, Rastislav. Nekrivdili len súdy. In: *Smer*. 7. 4. 1968, roč. 20, č. 87, s. 3.

covníkov Slovenského národného múzea – národopisného odboru v Martine, k otázkam ďalšieho rozvoja Slovenského národného múzea“ (ďalej Stanovisko) bolo s dátumom 4. 5. 1968 predložené riaditeľstvu SNM, ďalej Poverenictvu kultúry a informácií SNR a ideologickému oddeleniu Ústredného výboru KSS.

Stanovisko obsahuje celkove sedem bodov. V prvom bode je uvedená nutnosť zmeny § 5 zákona SNR č. 109/1961 a štatútu SNM, ktoré „... sú prekonané, nerešpektujú historickú podstatu vzniku a rozvoja SNM... Preto navrhujeme pripraviť a vydať osobitný zákon SNR o Slovenskom národnom múzeu, ktorý by mal zvýrazniť jeho popredné miesto v našich národných dejinách i jeho súčasné poslanie ako vrcholného a významného slovenského vedeckovýskumného – muzeálneho ústavu, na pôde ktorého v minulosti vznikli základy organizovaného rozvoja národných disciplín slovenskej vedy.“¹⁴ V ďalšom texte sa poukazuje na význam Muzeálnej slovenskej spoločnosti a aktuálnej vedecko-výskumnej činnosti SNM a tiež nutnosť prijatia nového organizačného poriadku SNM. Podľa nového organizačného poriadku by SNM navonok zastupovalo reprezentatívne direktorium, ktorého úlohou v rámci organizácie by bola koordinácia hlavných úloh inštitúcie, ostatné právomoci by prešli na riaditeľov jednotlivých organizačných zložiek. S cieľom prípravy nového zákona o SNM a následne jeho štatútu a organizačného poriadku má byť menovaná osobitná komisia. V súvislosti s novým zákonom je tu zároveň nanesená požiadavka na úpravu štatútu Národného múzea v Prahe, ktoré „... je nesprávne považované za celoštátne múzeum, napriek tomu, že malo a aj dnes mu prislúcha charakter českého národného múzea...“.¹⁵

V druhom bode je predložený návrh na premenovanie doterajších odborov SNM na múzea, pričom pre vlastné pracovisko navrhuje vrátiť jeho historicky zdôvodnené a vžitú pomenovanie Slovenské národné múzeum v Martine a úradné pomenovanie bratislavskej zložky by bolo Slovenské národné múzeum v Bratislave s odlišením jednotlivých múzeí (SNM v Bratislave – Prírodovedné múzeum a pod.). Zároveň je tu vznesená požiadavka na maximálne obmedzenie administratívy (schvaľovacích procesov a i.) a tiež na rozvoj ďalších vedných odborov v SNM v Martine. „Slovenské národné múzeum v Martine i naďalej zameriavať predovšetkým na ľudovú materiálnu a duchovnú kultúru, avšak vzhľadom na neoddeliteľnosť a úzke súvislosti etnografie k histórii, archeológii a vedám o umení je žiadúce, aby sa na jeho pôde opäť pestovali a rozvíjali aj tieto vedné odbory... Tento pracovný program... je v úzkej súvislosti aj s jeho historickým poslaním. Na pôde SNM v Martine vznikli a rozvíjali sa niektoré spoločenskovedné disciplíny... ktoré by mali nájsť svoj výraz v expozícii Kmetiana ako špeciálneho oddelenia SNM v Martine. Považujeme za správne, aby Kmetianum bolo zamerané na výskum a expozíciu života a diela Andreja Kmeťa, ostatných priekopníkov slovenského múzejníctva, Muzeálnej slovenskej spoločnosti a dejiny Slovenského národného múzea.“¹⁶

¹⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1968. Stanovisko pracovníkov Slovenského národného múzea – národopisného odboru v Martine, k otázkam ďalšieho rozvoja Slovenského národného múzea zo 4. 5. 1968, s. 1-3. Stanovisko podpísal Š. Mruškovič, vedúci SNM, Miroslav Hodoš, predseda Závodného výboru Revolučného odborového hnutia a Ján Kantár, predseda Základnej organizácie Komunistickej strany Slovenska.

¹⁵ Cit. 14, s. 3.

¹⁶ Cit. 14, s. 5-6.

V tretom bode Stanoviska je vznesená požiadavka na SNR, aby budovaná národopisná expozícia v prírode bola vyhlásená za „národnú stavbu“; ďalší bod nastoľuje jednoznačnú požiadavku obnovenia obrazárne pri SNM v Martine a vrátenie zbierok, ktoré boli prevezené do Slovenskej národnej galérie. „Konceptiu obnovenej obrazárne tématicky špecifikovať okrem diel, ktoré sa vzťahujú na prostredie a dejiny Martina a Turca... predovšetkým na diela, zobrazujúce život ľudu, jeho kultúru a tradičné ľudové prostredie, včítane darovaného diela národného umelca Martina Benku... Urýchlene uvoľniť pre tento účel pamiatkovo chránený objekt Župného domu v Martine...“¹⁷

Piaty bod nastoľuje požiadavku obnovenia činnosti Muzeálnej slovenskej spoločnosti, nasledujúci bod sa týka prípravy a miesta konania jubilejných osláv slovenského múzejníctva. „Rešpektujúc historické fakty a tradície vzniku a vývoja Slovenského národného múzea v Martine bude správne, aby sa jubilejné oslavy slovenského múzejníctva konali v pôvodne plánovanom rozsahu v Martine. Obnovenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti, odhalenie pomníka zakladateľa SNM A. Kmeťa, kladenie základného kameňa Múzea ľudovej architektúry v Jahodníckych hájoch a otvorenie trvalej galérie ľudového umenia, opodstatňujú túto požiadavku...“¹⁸

Záverečný siedmy bod sa týka nutnosti získania niektorého z kaštieľov v Turci alebo prístavby k druhej budove na uloženie rozsiahleho zbierkového fondu múzea, ktoré bolo kritické.

Ústavnú radu (ÚR) SNM, ako svoj poradný orgán, oboznámil riaditeľ J. Vlachovič s týmto materiálom na jej zasadnutí 18. 5. 1968, pričom bližšie o schôdzi v Martine informoval Milan Rybecký, zástupca Povereníctva kultúry a informácií SNR, ktorý sa jej osobne zúčastnil. Po rozsiahlej diskusii sa rada uzniesla, že k pripomienkam a požiadavkám uvedeným v Stanovisku je potrebné sa vyjadriť len v dvoch bodoch, a to tých, ktoré sa týkajú riadenia SNM a obnovenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti, pretože „ÚR je toho názoru, že štruktúra SNM by mala zostať nezmenená. Považuje sa za nutné iba rozšíriť autonómne postavenie jednotlivých zložiek...“¹⁹ Následne bola k prerokovaniu ostatných bodov Stanoviska zvolaná Ústavná rada SNM-NO, ktorej sa zúčastnil riaditeľ SNM J. Vlachovič a zástupca Ústredného výboru KSS, za Martinčanov Š. Mruškovič, Ján Hyčko, Andrej Polonec, Ján Kantár, Jozef Turzo, Soňa Felcanová a Miroslav Hodoš, ktorá v zásade vyjadrila súhlas aj s týmito požiadavkami. „Všetci prítomní sa stotožňujú s tým, že SNM napriek osamostatneniu odborov by malo mať spoločného reprezentanta – riaditeľstvo, zabezpečujúce styk a spoluprácu... SNM v Martine sa poskytne maximálna autonómia, na úrovni riaditeľstva s titulom a s patričnou kompetenciou... Porada... dospela k spoločnému návrhu... Vrátiť SNM-NO v Martine pôvodné pomenovanie ‚Slovenské národné múzeum v Martine‘ ... pestovať a rozvíjať v úzkej súvislosti s vedecko-výskumnými úlohami v oblasti etnografie aj vedné disciplíny ako: históriu, archeológiu a vedy o umení.“²⁰ Rovnako sa prítomní zhodli na potrebe vybudovania expozície

¹⁷ Cit. 14, s. 7.

¹⁸ Cit. 14, s. 7-8.

¹⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1968. Zápis zo zasadnutia Ústavnej rady SNM v Bratislave konanej dňa 18. 5. 1968, s. 1-2.

²⁰ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1968. Zápisnica z porady

Kmetianum, vysvetlili si navzájom požiadavku vyhlásenia Múzea ľudovej architektúry za „národnú stavbu“ (za účelom ľahšieho financovania a získavania výnimiek z platných noriem) a súhlasili s ňou, rovnako ako súhlasili s ďalšími požiadavkami (zriadenie obrazárne a vrátenie zbierok zo Slovenskej národnej galérie, obnovenie MSS, jubilejné oslavy múzejníctva v Martine). Iba ostatný bod ohľadne získania priestorov na uloženie zbierok zostal otvorený, nakoľko „... nie je v rámci možností riaditeľstva SNM. Je potrebné vyvíjať nátlak na miestne orgány, vo všetkých našich návrhoch nás bude SNM podporovať...“.²¹

Požiadavky a zámery prezentované v Stanovisku zhrnul Š. Mruškovič aj v rozhovore, ktorý bol publikovaný v máji 1968 v *Smere* (orgán Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska v Banskej Bystrici)²² a naznačil ich aj v *Novinách Slovenského národného múzea*, ktoré vyšli na jeseň 1968 pri príležitosti jubilejných osláv SNM a slovenského múzejníctva. V nich predložil verejnosti napr. zámer obnovenia galérie²³, prípravy zákona o SNM²⁴ či rezolúciu z krajskej konferencie muzeálnych pracovníkov, ktorá obsahovala aj návrh na zvýšenú pozornosť a starostlivosť riadiacich orgánov o udržanie a ďalší rozvoj múzeí.²⁵

Nie je cieľom tohto príspevku bližšie sa zaoberať bodmi Stanoviska, ktoré sa týkajú rozvoja múzea po stránke odbornej či investičnej (výstavba Múzea ľudovej architektúry, získanie kaštieľa v Trebostove a pod.), takže v ďalšej časti sa budeme v krátkosti venovať už iba plneniu/neplneniu jeho prvých dvoch bodov.

Osobitný zákon o Slovenskom národnom múzeu – napriek intenzívnej snahe múzejníkov počas roku 1968 – nikdy nevysiel. Zákon č. 109/1961 Zb. bol zrušený až Zákonom o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej hodnoty a galerijnej hodnoty č. 115/1998 Z. z., v zmysle ktorého (§ 11, č. 3) je ministerstvo kultúry zriaďovateľom Slovenského národného múzea a Slovenskej národnej galérie ako vrcholných zbierkotvorných, vedeckovýskumných a kultúrno-vzdelávacích ustanovizní a toto postavenie potvrdzuje aj zákon SNR č. 206/2009 Z. z. v znení neskorších predpisov.

V priebehu roka 1968 SNM intenzívne pracovalo na príprave svojho nového štatútu. Pri návrhu štatútu, ktorý bol prerokovávaný Ústavnou radou SNM v novembri, jej členovia trvali na tom, aby „... sa doterajšie odbory SNM osamostatnili aj pokiaľ ide o správu prevádzky a boli napojené na centrálné riadenie v otázkach, ktoré budú zakotvené v organizačnom poriadku SNM. Názvy doterajších odborov sa určujú... s definitívnou platnosťou takto: Slovenské národné múzeum, Historický ústav; Slo-

---

členov Ústavnej rady SNM-NO s riaditeľom SNM dr. J. Vlachovičom, CSc. a zástupcom ÚV KSS s. Tesaříkom k „Stanovisku...“, konanej dňa 23. 5. 1968 v Slovenskom národnom múzeu v Martine, s. 1-2.

²¹ Cit. 20, s. 3-4.

²² Martin Žije aj múzeom. In: *Smer*. 11. 5. 1968, roč. 20, č. 113, s. 4.

²³ MRUŠKOVIČ, Štefan. O tom, čo tu už bolo, nie je a znovu chce byť! In: *Noviny Slovenského národného múzea*, 1968, s. 3.

²⁴ Zákon SNR o SNM (neautorizované): „V súvislosti s novým zákonom SNR o SNM sa uvažuje aj o zmene štatútu SNM a jeho vnútorného organizačného poriadku. Historický, etnografický a prírodovedný odbor SNM by mali dostať väčšiu autonómiu v rámci SNM – ako celku, takže by boli z odborného i rozpočtového hľadiska samostatnými ústavmi SNM na úrovni riaditeľstiev... Zákon SNR o SNM by mal byť schválený ešte v roku 1968.“ In: *Noviny Slovenského národného múzea*, 1968, s. 3.

²⁵ Rezolúcia z krajskej konferencie muzeálnych pracovníkov Stredoslovenského kraja, konanej dňa 25. 6. 1968 vo Zvolene (neautorizované). In: *Noviny Slovenského národného múzea*, 1968, s. 2.

venské národné múzeum, Prírodovedný ústav; Slovenské národné múzeum, Národopisný ústav.²⁶

Reálne sa však nový štatút SNM pripravoval až v roku 1969 a martinské stanovisko k nemu malo zásadné výhrady. „Po predchádzajúcom sa oboznámení s novým Štatútom SNM, ktorý nerešpektuje naše pripomienky podané k návrhu nasledovala diskusia... Ústavná rada akceptuje stanovisko dr. Št. Mruškoviča, CSc. k novému Štatútu SNM, prijíma ho ako vlastné stanovisko a súhlasí, aby bolo odovzdané písomne riaditeľovi SNM v Bratislave.²⁷

Nový štatút SNM vydalo Ministerstvo kultúry SSR 10. 3. 1969. Štatút akceptuje z predložených návrhov iba zmeny názvov organizačných zložiek SNM a to na ústavy (Prírodovedný ústav, Historický ústav, Etnografický ústav, Archeologický ústav a Muzeologický kabinet) a niektoré uvoľnenia vo vzťahu k Etnografickému ústavu. Etnografický ústav (EÚ) má presne vymedzené úlohy, a to iba v oblasti získavania, ochrany, vedeckého spracovania, správy a kultúrno-výchovného využívania hmotných dokladov ľudovej materiálnej a duchovnej kultúry na Slovensku aj napriek tomu, že štruktúra zbierkového fondu bola oveľa rozsiahlejšia a múzeum bolo napr. už desaťročie správcom štátnej zbierky Martina Benku.

Nový Organizačný a pracovný poriadok Slovenského národného múzea vyšiel s platnosťou od 1. 11. 1970. V jeho zmysle riaditeľ SNM menuje a odvoláva minister kultúry, na čele jednotlivých zložiek stoja riaditelia ústavov, ktoré nemajú právnu subjektivitu, „... výnimkou je Etnografický ústav SNM v Martine, ktorý hospodári na základe svojho plánu a rozpočtu ako vyčlenenou časťou z globálu Múzea“.²⁸ K zmene došlo v právomoci menovania a odvolávania riaditeľov ústavov, ktorá prešla na riaditeľa SNM. Ohľadne právomocí riaditeľov ústavov došlo k určitému uvoľneniu v Etnografickom ústave, nakoľko jeho riaditeľ dostal (na rozdiel od riaditeľov ostatných ústavov) právomoc prijímať a prepúšťať zamestnancov okrem vedúcich oddelení, u ktorých zostalo menovanie alebo odvolávanie viazané na súhlas riaditeľa SNM. Pôsobnosť EÚ bola v oblasti získavania, správy, ochrany, vedeckého a odborného spracovávania a prezentácie dokladov hmotnej a materiálnej ľudovej kultúry rozšírená aj na Slovákov v zahraničí, samostatnými nosnými úlohami pracoviska boli o. i. stanovené výstavba Múzea ľudovej architektúry a ústredná evidencia etnografických zbierok.²⁹ Všetky úlohy plnil EÚ prostredníctvom svojich siedmich oddelení: oddelenia vedeckého výskumu, oddelenia ústrednej evidencie, správy a ochrany zbierok, oddelenia výstavby Múzea ľudovej architektúry, osvetového oddelenia, knižnice a archívu a ekonomického oddelenia.

Ďalšie štatúty SNM vydali Ústredná správa múzeí a galérií 1. 3. 1983 a Ministerstvo kultúry SSR 19. 12. 1988 s účinnosťou k 1. 1. 1989.

Osobitne ostatne uvedený Štatút a následný nový Organizačný poriadok vyvo-

²⁶ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1968. Záznam o zasadnutí Ústavnej rady Slovenského národného múzea dňa 25. 11. 1968.

²⁷ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1969. Zápisnica č. 8 z rozšíreného zasadnutia Ústavnej rady SNM-EÚ v Martine konaného dňa 19. 5. 1969.

²⁸ Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, rok 1970. Organizačný a pracovný poriadok Slovenského národného múzea platný od 1. 11. 1970, s. 3.

²⁹ Cit. 28, s. 3.

lali medzi pracovníkmi múzea značnú odozvu. Nesúhlas s postavením martinského múzea v zmysle nového Štatútu a Organizačného poriadku, ich celkové prehodnotenie, žiadosť o vytvorenie predpokladov na vznik autonómnych organizačných jednotiek, návrat k návrhu z roku 1968 o prinavrátenie názvu *Slovenské národné múzeum v Martine* či nutnosť získania štatútu vedeckého pracoviska pre SNM ako celok vyjadrila vo svojom stanovisku E. Králiková v januári 1990.³⁰ Zrýchlený tok udalostí po novembri 1989 akceleroval a radikalizoval aj dianie a postoje v celom SNM a to až k snahám o úplné osamostatnenie niektorých jeho organizačných zložiek. Priblíženie týchto udalostí je zámerom samostatného príspevku.

PRAMENE

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, roky 1953 – 1992.

LITERATÚRA

HALMOVÁ, Mária. Slovenské národné múzeum v rokoch 1952 – 1961. In: *Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia 54*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CVII, Martin: Slovenské národné múzeum, 2013, s. 7-21. ISBN 978-80-8060-311-3.

Martin žije aj múzeom (neautorizované). In: *Smer*. 11. 5. 1968, roč. 20, č. 113, s. 4.

MRUŠKOVIC, Štefan. O tom, čo tu už bolo, nie je a znovu chce byť! In: *Noviny Slovenského národného múzea*. Martin: Slovenské národné múzeum, 1968, s. 3.

Noviny Slovenského národného múzea. Martin: Slovenské národné múzeum, 1968.

PODUŠELOVÁ, Gabriela (ed.). *Slovenské národné múzeum*. Bratislava: SNM, 2013. ISBN 978-80-8060-313-7.

SENEŠI, Rastislav. Nekrivdili len súdy. In: *Smer*. 7. 4. 1968, roč. 20, č. 87, s. 3.

–ši–. Druhá Martinská deklarácia po 50 rokoch. In: *Smer*. 20. 3. 1968, roč. 20, č. 68, s. 2.

---

³⁰ Vyjadrenie k postaveniu SNM-NM v terajšom systéme SNM. Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra SNM, fond SNM v Martine, 11. 1. 1990.

SOME NOTES ON THE MERGER BETWEEN THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM AND THE SLOVAK MUSEUM AND ON THE STRUCTURE OF THE NEW INSTITUTION

Mária Halmová

Summary

The nationalisation of the Slovak National Museum in Martin and of the Slovak Museum in Bratislava by the Act of the Slovak National Council of January 1st 1949 meant for these museums the realisation of their long-standing efforts and the certainty of regular financing, if not immediately of their development, then at least of their basic operations. Competency conflicts on the nature and breadth of the specialisation of both museums persisted, however, since the act nationalising them did not mention this in any way, and the Slovak Museum gradually became dominant. The tension concerning the further focus of the SNM in Martin stretched outside the museum and literally the whole town of Martin and its region lived for it, mainly out of fear of the delimitation and removal of part of the collection. Despite various assurances, the SNM in Martin experienced the second half of the 1950s as a very turbulent, complicated and unfavourable period, full of very rough interventions into its collections, a period of delimitation of its collections, which had a direct impact on the essence of the museum. This mainly concerned the division of M. R. Štefánik's legacy between several institutions, the move of an important number of artworks to the Slovak National Gallery or the delimitation of the whole archives (except for the records of the Slovak Museum Society and the Slovak National Museum, the correspondence of A. Kmet' and several smaller collections) to today's Slovak National Archives and other archives.

These interventions came from an effort to narrow the activity of the SNM in Martin only to the area of folk culture. Formally, this direction was sealed by the merger between the SNM in Martin and the Slovak Museum in Bratislava by Act no. 109 of the Slovak National Council of September 28th 1961 on museums and galleries, and by the creation of a new organisation: the Slovak National Museum with its seat in Bratislava. The Slovak National Council's statute of August 1st 1962 defined the legal status, organisational structure and economic principles of the Slovak National Museum, and later, in 1963, the director L. Cselényi published the new organisational rules and regulations of the SNM. This period marks the beginning of the long-term efforts, mainly from the Martin museum, to improve the status of the individual organisations of the national museum, namely through greater independence and increased authority for their managing staff. These efforts were most intense at the time of political liberation and the process of revival in 1968.

KOLEKCIA VYŠÍVANÉHO TEXTILU V ZBIERKOVOM FONDE SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

I. časť

Zora Mintalová Zubercová, Vrútky
e-mail: zora.mintalovaz@gmail.com

Abstract: *The article is devoted to the collection of embroidered textile in the collection of folk clothing and textile in the Slovak National Museum in Martin. For the first time, it gives an overview of the building of this collection, on the sites and areas of origin of the embroidered textile. The beginning of the article deals briefly with the development of historical embroidery on the territory of Slovakia in the craft environment, as well as in the environment of the aristocracy and nobility. Renaissance motifs influenced embroidery on textile in the folk environment, and its greatest bloom came about in the second half of the 19th century. The next part of the article deals with home textiles, embroidered bed and table linen, its development, functional use, motifs and the colours of the most notable collection items.*

Keywords: *embroidered textile, history, foundation, building, collection in the SNM in Martin*

Z histórie vyšivačského umenia na území Slovenska

Zbierka ľudového odevu a textilu v Slovenskom národnom múzeu v Martine (ďalej SNM v Martine) obsahuje početnú kolekciu vyšivaného textilu.¹ Napriek tomu, že súvisí s bohatou históriou a tradíciou výšivkárstva na území Slovenska, nebola doteraz publikačne prezentovaná ako celok. Dôvodom bol nezujem odborníkov aj skutočnosť, že zbierka nie je tematicky jednoznačne zameraná. Už niekoľko desiatok rokov sú v nej z rôznych dôvodov zaradené viaceré zbierkové predmety liturgického a historického textilu. Sú označené indexom K (kroje) napriek tomu, že v SNM v Martine je samostatná zbierka kultúrnej histórie (index KH).² Vzhľadom k tomu, že sa v kolekcii nachádza vyšivaný liturgický a historický textil, podáva

¹ MINTALOVÁ, Zora. Ku genéze zbierky ľudového textilu v SNM v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia 37*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. XC, Martin: Slovenské národné múzeum, 1996, s. 67-86. Autorka príspevku o vyšivanom textile bola v rokoch 1984 – 2002 kustódkou zbierky textilu v SNM v Martine. Časť príspevku vznikla počas štúdia tejto kolekcie, tematického katalógu a fotodokumentácie v roku 2018 a 2019, ako podklad pre úvodný scenár novej národopisnej expozície SNM v Martine *Slovensko a jeho identita* – tematická časť *Tradicie – Krása*.

² V nej sú v dôsledku označenia starobylý textil zo starých fondov, ako aj vplyvom 50. rokov 20. storočia nepriaznivých pre liturgický textil, stále zaradené viaceré cirkevné prestieradlá, prikrývadlá, velum, oltárne prikrývky, antependiá (antependiá). V polovici 50. rokov 20. storočia boli dokonca niektoré liturgické textilie s historickými výšivkami preradené zo zbierky historického oddelenia do zbierky ľudového odevu a textilu: velum, prikrývka na kalich, prikrývka na oltárik, oltárna prikrývka a pod.

úvod príspevku veľmi stručný prehľad o vývoji historickej výšivky.³ Jej počiatky môžeme nájsť už v stredoveku. Na území Uhorska sa však stredoveká výšivka uplatnila takmer výlučne pri výzdobe cirkevných bohoslužobných rúch – *paramentov*. Išlo o *dalmatiky* – bohoslužobný odev diakonov, *kazuly* – vrchné omšové rúcha, *pluviály* – plášte s kapucňou a s výšivkami rôznych svätcov. Vzácné stredoveké cirkevné textilie predstavovali *antipendiá* (*antependiá*). Okrem kláštorov, ktoré boli strediskami gotickej výšivky, sa od 15. storočia na slovenskom území v radoch mestských remeselníckych majstrov stretávame s vyšivačmi hodvábom, zlatom i perlami. Profesionálni vyšivači zlatom a hodvábom patrili k zriedkavým remeslám a nezvykli zakladať cechy, skôr sa stali členmi *pozamentárskeho* cechu či spoločného cechu s *mieškarmi* – výrobcami vyšívaných mieškov na peniaze a vzácné drobnosti – a rukavičkármi. Pôsobili v Banskej Bystrici, Bratislave, Košiciach, Kremnici, Levoči, Pezinku, Prešove, Rožňave, Trnave. Práce vyšivačov boli náročné, často používali rozštiepený steh s farebným hodvábom, čím vytvárali maľbu ihlou. Ďalšiu techniku predstavoval príložný steh, pri ktorom zlaté a strieborné vlákna položené na predkreslenom vzore na podkladovej látke prichytávali stehmi hodvábom inej farby. V období neskej gotiky vyšivači používali atlasový steh, obojstranný plochý a stonkový steh. Vyšivali škófiom, farebnými hodvábnymi niťami, i zlatými a striebornými niťami vysokej rýdzosti, ktoré pôvodne pochádzali z Orientu, no neskôr sa vyrábali aj v dielňach kláštorov. K výšivkárskeým technikám používaným na cirkevných *paramentoch* patrilo i našívanie, vytvárajúce charakteristickú, plasticky modelovanú výzdobu tváří a časti tiel svätcov. No prehnané efekty, priveľmi tvarované postavy a ich hrubšie orámovanie spôsobili, že reliéfne práce strácali charakter výšivky a preto sa začala používať viac či menej plochá ornamentika. Ako uvádza Eva Toranová, začiatkom 16. storočia vplyvom myšlienkového sveta humanizmu sa na našom území uzatvorila jedna z významných kapitol našej stredovekej umeleckej aktivity – vyšívanie okázalých cirkevných *paramentov*.⁴ V 17. storočí sa na ornátoch a sakrálnych textíliách už vyžadovali svetské vzory. Majstri vyšivači na objednávky katolíckej cirkvi vyšivali liturgické textilie s profánnymi motívmi, hlavne kompozíciami rastlinných ornamentov, ktoré nahradili pôvodné textilie. Vo viacerých chudobnejších evanjelických alebo reformovaných kostoloch na území Slovenska sa však naďalej používali liturgické textilie zo 16. a 17. storočia, lebo nepriaznivá finančná situácia im neumožnila výmenu starších, často poškodených textílií za nové. Z toho dôvodu sa zachovali prikrývky na kalichy, cirkevné *pokryvadlá* a antipendiá s výšivkami z farebných hodvábných nití, zo zlatých a strieborných vlákien. Vo vizitačných protokoloch evanjelických cirkví dolnotrenčianskeho kontubernia, tak ako ich uvádzal Pavol Socháň, sa spomínali viaceré cirkevné textilie, ktorých pôvod bol

³ Nachádzajú sa v nej i predmety z historického obradového textilu, ktorého pôvod a využitie súviselo s nižšou a strednou šľachtou a meštianstvom. Tieto skutočnosti spôsobujú pri štúdiu tzv. ľudového textilu v SNM v Martine nejasnosti a mylné závery, tak ako pri spracovávaní kútnych plachiet s historickou výšivkou. Dôrazné odčlenenie textilu sa neobjavilo ani v odborných príspevkoch zo SNM v Martine, napr. GAZDÍKOVÁ, Alžbeta a Jana BUMBALOVÁ. Zbierka ľudového odevu vo fondoch Slovenského národného múzea v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 37*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. XC, Martin: Slovenské národné múzeum, 1996, s. 91, 93, 94, 96.

⁴ TORANOVÁ, Eva. *Výšivky minulých storočí*. Bratislava: TATRAN, 1984, s. 61, 67.

Obr. 1. Prikrývka na jemnom ľanovom plátenku z roku 1654 z Turca, vyšívaná zeleným, hnedým a žltým hodvábom. Foto J. Dérer, 1961. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 228.

Fig. 1. Blanket on fine linen cloth dated 1654 from the Turiec region, embroidered in green, brown and yellow silk. Photograph by J. Dérer, 1961. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 228.

Obr. 2. Detail pásu z posteľnej bielizne z 18. storočia z Voderad (okr. Trnava), vyšívajú hodvábom žltej, modrej a zelenej farby a striebornou kovovou niťou.

Foto J. Dérer, 1961. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 230-001.

Fig. 2. Detail of a band of bedlinen from the 18th century from Voderady (Trnava), embroidered in yellow, blue and green silk with silver metal thread. Photograph by J. Dérer, 1961. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 230-001.

starší ako zápis. Vyskytovali sa aj textilie s výšivkou nazývanou žilinské šitie.⁵

Vrátim sa k historickej výšivke vo svetskom prostredí. Keď sa v stredovekom a neskoro feudálnom remesle vytvorili výrobné špecializácie remesiel toho istého odboru, stali sa strediskami textilnej remeselníckej výroby hlavne Bratislava, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kežmarok, Košice, Kremnica, Levoča, Prešov, Spišská Nová Ves, Trnava. V niektorých mestách bolo zastúpené i výšivkárstvo, nakoľko privilegované vrstvy túžili po honosnom odevu aj skrášlení a zútulnení obytných priestorov. Na stenách ich obytných priestorov a okolo postelí viseli vyšívajúce závesy. Výšivkami mali zdobenú stolovú a hlavne posteľnú bielizeň: obliečky na podhlavniče, menšie vankúše a paplóny, spodné a vrchné plachty; vložky so žilinským šitím sa všívali aj do plachiet zámožných mešťanov. V 17. storočí sa na stoly v šľachtických domácnostiach Slovenska už prestierali aj obrusy a ozdobné prikrývky s výšivkou na hodvábne. Podkladová látka a výšivka mali rovnakú farbu, preto pôsobili ako hodvábny *damasek*.⁶ Rozšírené boli veľké obrusy zdobené v strede a po obvode bohatou výšivkou. Na objednávku bohatých rodov sa v strede obrusa farebným hodvábom, zlatým a strieborným škófiom vyšíval veniec s rodovým erbom.⁷ Profesionálni

⁵ SOCHÁŇ, Pavol. Staré kostolné rúcha v cirkvách evanjelických homotrenčianskeho (žilinského) kontubernia. In: *Slovenské pohľady*, 1907, roč. 27, s. 529-530.

⁶ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Pribeh vlákna*. Bratislava: SLOVART, 2016, s. 137.

⁷ TORANOVÁ, E. Cit. 4, s. 71. MINTALOVÁ, Zora. Z histórie obrusov. In: *Zborník Slovenského národného múzeu v Martine: Etnografia 36*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. LXXXIX, Martin: Slovenské národné múzeum, 1995, s. 115.

Obr. 3. Vložka z antipendia, vyšívajúca sieť s figurálnou kompozíciou Obetovania Izáka zo 17. storočia z Lučivnej (okr. Poprad). Foto J. Dérer, 1961. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 292.

Fig. 3. Insert from an altar frontal, embroidered net with a figural composition of the Sacrifice of Isaac from the 17th century from Lučivná (Poprad). Photograph by J. Dérer, 1961. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 292.

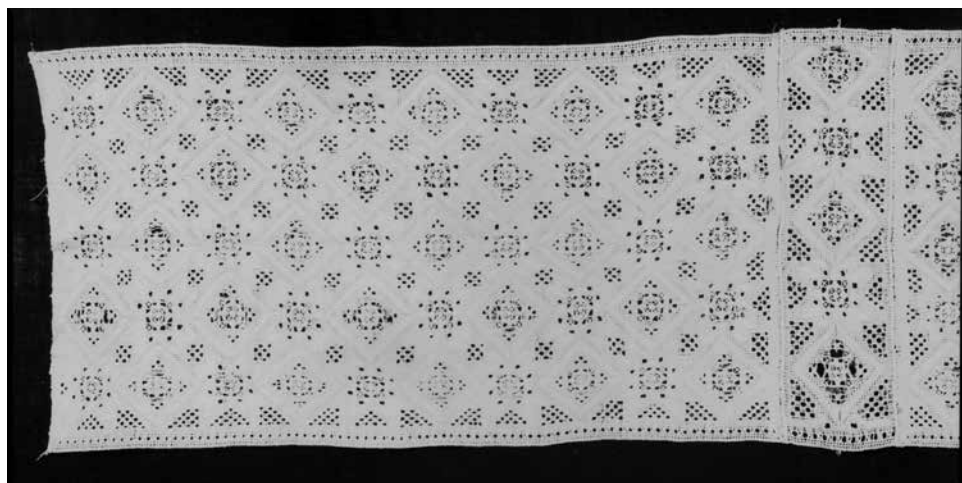
vyšívači aj na našom území používali renesančné *vzorkové knihy na vyšívanie*, inšpirovali sa výšivkami z cudziny. V rokoch 1527 – 1529 vydal vzorkovú knihu ornamentov a predlôh na vyšívanie Peter Quentel, v roku 1530 Giovanni Andrea Vavassore, ďalšie vydali Nicolo Zoppino, Mateo Pagano a Johannes Ambrosius Siebmacher, u ktorého prevládali heraldické motívy. Rozšírené boli štvorcové vyšívajúce šatky, ktoré sa vyrábali v profesionálnych dielňach a roznášali po celej Európe⁸, vzory na vyšívanie prekresľovali vandrujúci kresliari. Polovica 17. storočia vyvolala dopyt po barokových výšivkách na drahom hodvábe, čo sa s určitým časovým odstupom prejavilo v objednávkach na majstrov vyšívačov v Bratislave, Trnave, Banskej Bystrici, Košiciach, Levoči, Bardejove.

Vyšívajú sa aj vo feudálnych sídlach, v ktorých si vymieňali vzory na vyšívanie šľachtickej. Preberali ich, no materiál na vyšívanie mali iný ako majstri vyšívači. Vo vyšívačských dielňach feudálnych sídel aristokracie a šľachty sa výšivkami zdobilo jemné plátno. Pod vedením vznešenej domácej pani vyšívali mníšky, slobodné dcéry i chovanice z urodzených rodín okrem osobnej aj stolovú a posteľnú bielizeň. Na ľanovom i bavlnenom plátenku vyšívali hlavne uteráky, obrusy, obrúsky, spodné plachty, pásy na plachty, vrchné plachty na paplóny, obliečky na vankúšiky a podhlavnice.⁹ Používali farebné hodvábné nite; ak vyšívali pásy a vložky do posteľnej bielizne, pracovali aj so strieborným a zlatým *škófiom*. V období osmanských vojen

⁸ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 6, s. 135.

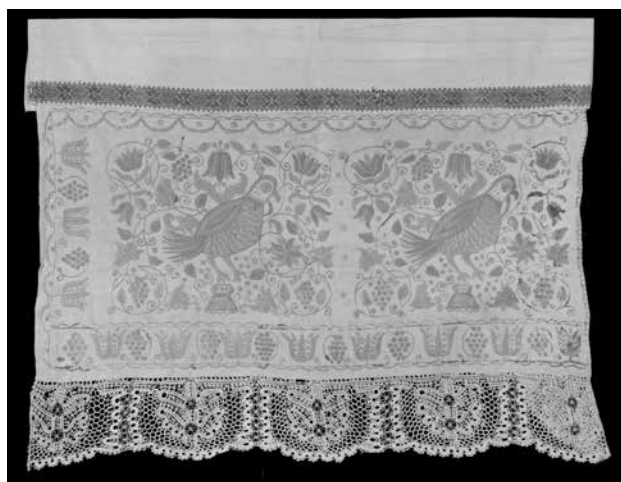
⁹ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 6, s. 138.

Obr. 4. Vyšívaná vložka z kútnej plachty z 18. storočia z Liptovskej Lúžnej (okr. Ružomberok). Foto J. Dérer, 1962. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 492.

Fig. 4. Embroidered insert from a postpartum sheet from the 18th century from Liptovská Lúžna (Ružomberok). Photograph by J. Dérer, 1962. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 492.

Obr. 5. Ozdobný pás z posteľnej bielizne z 18. storočia zo západného Slovenska, s motívom papagájov, vyšitých bordovou vlnou. Foto J. Dérer, 1964. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 26 221.

Fig. 5. Decorative band from 18th century bed linen from western Slovakia with the motif of a parrot, embroidered in maroon wool. Photograph by J. Dérer, 1964. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 26 221.

pracovali v dielňach aj zajaté Turkyne, známe ako výborné vyšivačky. Menej náročné práce vyšili šikovné dievčatá spomedzi nevoľníčok. V sídlach šľachty sa na tenké plátenká vyšivali tiež obradové textilie ako prejav zbožnej priazne a vďaka do kostolov: antependiá (antependiá), prestieradlá na oltár, na stôl Pána, na kazateľnicu či prikrývky na kalich. Z výšivkových techník patrili k najstarším vyšívané siete – vložky, zhotovené v dielňach majstrov aj podomácky. Najčastejšie bol na nich vyšitý anjel, rozkrojené granátové jablko, rozviliny, častá bola figurálna kompozícia Obetovania Izáka, ktorá sa objavovala aj neskôr. Od polovice 17. storočia bola módna technika prelamovanej siete, rozšírili sa prelamované výšivky, ploché i obojstranne

Obr. 6. Ozdobný pás z postelnej bielizne z 18. storočia zo západného Slovenska, s motívom pávov, kvitnúcich kríkov a líšky, vyšitých pestrou vlnou. Foto J. Dérer, 1954. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 26 275.

Fig. 6. Decorative band from 18th century bed linen from western Slovakia, with the motif of peacocks, blooming bushes and a fox, embroidered in bright wool. Photograph by J. Dérer, 1954. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 26 275.

Obr. 7. Ozdobná vložka, biela vyšívaná sieť so vzorom granátových jablč, viniča a vtáčikov zo začiatku 19. storočia z okolia Bratislavy. Foto J. Dérer, 1973. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 88 330.

Fig. 7. Decorative insert, white embroidered net with a pattern of pomegranates, vine and birds from the early 19th century from around Bratislava. Photograph by J. Dérer, 1973. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 88 330.

plochý steh, stonkový steh, úsporný plochý steh, *gatre*, biele šitie. Zo vzorov naďalej prevládal renesančný motív rozkrojeného granátového jablka, mnoholísty karafiát, tulipán, akantové a palmetové listy.¹⁰ Vyšívajú konárik alebo krík vyrastal zo srdca, v renesancii z dvojjuchej vázy. Zo zvieracích motívov sa uplatnil motív vtáka, kohúta, jeleňa, baránka, pelikána, leva, koňa, páva, papagája i líšky. Novšie boli lupeňové kvety, ruže, konvalinky, vtáčiky, hrozno. Empír a biedermaier priniesli jemnú, krehkú a vzdušnú bielu výšivku, ktorá uchvátila šľachticné i meštianky. Keď secesiu o niečo neskôr uchvátili ručné výšivky, boli k dispozícii už aj strojové výšivky.

Vyšívajú textilie v ľudovom prostredí

Vyšívajú textilie nadobudli pestrosť v motívoch a farebnosti až po zrušení poddanstva roku 1848. Ženy vtedy získali viac času aj na vyšívajú, ktorému sa v čase poddanských prác venovali len zriedka. Na západnom a strednom Slovensku sa venovali vyšívajú a čipkám, na východnom Slovensku viac tkaniu a pretkávanú. Výšivka v roľníckom prostredí zažila od polovice 19. storočia najväčší rozkvet.¹¹ Vidiecke ženy do nej pretavili a adaptovali i viaceré vzory z historických výšiviek – rozkrojené granátové jablko, tulipán, klinček, kvetinové kríky, rozviliny, ľalie, no aj jelene a vtáčiky, ktorými spočiatku zdobili obradový textil. Vyšívajú ich na domáce ľanové aj konopné plátno, pričom na vyšívajú bola najvhodnejšia plátňová väzba. Na území Slovenska sa počas vývoja vyšpecifikovali výšivky, ktoré sa v jednotlivých regiónoch odlišovali technikou vyšívajú, použitým materiálom, motívmi aj farebnosťou. Ich súčasťou sú výšivky podľa počítanej nite, ktorá vychádzala zo štruktúry hrubej textilie a zahŕňala funkčné stehy, aj náročné prelamované techniky, výrezy, mriežky. Patrila k nim šitá výšivka na vyťahovanej štvorčekovej sieti – *gatre*. Nadväzovala na šitú čipku *reticellu*, ktorá sa na našom území udržala v kláštoroch až do 19. storočia. Zahŕňala tiež výšivku na sieti, rozšírenú v Európe v 16. a 17. storočí aj pod názvom *reca*, ktorej pôvodné motívy pochádzali z renesančných vzorkovníc. Patril k nej plochý steh i krížiková výšivka. Jemnejší materiál podnietil rozvoj predkreslenej výšivky, ohliadajúcej sa po renesančných motívoch zvierat i vtákov. Na predkreslený základ nadviazal plochý a stonkový steh, pri ktorom sa uplatnili výšivky hodvábom. Zahŕňal aj retiazkový steh vyšívajú ihlou s uškom alebo krivou ihlou. Patrila do nej krehká biela výšivka empíru a biedermaieru. Na jemnom plátenku mohla vyniknúť dierková a vyrezávaná výšivka i jemné *gatre*. K bielym výšivkám prináležali výšivky na tle i na sieťovine. Vzácnym pozostatkom stredovekých výšiviek zlatými a striebornými niťami vysokej rýdzosti sa v roľníckom prostredí stali, hlavne v druhej polovici 19. storočia, výšivky zlatou či kovovou niťou a nášivky zlatom cez kartón.¹² Pokiaľ ide o farebnosť vyšívajúch textílií, tak najpôvodnejšia a najjemnejšia bola kombinácia prírodných, bielených, bielych i smotanovo-žltých nití. Ženy pridávali do výšiviek červené nite najprv poskromne, len na užšie časti nad

¹⁰ DANGLOVÁ, Oľga. *Dekor; symbol: dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2001, s. 78-79. ISBN 80-224-0675-9. MINTALOVÁ, Zora. Textilná ľudová tvorba – náčrt koreňov a európskych paralel. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 43*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. XCVI, Martin: Slovenské národné múzeum, 2002, s. 138. ISBN 80-8060-104-6.

¹¹ Blížšie pozri DANGLOVÁ, O. Cit. 10, s. 217. MINTALOVÁ, Z. Cit. 10, s. 139, 140.

¹² MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 6, s. 140.

strižnými koncami, čo je veľmi dobre viditeľné na kútnych plachtách aj obrusoch, neskôr ich rozšírili na väčšie plochy. Po čase tak červená farba vytlačila z textilu prírodné farby ľanu a konope. Vzory sa už vyšívali kupovanými bavlnenými niťami červenej farby, ktorú na textile z tradičného roľníckeho prostredia obľubovali mladšie ženy. Staršie ženy zvykli červenú farbu tmiť bielymi, čiernymi, menej modrými vzormi. Ak na výšivku použili modrú farbu, nevyužívali ju na hlavné, ale na vedľajšie motívy; červená farba tak ostala dominantnou. Výšivky s čiernymi alebo modrými niťami sa vyskytovali zriedkavejšie, používali sa hlavne počas pohrebu, smútku i pôstu. Farebné bavlnené nite boli drahé, preto ich roľnícke gazdiné používali hlavne na obradové a reprezentačné textílie, ktoré neprali, lebo vtedajší spôsob prania by ich veľmi poškodil. Obľuba červenej farby v tradičnom roľníckom prostredí pretrvala na západnom a strednom Slovensku približne do prvej svetovej vojny. Vyskytovala sa aj vtedy, keď pôvodné geometrické a rastlinné motívy ustúpili novým rastlinným vzorom. V 30. rokoch 20. storočia sa na vyšívanie používali žlté, zelené aj bledomodré bavlnky. Časom červená zdobiaca farba bavlnených nití ustúpila pestrým farbám, tak ako predtým prírodná a biela farba uvoľnila miesto červeným nitiam. Aj v iných oblastiach sa používali červené, čierne, postupne modré, žlté a zelené zdobiace nite. Odkedy sa na trhu objavili syntetické bavlnky, používala sa už aj ružová a fialová farba, obľubu si získala oranžová a citrónovožltá farba. Ústup od pôvodných, decentných zdobiacich nití prírodnej a bielej farby bol až príliš razantný.

Budovanie zbierky textilu v Slovenskom národnom múzeu v Martine

Počiatky zbierky textilu v SNM v Martine, ktorého významnou časťou je kolekcia vyšívaných textílií, majú korene v *Spolku slovenských žien Živena*, ktorý sa venoval viacerým druhom činnosti vrátane zberateľskej.¹³ Úspechy a záujem o slovenskú výšivku a čipku na Svetovej výstave vo Viedni roku 1873 totiž podnietili vedenie *Živeny* usporiadať samostatnú výstavu *Slovenských čipiek a výšiviek a obrazov Jaroslava Věšína* v Turčianskom Svätom Martine v auguste 1887. Po jej skončení mnohí majitelia buď darovali vystavené exponáty *Živene*, alebo *Živena* odkúpila časť z nich. Zbierky *Živeny* boli uložené v Turčianskom Svätom Martine, najprv v Dome (Národný dom), kde sa nachádzalo *Múzeum a Bibliotéka*. Ich základ tvoril práve fond ľudových výšiviek a čipiek, získaný z výstavy v roku 1887, ktorý bol rozhodnutím valného zhromaždenia roku 1889 neustále dopĺňaný.¹⁴ Zberateľskú činnosť výrazne ovplyvnila aj *Národopisná výstava československá*. V súvislosti s jej prípravou a realizáciou v Prahe roku 1895 sa na Slovensku získal aj textil. Zásluhou *Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (ďalej MSS) a jej predsedu Andreja Kmeťa prešlo získavanie predmetov od individuálneho spôsobu k organizovanej forme.¹⁵

¹³ Nebola síce uvedená v stanovách, napriek tomu v prvých desaťročiach existencie *Živeny*, ktorá vznikla v roku 1869 v Turč. Sv. Martine, patrila k najúspešnejším a najatraktívnejším. Bližšie pozri: KRÁLIKOVÁ, Eva. *Živena, Muzeálna slovenská spoločnosť a Slovenské národné múzeum*. In: *Zborník z osláv 125. výročia ŽIVENY, spolku slovenských žien*. Martin, Živena, spolok slovenských žien, 1995, s. 116.

¹⁴ RYBECKÝ, Milan. *Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1983, s. 44. Na svojom valnom zhromaždení 17. 8. 1889 sa rozhodla Živena fond zväčšovať... a určila sumu zo spolkovej základiny na zakúpenie ďalších výšiviek a celých krojov.

¹⁵ Organizovaná forma zberu zásluhou *Inštrukcií pre zberateľov* prispela k tomu, že do Martina prichádzali predmety z celého Slovenska.

Spolok *Živena* sa na svojom zasadnutí v roku 1895 rozhodol pokračovať v zbieraní *slovenských výšiviek a krojov*.¹⁶ Textilie získané spolkom *Živena* sa stali cenným základom dnešnej kolekcie vyšivaného textilu v zbierke ľudového odevu a textilu v SNM v Martine. Pretože ďalšie údaje som uviedla v Zborníku SNM Etnografia z roku 2019, kvôli duplicité sa ním už nezaobieram podrobnejšie.¹⁷ No je potrebné pripomenúť, že v zápisoch a správach sa textil bližšie nešpecifikoval. Považoval sa za bežnú súčasť zbierky ľudového odevu a textilu, v ktorej sa pozornosť venovala nanajvýš kútnym plachtám.

Prvé údaje o získaní textílií sú v denníku z roku 1894 a uvádzajú štyri vzorky ľudových výšiviek z Rybian (okr. Bánovce nad Bebravou) a desať vzoriek „bielych vyšivaných“ z Hrabušíc (okr. Spišská Nová Ves). V roku 1897 pribudli z Hrabušíc ďalšie dve výšivky a z Horných Ozeroviec (mestská časť Banskej Bystrice) *staré oltárne prestieradlo* a dve výšivky. V roku 1899 bolo darované prestieradlo bez uvedenia lokality a z Banskej Štiavnice *starobylá vyšivaná plachta*, z Lančára (okr. Piešťany) zdobená vložka, z Poník (okr. Banská Bystrica) prestieradlo. Predmety v denníkoch, ktoré do roku 1900 viedol Andrej Halaša, obsahovali poradové číslo, deň, zasielateľa, predmet, počet kusov a poznámku; na konci každého roka boli *sumáre* predmetov. Od roku 1900 sa uvádzali podobné údaje, ale pribudol údaj o dare a kúpe.¹⁸ Predmety boli zaradené do oddielov; nás zaujíma oddiel I. národopisný a starožitný. S odstupom rokov je ťažko posudzovať správnosť tohto postupu, hoci problémy vznikali už pri zaradení predmetov. Textilie sa napr. uvádzali ako *starobylé* bez rozdielu, či boli z prostredia cirkvi alebo šľachty; nakoniec sa mnohé ocitli medzi ľudovým odevom a textilom, kde sú doteraz. Ak na textile nebolo datovanie, predmet *pôsobiaci ako starobylý* sa tak uviedol i do denníka. Pri prvom zápise sa z rôznych a často z objektívnych dôvodov neurčilo, z ktorého obdobia, resp. storočia textília pochádza; podobne to bolo s lokalitou. Zvyčajne sa napísala lokalita, odkiaľ bol darca, a nie pôvod predmetu. Do roku 1900 sa málokedy uviedla technika výroby a spôsob výzdoby. Pod vplyvom výstavky slovenských výšiviek bol stále záujem o vyšívané textilie, zrejme preto sa neuviedlo, že ide o vyšívanú textíliu; veď vyšívané boli skoro všetky. Pritom je pozoruhodné, že do roku 1900 išlo o dary, medzi ktorými boli často skutočné skvosty. Múzeum ich vďačne prijalo, nemajúc čas a ani odborné kapacity na ďalšie spresnenie údajov.

Prvé kúpy sa uskutočnili v roku 1900. Z údajov vyplýva, že múzeum získalo v roku 1900 výšivky z Vrbového (okr. Myjava), z Myjavy a výšivky a „vložky“ zo Spiša. V roku 1901 pribudli tri neurčené plachty, zdobená vložka a výšivky z Liptovského Mikuláša, v roku 1902 *staré vyšívané prestieradlo* z Višňového (okr. Žilina), päť výšiviek z Orávky (okr. Rimavská Sobota), výšivka z Prenčova (okr. Banská Štiavnica) a *stolovník* z Jastrabého (okr. Vranov nad Topľou). V ďalšom roku boli získané tri prestieradlá, v roku 1904 dve výšivky z Dolného Sárnia (okr. Nové Mesto nad Váhom), 17 výšiviek zo Zemianskeho Podhradía (okr. Nové Mesto nad Váhom)

¹⁶ RYBECKÝ, M. Cit. 14, s. 69. Zasadnutie sa konalo 3. 2. 1895.

¹⁷ ZUBEROVÁ-MINTALOVÁ, Zora. Kolekcia pretkávaného textilu v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 60*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXIII, Martin: Slovenské národné múzeum, 2019, s. 45, 46. ISBN 978-80-8060-465-3.

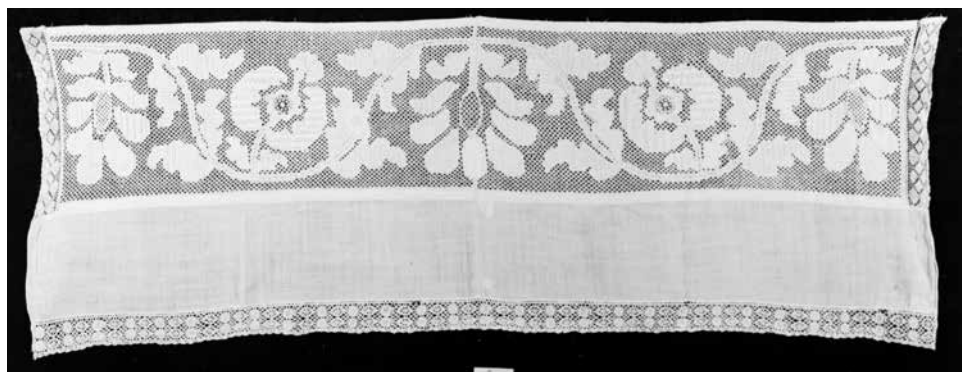
¹⁸ Prvá kúpa sa uskutočnila až v roku 1900, dovtedy išlo iba o dary.

Obr. 8. Ozdobný pás z 18. storočia z Gemera, s opakujúcim sa motívom kytíc vyrastajúcich zo srdca, vtáčikov a jeleňov, vyšitých zeleným hodváhom. Foto J. Dérer, 1961. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 189.
 Fig. 8. Decorative band from the 18th century from the Gemer region with a repeated motif of bouquets growing out of a heart, birds and deer, embroidered in green silk. Photograph by J. Dérer, 1961. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 189.

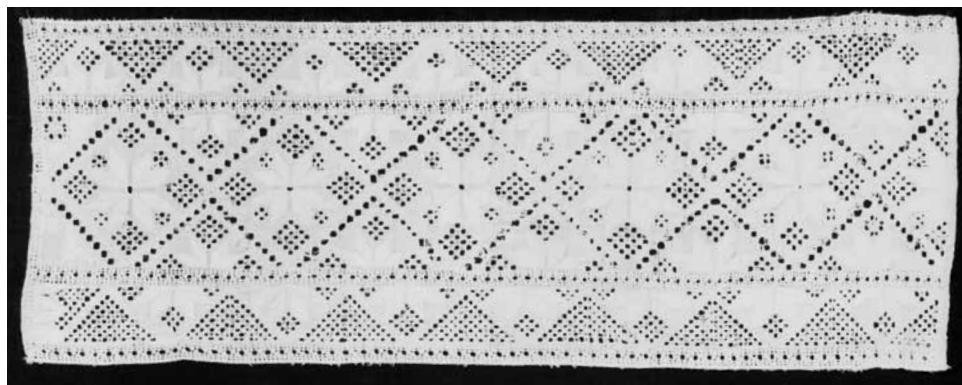
a 85 výšiviek z Uherského Hradišťa. V roku 1904 z celkového počtu predmetov *pre oddiel národopisný a starožitný* bolo 104 zaradených k textilu. V rokoch 1906 – 1910 sa získalo 56 vyšívaných vzoriek z Dolného Sfnia, dve *pohrebné prikrývadlá* z roku 1728 a 1769 z Rajca (okr. Žilina), dve omšové prikrývadlá z Teplej (bez ďalšieho určenia), oltárne prikrývadlo od „malostankovskej cirkvi“ z Malých (Trenčianskych) Stankoviec (okr. Trenčín), 48 výšiviek z Dolného Sfnia, päť výšiviek bez lokality, „starobylá strieborná výšivka“ z Blatnice (okr. Martin), tri výšivky z Horných Bziniac – Bzince pod Javorinou (okr. Nové Mesto nad Váhom) a v roku 1907 „starobylá“ výšivka z Martina. V roku 1907 tak pribudlo 73 predmetov. No je potrebné poznamenať, že sa neuvádzalo, z čoho výšivky pochádzajú, mohli teda byť z rukávco, čepca, mužskej košele, pôlky, z kútnej plachty a pod. V roku 1909 bolo získaných 11 výšiviek z Vajnora (mestská časť Bratislavy), z Nového Mesta, Babína (okr. Námestovo) a „staré vyšívané presteradlo“ z Laskára (okr. Martin). Z denníkov do roku 1910 vyplýva, že zbierku textilu, spolu vyše 289 evidenčných čísiel (ďalej evid. č.) tvorili najmä *oltárne, resp. omšové presteradlá, pohrebné prikrývadlá, stolovník*, plachty, obliečka, podstatná časť boli čipky, výšivky, vzorkovnice.¹⁹ Podľa denníkov sa nezískal obrus, obrúsok či uterák, konkrétne sa neuvádzali ani kútne plachty, hoci z iných prameňov vieme, že už boli v zbierke. No nezapísali ich ako obradové či kútne plachty, ale ako plachty alebo starobylé plachty, medzi ktorými boli viaceré z cirkevného prostredia, z rodín šľachty, mešťanov. V roku 1912 pribudla „starobylá“ výšivka z Blatnice ako posledný evidovaný predmet z textilu do roku 1920, lebo boli denníky zrušené. Informačným prameňom pre roky 1914 – 1920 sa stali *Národné noviny*, pretože aj *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (ďalej Č MSS) prestal roku 1914 vychádzať a obnovený bol až roku 1926. V registratúre MSS sa taktiež neuvádzajú ani údaje za roky 1914 – 1920.

¹⁹ MINTALOVÁ-ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 1, s. 71.

Obr. 9. Ozdobný pás z posteľnej bielizne z konca 18. storočia z okolia Pezinku, s vinutým rastlinným motívom granátových jabĺk, listov a kvetov. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 25 711.

Fig. 9. Decorative band from bedlinen from the 18th century from around Pezinok, with an entwined plant motif of pomegranates, leaves and flowers. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 25 711

Obr. 10. Biela výšivka na bielom ľanovom plátne zo začiatku 19. storočia z Liptovskej Lúžnej (okr. Ružomberok). Foto J. Dérer, 1962. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 476-001.

Fig. 10. White embroidery on white linen cloth from the early 19th century from Liptovská Lúžna (Ružomberok). Photograph by J. Dérer, 1962. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 476-001.

Vedenie denníkov bolo obnovené v roku 1921. V spoločnom denníku (1921 – jún 1931) sú síce uvedené všetky údaje, ale sú nečitateľné, neprehľadné, často chaotické. Navyše nie je dodržaný sled rokov, chýbajú ročné sumáre aj zaradenie predmetov. Napriek tomu sa podarilo zistiť, že pribudlo 17 výšiviek z Pohorelej, Beňuša a Polomky (okr. Brezno) a 367 výšiviek bez bližšieho určenia. Pozoruhodný je však zápis, že koncom roku 1928 získalo SNM *...plachty, kútnice, drobné textilie... v Lipe* v počte 93 ks, zakúpené boli aj dve plachty zo Zeleníc (okr. Hlohovec). V roku 1929 do múzea pribudlo 32 drobných výšiviek z Bacúcha (okr. Brezno), tri starobylé výšivky z Dolných Voderád-Drahoviec (okr. Piešťany), 11 výšiviek z daru *Živeny*, 12 výšiviek z Hradišťa (okr. Partizánske), „stará výšivka s kohútami“ bez uvedenia lokality, 77 výšiviek z Liptovskej Osady, Liptovských Revúc a Liptovských Sliachov (okr. Ružomberok), ďalej 19 výšiviek zo Starej Turej (okr. Nové Mesto nad Vá-

Obr. 11. Spodná časť z kútnej plachty s prelamanou výplňou z 18. storočia, pravdepodobne Trenčianska Teplá. Foto V. Ducháčková, 1992. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 149 742.
 Fig. 11. Lower part of a post-partum sheet with an openwork insert from the 18th century, probably Trenčianska Teplá. Photograph by V. Ducháčková, 1992. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 149 742.

hom), dve výšivky z Liptova, osem „cudzokrajných“ a šesť „siet’ovaných“ výšiviek, 15 vzorkovníc výšiviek z Liptovského Mikuláša. V záznamoch je ďalej šesť kútnych plachiet z Liptova, 15 zo Zvolena a Očovej (okr. Zvolen). Pribudli tri konce z kútnic a šesť kútnych plachiet z pozostalosti v Liptovskom Mikuláši.

V roku 1930 sa kolekcia výšiviek rozrástla o 136 kusov z Bošáce (okr. Nové Mesto nad Váhom), Vajnora, zo Zlatej Idky (okr. Košice okolie), Liptovskej Osady, Liptovských Revúč a Liptovských Sliačov, Liptova, Mojtína (okr. Púchov) a zo spolku *Lipa*. Kolekciu kútnych plachiet obohatilo 89 kusov z rôznych oblastí Slovenska, no len desať malo lokalitu zberu. Pri väčšine sa uviedla lokalita odkiaľ prišli zberateľky; išlo o Kováčovce (okr. Veľký Krtíš) a Môlču (okr. Banská Bystrica). Získali sa kútne plachty a bližšie neurčené plachty z Martina, Očovej, Kežmarku, Senice, Banskej Bystrice a tri vložky z kútnych plachiet z účastinného spolku *Lipa*. Pribudlo 13 koncov plachiet z Veličnej (okr. Dolný Kubín), Kežmarku, z Margecian (okr. Gelnica), zo Šariša a z Lipy, plachty z okolia Štrby (okr. Poprad), z Toporca a Bušoviec (okr. Kežmarok). V roku 1931 boli získané ďalšie kútne plachty: sedem zo Spiša, dve z Holíča (okr. Skalica), po jednej z obce Meleched’ – Teplý Vrch (okr. Rimavská Sobota), z Veľkého Kovaľova (okr. Senica), z Radimova (okr. Skalica), Chropova pri Senci, z okolia Nitry. Rozrástla sa kolekcia výšiviek o „vzorník ľudového vyšívania“ z Bacúcha a 125 výšiviek z Jablonice (okr. Senica), Liptovskej Osady, Liptovskej Lúžnej, zo Spiša, z Polomky, Pohorelej a Heľpy (okr. Brezno), z Ulianky (mestská časť Banskej Bystrice), z Valaskej Belej a z Dolného Kamenca-Kamenca pod Vtáčnikom (okr. Prievidza) i z Detvy. Pribudlo 680 výšiviek v štrnástich baloch z výstavy v Prievidzi a 27 z Jablonice. Pribudla plachta z Jablonice a Meleched’u a „smrtná plachta“ z Brezna, ktorá doplnila „prikrývadlo na umrlčiu truhlu dietok z majetku cechu krajčírskoho Veličianskeho“, získané vo Veličnej v roku 1923.²⁰ Pribudla aj prikrývka na stôl z Jablonice. Evidencia prírastkov sa od júla 1931 zapisovala do nového denníka, spoločného pre roky 1931 – 1941 s údajmi: číslo, dá-

²⁰ MINTALOVÁ-ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 1, s. 74. Pri lokalitách, ktoré sa v texte spomínajú po prvýkrát, je v zátvorke uvedený okres, pri opakovaní lokalít už okres znovu neuvádzam.

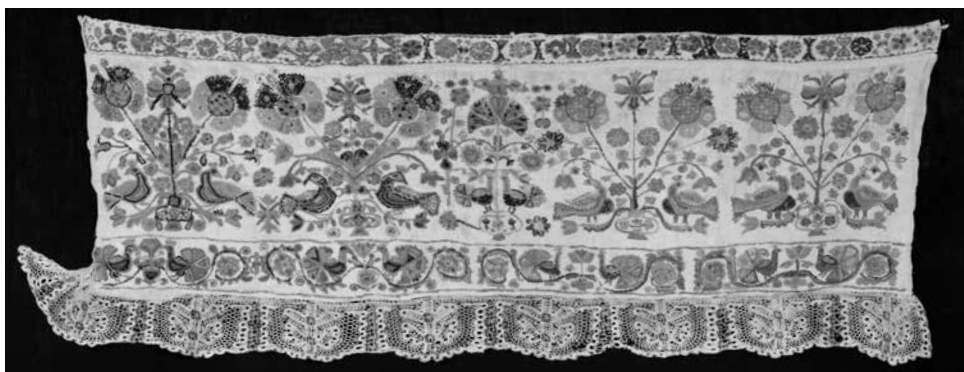
tum, názov predmetu, počet kusov, spôsob získania a poznámky. O rok sa rozrástla kolekcia kútnych plachiet o plachty zo Spiša, o „bohato zdobenú kútnu plachtu“ z Banskej Bystrice, šesť z Radošoviec, Gbelov a Chropova (okr. Skalica), z Čáčova (mestská časť Senice), Jablonice a zo Štôly (okr. Poprad). Získalo sa aj 71 výšiviek z Jablonice a z Bešeňovej (okr. Ružomberok). Kolekcia stolovej bielizne sa rozšírila o obrus a uterák z Jablonice, o „starý ružovo vyšitý“ obrus z 18. storočia z Banskej Bystrice, pribudlo aj šesť plachiet zo Spiša. V ďalšom období sa zbierka textilu budovala sporadicky, dôraz sa kládol na získanie ľudového odevu pre *expozíciu krojov* v novej budove SNM na Malej hore. K textíliám pribudli „krátke kútnice“ zo Spiša, v roku 1934 „plachta Abrahámová“ z Nemešian (okr. Levoča)²¹, uterák a dečka z Trebišova, uterák z Čukaloviec (okr. Snina). O rok neskôr počet výšiviek narástol o deväť kusov z Brestovian (okr. Trnava), o dve *race zo starého zasteradla* z Oravy vyšivanú dečku z Čiernej Lehoty (okr. Rožňava). V roku 1936 pribudla plachta „so žltým vyšívaním a zelenou čipkou“ a štyri *kútne plachty s Abrahámom* z Dobšinej (okr. Rožňava) a dve vyšívané plachty zo Zvolena. V roku 1937 boli získané dve kútne plachty „so žltou výšivkou“ zo Slovenského Grobu (okr. Pezinok), 25 výšiviek zo zberu Rudolfa Bednárika, 49 „rôznych kúskov výšiviek“ zo Šoporne (okr. Galanta), „zasteradlo podkladané“ z Očovej (okr. Zvolen), dve žlté vyšívané plachty, „sobášne presteradlo“ z Čičmian (okr. Žilina), servítka z roku 1886 z Martina.

V expozícii v druhej budove SNM zaujali dôstojné miesto aj zbierky a nové dary *Živeny*.²² Z darov spomeniem „prestieradlá“ z Braväcova, Bacúcha, Telgártu, Heľpy i Polomky. V roku 1938 pribudla kútna plachta z Kubry (mestská časť Trenčína), vzorkovnica výšiviek z Detvy. Zvýšil sa počet výšiviek o 72 „rôznych kúskov“ z Dolian (okr. Pezinok), „kúsok výšivky“ z Bratislavy, „kus výšivky“ z Batizoviec (okr. Poprad), konce výšiviek z Partizánskej Ľupče (okr. Liptovský Mikuláš). Na tomto mieste je potrebné upozorniť, že napriek snahe a oduševneniu darcov venovať do múzea to, čo považovali za dôležité, dokonca vzácne, sa „kúskami, kusmi a koncami“ výšiviek, ani výšivkami z rôznych častí odevu či textilu už nikto nezaoberal a odborní pracovníci múzea ich z rôznych dôvodov už bližšie neurčili.²³ Vrátim sa však k získaniu ďalších textílií. Pre zariadenie obytného domu z Čičmian v novej expozícii SNM v Martine získali Rudolf Bednárik a Antonín Václavík prestieradlo na posteľ, plachtu na kolísku, pribudla plachta z Dvorian (okr. Topoľčany), biela svadobná plachta z Červenice (okr. Prešov), uterák z Čajkova (okr. Levice), uteráky z Čataja, dečka a obrus z Chorvátskeho Grobu (okr. Senec). V roku 1939 pribudla kútna plachta a vzorkovnica zo Slovenskej Ľupče (okr. Banská Bystrica), 24 výšiviek z Krivoklátu (okr. Ilava), Jedľových Kostolian (okr. Zlaté Moravce), z Horného Tisovníka a Starej Huty (okr. Detva), zo Šoporne, uterák zo Starej Huty a obrus z Chorvátskeho Grobu.

²¹ Kútna plachta evid. č. 1536/K.

²² Ako uviedol Ján Geryk, správca múzea a dlhoročný kustód ľudového odevu a textilu „... v rokoch 1934-1938... *MO Živeny* nielen pomáhali získavať a dopĺňať kroje a výšivky, ale aj samy obetovali, keď nám zakúpili chýbajúce. Dovedna sme získali pomocou Živeny okolo 900 kusov v hodnote 35.000 Kčs.“ Bližšie pozri KRÁLIKOVÁ, E. Cit. 13, s. 120.

²³ Aj preto sa pri opakujúcich sa inventarizáciách stovky katalogizačných lístkov so strohým údajom „zo starých fondov“, avšak bez popisu zbierkového predmetu, len kontrolovali podľa inventárneho čísla. Postupné doplnenie údajov k týmto zbierkovým predmetom chce čas, dôkladnú znalosť problematiky a odborné kapacity.

Obr. 12. Ozdobný pás z postelnej bielizne zo začiatku 18. storočia zo západného Slovenska z daru Ministerstva školstva v Bratislave, bohato vyšívajú farebnou vlnou. Foto J. Dérer, 1964. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 26 227.

Fig. 12. Decorative band from early 18th century bedlinen from western Slovakia, donated by the Minister of Education in Bratislava, richly embroidered in coloured wool. Photograph by J. Dérer, 1964. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 26 227.

Obr. 13. Pás z postelnej bielizne z 18. storočia zo západného Slovenska z daru Ministerstva školstva v Bratislave, s bohatou zelenou a hnedožltou výšivkou z vlny. Foto J. Dérer, 1964. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 26 226.

Fig. 13. Decorative band from 18th century bedlinen from western Slovakia, donated by the Minister of Education in Bratislava, richly embroidered in green and yellow-brown wool. Photograph by J. Dérer, 1964. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 26 226.

V roku 1940 SNM získalo šesť kútnych plachiet, 19 výšiviek z kútnych plachiet, štyri dečky ako dar Ministerstva kultúry a školstva z Bratislavy. Pribudli výšivky z Krakovian (okr. Piešťany), množstvo výšiviek z Hornej Poruby (okr. Ilava), ďalšie z Lubinej (okr. Nové Mesto nad Váhom), z Viničného (okr. Pezinok), z Obýc (okr. Zlaté Moravce). V roku 1940 mala zbierka textilu 2825 evid. čísiel; podstatná časť boli čipky a výšivky. Roky druhej svetovej vojny nepriaznivo ovplyvnili akvizície, v roku 1941 sa podarilo získať „kraj kútnice s Abrahámom“ z Bystričky (okr. Martin), dve výšivky z Kiripolca (okr. Malacky), výšivky z Piešťan, 39 kusov zo Ze-

mianskeho Podhradía (okr. Nové Mesto nad Váhom) a z Horného Srnia (okr. Trenčín), 13 výšiviek z Dolného Srnia, Bziniec, z Čachtíc (okr. Nové Mesto nad Váhom), uterák z Rybian a záves z Pravotíc (okr. Bánovce nad Bebravou). V roku 1942 pribudlo 22 výšiviek zo Bziniec, z Bošáce a Ábelovej, hrebenár a vrecúško na britvy z Polichna (okr. Lučenec) a prikrývka od Boženy Slančíkovej-Timravy z Ábelovej. V roku 1943 sa kolekcia výšiviek rozrástla o dva kusy z Moravského Lieskového (okr. Nové Mesto nad Váhom), dva pásy výšiviek z Kopčian (okr. Skalica), pribudol obrus na stôl. Po skončení druhej svetovej vojny sa práce v SNM sústredili na likvidáciu škôd. Na valnom zhromaždení MSS v roku 1946 správca Ján Geryk konštatoval, že v „... oddelení krojov... všetky siene sú už vyinštalované, zbierky zainventované – 17 206 evid. č., okrem juhoslovanských krojov a výšiviek, ktorých inventovanie nasleduje.“²⁴ Od 1. 1. 1949 bolo SNM v Martine poštátnené a ako štátny subjekt financované z rozpočtu štátu, no akvizície to výraznejšie neovplyvnilo. Z Ústredia *Živeny* sa získala pozostalosť Eleny Maróthy Šoltésovej, v ktorej bolo šesť vložiek z kútnych plachiet, vložka z Békešskej Čaby (Maďarsko), 76 výšiviek zo Seliec (okr. Banská Bystrica), z Čičmian, z Trstína (okr. Trnava), z Krakovian, Liptovskej Tepličky, Polichna, Bacúcha, Bošáce, Piešťan, zo Zvolenskej Slatiny (okr. Zvolen), Banskej Bystrice, Spiša a plachta z Trstína. Zbierka sa rozrástla o šesť výšiviek z Trnavy, z Tureckej (okr. Banská Bystrica) a Rumunská, o výšivku z Banskej Bystrice a dve výšivky z kútnych plachiet z Košíc.

Počas roka 1950 boli nadobudnuté textilie z pripravovaného vojenského priestoru Lešť (okr. Modrý Kameň), predmety prevzaté z kaštieľa Révayovcov v Turčianskej Štiavničke (okr. Martin) a dar Alice Masarykovej: kútna plachta z Turieho Poľa (okr. Veľký Krtíš), 12 kútnic a časť kútnic, 300 výšiviek, uterák vyšívajú zlatom, štyri dečky (brokátová, vyšívaná zlatom, tylová, plátenná). Pribudla „vyšívaná štvorhranná dečka“ z Kragujevaca (bývalá Juhoslávia). V roku 1951 pribudlo 15 vzorkovník výšiviek z Nadlaku (Rumunsko), z Trnavy a Piešťan, vzorkovnice „starých výšiviek“ z Košíc, 82 výšiviek z Moravského Slovácka. Praktická bola štátna dotácia v roku 1951 – sto metrov plátna z Povereníctva priemyslu, ktoré sa vymieňalo za ľudový odev a textil do zbierok SNM v Martine.²⁵ V roku 1953 sa zbierka rozšírila o kútnu plachtu z Vyšných Ružbách (okr. Stará Ľubovňa), osem vyšívaných pásov z Riečky (okr. Banská Bystrica) a výšivky z Hontu. V roku 1954 pribudlo 90 výšiviek z Martina. Bohatšie akvizície boli v roku 1955, išlo o kútnu plachtu z Dačovho Lomu (okr. Veľký Krtíš) a z Drahoviec (okr. Piešťany), dve plachty z Trnavy, plachty a plachtičky z Mokroluhu (okr. Bardejov) „prosceradlo“ z Viesky-Bezdechova (mestská časť Púchova), dve „prosceradlá“ z Rakovej (okr. Čadca) a zo Záriečia (okr. Púchov). Zbierku obohatilo 25 výšiviek z Lešte, obrusy z Dvorian, Bratislavy, Drahoviec a z Trnavy, pribudol hrebenár z Vernára (okr. Poprad). V roku 1956 sa zbierka rozšírila o osem častí kútnych plachiet zo Slovenského Grobu, koniec kútnej plachty a plachty z Dubovian (okr. Piešťany), kútna plachta z Litavy (okr. Krupina), z Dačovho Lomu a Sucháňa (okr. Veľký Krtíš) a Piešťan. Pribudli plachty z Porúbky, vyšívané plachty

²⁴ Správa o činnosti MSS. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1946, roč. 36-37, č. 2, s. 56.

²⁵ Ako sa uvádza v *Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1952, roč. 42, č. 2, s. 31. „Sväz slovenských múzei... vymohol od Povereníctva priemyslu 500 m plátna, z ktorého SNM v Turči. Sv. Martine dostalo 100 m“.

z Čáčova (mestská časť Veľkého Krtíša), plachta „na zaplachtenie“ z Modrého Kameňa (okr. Veľký Krtíš), koniec plachty z Trnia (okr. Zvolen), vankúš z Trnavy, kožený vyšívajúci vankúš z Mošoviec (okr. Turčianske Teplice). Rozšírila sa kolekcia svadobných a „mladuchovských“ uterákov z Detvy a z Juhoslávie. Stolová bielizeň obohatili obrusy z Dubovian a z Juhoslávie aj „deponát trnavskej výšivky na tyľe na stôl“. Pribudol „hrebénár a kefetár“ z Porúbky (okr. Žilina) a z Detvy. V zbierke textilu patrili k najcennejším a najarchaickejším artefaktom kútne plachty. V roku 1957 sa ich počet rozšíril o kútne plachty z Trstína, Čáčova a z Horného Dubového a Dolných Orešian (okr. Trnava), z Fačkova (okr. Žilina), z Krakovian, Čataja, Drahoviec a z Dolného Lopašova (okr. Piešťany) a bližšie neurčené zo západného Slovenska. Získala sa prikrývka z Martina, časť prikrývky a „prikrývadla“ z Gemera, obrus z Krakovian, Trnavy, Lehôtky pri Nitre, z Pohraníc (okr. Nitra) a Dolného Lopašova. Pribudli uteráky do rámika z Veľkého Lomu (okr. Veľký Krtíš), zo Žibritova (okr. Krupina). Počet výšiviek stúpol o päť kusov z Omšenia (okr. Trenčín), 12 kusov bez lokality a ďalšie z Fačkova, Rajeckej Lesnej (okr. Žilina), z Čataja a o 62 „zlatých rôznych výšiviek“ z okolia Trnavy, Piešťan, Bošáče, Rybian, Jablonice, Šoporne. Predmety v teréne získali a odborne spracovali Ema Kahounová a Magdaléna Stehlíková (vydatá Kaňová). Magdaléna Stehlíková získala kútne plachty z Martina, z Trakovíc (okr. Hlohovec), Jablonice, z Hornej Krupej (okr. Trnava), Lančára, z Drahoviec (okr. Piešťany), z Radošoviec, Opoja (okr. Trnava), z Ratkoviec (okr. Hlohovec), zo Slovenského Grobu, ďalej „prestieradlo“ z Veľkej Udiče (okr. Považská Bystrica), plachty „na bidlo, na peklo, prikrývku na nebesá“ z Viničného. Stolová bielizeň sa rozrástla o obrusy z Drahoviec a Viničného. Početnú kolekciu výšiviek doplnili ďalšie z Lešte a Čataja (Výbor čl. žien na Slovensku v Bratislave), z Gelnice (spolok *Izabella* v Trnave), 640 výšiviek na 100 kartónoch (E. Holéczyová z Bratislavy), 356 výšiviek z Horehronia na 104 kartónoch (A. Hollá z Bratislavy). V roku 1958 pribudlo šesť vyšívajúcich pásov na police z Viničného. V roku 1959 pokračovali terénne zbery získaním kútnych plachiet z Viničného a z Hlbokého (okr. Senica), z Maduníc (okr. Hlohovec), z Ondrašoviec (okr. Prešov), z Martina, Lančára, uterákov z Turian (okr. Martin) a Bzenice (okr. Žiar nad Hronom), obrusu z Bohuníc (okr. Ilava), plachty „ku pôrodu“ z Ťahanoviec (mestská časť Košíc), prikrývky z Čičmian, výšiviek z Kremničky (mestská časť Banskej Bystrice) a z Chorvátskeho Grobu.

Terénny zber textilu pokračoval aj v roku 1960, no orientoval sa hlavne na východné Slovensko, odkiaľ prevažovali tkané textilie, len ojedinele vyšívajúce. Pribudlo 14 výšiviek bez lokality, obradové uteráky, posteľná bielizeň, obrusy a obrúsky, úžitkové plachty. Získali sa dve kútne plachty z Trakovíc (okr. Hlohovec), zo Senného (okr. Michalovce) a z Rejdovej (okr. Rožňava). V zmysle Zákona Slovenskej národnej rady č. 109 z 11. 10. 1961 sa SNM v Martine zlúčilo so Slovenským múzeom v Bratislave, a ako Národopisný odbor SNM sa ďalej profilovalo na celonárodné národopisné múzejné pracovisko, čo malo dopad aj na akvizičnú činnosť. Roku 1961 tvorilo zbierku textilu vyše 5128 evid. čísiel, aj keď počet nebol presný, lebo pod jedným evid. číslom figurovali vzorkovnice i rôzne súpravy. Postupne sa profilovala tematická skupina stolovej a posteľnej bielizne, obradového i hospodárskeho textilu. V nasledujúcom roku sa uskutočnili terénne zbery súvisiace s budovaním prihradnej

nádrže Liptovská Mara, sporadicky sa dopĺňal textil i z iných regiónov Slovenska.²⁶ Pribudli kútne plachty, obrusy, výšivky a módne prikrývky zo západného Slovenska, kútne plachty z Horných Zeleníc (okr. Hlohovec) a výšivky z Jelšoviec (okr. Nitra). V ďalšom roku pokračoval terénny zber v zátopovej oblasti Liptovská Mara. Doplnila sa kolekcia kútnych plachiet, ktorá sa v roku 1964 rozšírila o 11 kusov a v roku 1965 o desať, čo len dokresľuje situáciu, že pokiaľ ide o vyšívaný textil, kútne plachty boli vždy na prvom mieste ak nerátame rôzne, väčšinou neidentifikovateľné výšivky. Iná situácia bola pri vzorkovniciach výšiviek, ktoré mali aspoň základné údaje; v roku 1965 k nim pribudlo ďalších 14 vzorkovnic výšiviek. O rok neskôr bol získaný textil zo Senca, z Trnavy, Môlče a Viničného, kútne plachty, obrusy, uteráky a časť kostolnej plachty. V nasledujúcom roku pribudol textil z Čataja a zo Sebedína (okr. Banská Bystrica), aj zo Spiša, pričom najväčšiu položku tvorili kútne plachty, vyšívané obrázky, obrusy a prikrývky. V roku 1968 múzeum nadobudlo ďalšie kútne plachty, obrusy, vzorkovnice výšiviek, ozdobné vankúše a prikrývky. V roku 1969 pribudli kútne plachty, módne prikrývky, súpravy závesov na okná, výšivka a obrúsok z Haliča (okr. Lučenec), z Rybian, Trakovíc, Čataja a Piešťan.

V priebehu roka 1970 pribudli do zbierky ozdobné uteráky, obrusy, obrúsky, kútne plachty, textilné nástenky, ozdobné prikrývky, „smrtná“ plachta. Zbierkový fond textilu systematicky budovaný Magdalénou Kaňovou a Mojmirom Benžom tvorilo vyše 5873 evid. čísel²⁷, čo však nebol presný počet, lebo pod jedným inventárnym číslom sa nachádzalo viac výšiviek, čipiek, súprav posteľnej bielizne či obrúskov. Až keby sme k uvedenému číslu prirátali všetky jednotliviny zaevidované pod jedným číslom, dostali by sme konečný počet. Pre objekty v Múzeu slovenskej dediny (ďalej MSD) pri SNM v Martine sa terénne zbery zamerali na zariadenie obytných domov: v roku 1967 na Jasenovú (okr. Dolný Kubín) a Hruštín (okr. Námestovo), v roku 1968 na Beňuš – Filipovo (okr. Brezno), v roku 1969 na Štiavnik (okr. Bytča) a Kráľovu Lehotu (okr. Liptovský Mikuláš), v roku 1970 na Čierny Balog (okr. Brezno) a v nasledujúcom roku na Švedlár (okr. Gelnica). Zo získaných predmetov bola len nepatrná časť vyšívaného textilu, išlo o tri obrusy, tri obrúsky, dve kútne plachty, dva vyšívané obrázky. V ďalších rokoch akvizičná činnosť súvisela hlavne s prípravou nových národopisných expozícií otvorených v rokoch 1974 a 1975. Bytový textil, najmä posteľnú a stolovú bielizeň pre objekty v MSD, získala aj Mária Štefková; vyšívaný textil bol zriedkavý. Počas roku 1972 pribudli obrusy, kútne plachty, uteráky, obrúsky, textilná nástenka, plachta „na mŕtveho“. V roku 1973 sa získala bežná posteľná bielizeň, domáce plátno, úžitkové uteráky a posteľné plachty. Z vyšívaného textilu išlo o sedem obrusov, šesť kútnych plachiet, uterák do rámika, obrúsky, prikrývku; predmety pochádzali z Vlčkoviec (okr. Trnava), zo Spiša a zo západného Slovenska. O rok neskôr pribudlo 77 kusov textilu, z nich boli vyšívané obrusy a obrúsky, kútne plachty, štyri uteráky do rámika, ozdobné prikrývky, obradové uteráky, plachtu „pre mŕtveho“. Pozoruhodný bol rok 1974, keď sa zbierka textilu rozrástla o 112 kusov, medzi nimi boli aj vyšívané obrusy, ozdobné prikrývky,

²⁶ Nakoľko od roku 1962 išlo o početné nákupy muzeálnych predmetov, z dôvodu obmedzeného priestoru na publikovanie uvádzam nasledovnú akvizičnú činnosť v skrátených prehľadoch.

²⁷ MINTALOVÁ, Z. Cit. 1, s. 82.

šesť vyšívaných obrázkov, prikrývky pre deti a bližšie neurčené prikrývky. V akvizícnej a odbornej činnosti ostala naďalej prvoradá príprava nových expozícií (1975) a zariaďovanie objektov v MSD, preto sa budovala tematická skupina bytového, úžitkového a hospodárskeho textilu, menej obradový textil. V roku 1976 sa do zbierky textilu získalo 287 kusov, zväčša z lokalít, ktoré súviseli so zariadením objektov v MSD. Získali sa vyšívané obrusy, sedem textilných násteniek, dve kútne plachty, dva vyšívané obrázky, dve výšivky z kútnych plachiet, dve ozdobné prikrývky, obradová plachta, obliečky do kolisky, kefár, prestieradlo, plachta do hrobu, prikrývka bez bližšieho určenia. Pochádzali z nasledovných lokalít: Martin, Vyšný Kubín, Bratislava, Trnava, Čičmany. Rok 1977 priniesol nárast o 126 predmetov, medzi nimi boli prikrývky, obrusy a obrúsky, dve kútne plachty, dva pásy na police do skrine, dve textilné nástenky, dve ozdobné prikrývky na stôl. V roku 1978 sa získalo 158 ks, medzi nimi 26 vzorkovník výšiviek, obrusy, uteráky, osem závesov na stenu, päť obradových uterákov, tri kútne plachty, tri plachty do hrobu, tri pásy na police do skrine, dve textilné nástenky, ozdobné závesy, ozdobná prikrývka na stôl, vyšívaný obrázok. Textil pochádzal z Blatnice, Martina, z Dolných Štítar (okr. Nitra), Tisovca a z Novej Vsi (okr. Veľký Krtíš). O rok neskôr pribudlo len 41 kusov, časť tvorili obrusy, prikrývky, kútne plachty, obradové uteráky, obrúsok a vyšívaný obrázok. Ďalší rok bol bohatší, zbierka sa rozrástla o 245 predmetov, išlo hlavne o ozdobné prikrývky a úsporné prestieranie z ÚLUV-u, o obrusy, prikrývky, 11 kútnych plachiet, 14 vyšívaných vložiek, päť pásov na police do skrine, ozdobné prikrývky na stôl, dva obradové obrusy, dva závesy, vankúš, textilnú nástenku, ojedinelá bola kúpa troch plachiet do hrobu. V roku 1980 tvorilo zbierku textilu vyše 7165 evid. čísiel.

V nasledujúcich rokoch nastali v budovaní zbierky ľudového odevu a textilu zmeny súvisiace s odchodom Magdalény Kaňovej do dôchodku. Po rozčlenení zbierkového fondu ľudového odevu a textilu sa od roku 1984 zbierke textilu venovala Zora Mintalová Zubercová. Vypracovala klasifikáciu, typológiu a terminológiu textilu, zmapovala a vyhodnotila zbierku v SNM v Martine, ktorá sa podľa vypracovaných kritérií mala postupne dopĺňať. Akvizície pokračovali v dopĺňaní základnej zbierky a vtedajšej III. kategórie zbierkových predmetov. Formou kolektívnych zberov sa pod vedením scenáristov regiónov získal textil na zariadenie interiérov domov z Oravy, Liptova, Turca, Kysúc-Podjavorníkov a zo Spiša. Pribudol bytový, obradový a úžitkový textil pre objekty z Veličnej a Vyšného Kubína (okr. D. Kubín), z Vavrišova (okr. Liptovský Mikuláš), Nolčova (okr. Martin), Terchovej (okr. Žilina), zo Spišského Podhradia (okr. Levoča). Konali sa terénne zbery v Dlhom Poli (okr. Žilina), v Štiavniku (okr. Bytča), v Mestečku a Záriečí (okr. Púchov), v Papradne (okr. Považská Bystrica), Žaškove (okr. Dolný Kubín), vo Švošove (okr. Ružomberok). Aj keď sa kolekcia posteľnej bielizne rozrástla, vyšívané obliečky boli zriedkavé, početnejšie boli uteráky a obrusy, najpočetnejšie ozdobné prikrývky a textilné nástenky. Koncom roku 1985 došlo v súvislosti s výstavbou MSD k organizačnej zmene vytvorením dvoch kolektívov odborných pracovníkov.²⁸ V rokoch 1986 – 1989 obohatili základnú zbierku ozdobné prikrývky na stoly a posteľ, obrusy, dečky, pásy

---

²⁸ Jeden kolektív budoval vtedajšiu III. kategóriu zbierkových predmetov pre MSD, druhý základný zbierkový fond (ZZF), zbierku textilu začala systematicky budovať Z. Mintalová Zubercová.

na police do skrine a kredenca, textilné nástenky, najmä z medzivojnového obdobia z Myjavy, Martina, Rimavskej Soboty a z Vrútok (okr. Martin), z Turčianskych Teplíc, Banskej Bystrice, Bratislavy a pod. Získali sa vyšívane ozdobné uteráky, kútne plachty a liturgický textil zo Slovenska, prikrývky na krst, zdobené plachty, prikrývky na posteľ z Myjavy a z Kubry (mestská časť Trenčína), z Komjatíc (okr. Nové Zámky), z Rimavskej Soboty, z Blatnice, Vrútok a pod.

Zníženie finančných prostriedkov na nákup zbierok od roku 1991 negatívne poznačilo i akvizície textilu; v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi sa získalo takmer o dve tretiny menej predmetov. Rozšírila sa kolekcia posteľnej bielizne, k pozoruhodným patrili hlavne vyšívane obliečky na podhlavnice zo zemianskej rodiny z Beníc (okr. Martin). Rozšírila sa kolekcia stolovej bielizne, prikrývok na posteľ, získali sa ozdobné uteráky, obrúsky, textilné nástenky zo Zvolena, z Martina, Dubového a Lipovca (okr. Martin), z Novej Bane (okr. Žarnovica), Detvy a z Ostrovian (okr. Sabinov). Roku 1995 tvorila zbierka bytového, úžitkového textilu (vrátane výšiviek), obradového, historického, aj liturgického textilu s indexom K, ktorému sa však v príspevku nevenujem, ako aj hospodárskeho textilu, skoro jednu tretinu zbierky ľudového odevu a textilu, ktorý pokrýval väčšinu územia Slovenska.

Od roku 2000 pribudlo do textilu (nepoužívam označenie ľudový textil, nakoľko je v ňom začlenený liturgický aj historický textil) celkom 418 kusov, čo predstavuje za dvadsať rokov veľmi nízky počet.²⁹ Nepriaznivo sa pod túto situáciu podpísal odchod Zory Mintalovej Zubercovej zo SNM v Martine a obdobie nasledujúcich takmer pätnástich rokov, počas ktorých sa textilu nikto systematicky nevenoval.³⁰ Z celkového počtu získaných textílií bolo 193 darovaných, ďalšie sa kúpili, 11 pribudlo ako výsledok výskumu. V roku 2002 sa z vyšívaných textílií získali hlavne pásy do políc a obrusy z Ružomberka. V roku 2004 pribudol obal na knihu so záložkami vyšitý krivou ihlou a časť kútnice z Veľkého Grobu. V roku 2005 sa získal bytový textil z Blatnice, v ďalšom roku obliečka na vankúš, vrečko na kefy, pásy na policu, obrusy a textilné nástenky z Ratkovej. V roku 2007 sa textil rozrástol o dar obradových a bytových textílií z Békešskej Čaby, no išlo prevažne o pretkávané textilie. Z akvizícií v roku 2012 je typologicky pozoruhodná veľká ozdobná prikrývka na klavír z Priekopy, no aj ozdobné prikrývky a tiež ozdobná obliečka na vankúš z Bratislavy, ktorá výberom motívov a farebnosťou evokuje motívy renesančných vzorkovníc.³¹ V roku 2013 pribudol početný dar bytového, hlavne dekoratívneho textilu z Bratislavy a kolekcia obrusov, obrúska a obliečok na vankúš, inšpirovaných výšivkou z okolia Čataja.³² V roku 2016 sa získalo len šesť kusov bytového textilu a hoci rok 2017 priniesol značne vysoký prírastok

---

²⁹ SUMKOVÁ, Barbora. Prírastky v zbierke ľudového textilu Slovenského národného múzea v Martine od roku 2000. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXIV, Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 157, 158. ISBN 978-80-8060-495-0.

³⁰ Odchodom Z. Mintalovej Zubercovej zo SNM v roku 2002 sa od systematického budovania zbierky textilu znovu upustilo. Predmety sa nezískavali na základe výskumu, ale väčšinou formou ponúknutého daru. Dnes je kurátorkou textilnej zbierky B. Sumková (Timková).

³¹ Majiteľka obliečky aj vyšila, pričom výber motívov aj farebnosť najprv konzultovala s odbornými pracovníkmi v Mestskom múzeu v Bratislave.

³² SUMKOVÁ, B. Cit. 29, s. 160.

textílií, vyšívané pochádzali hlavne z Martina z domácnosti ľudovej liečiteľky Ludmily Turzovej, pričom časť z nich bola zhotovená v účastinnom spolku *Lipa*. Získal sa bytový textil z Martina a z Dačovho Lomu, no vyšívaneho textilu bolo málo. Pozoruhodný bol bytový textil zo Zvolenskej Slatiny. O rok pribudol obrus zo Smižian a kútna plachta z Gajar.

Kolekcia vyšívaneho textilu v zbierkovom fonde SNM v Martine

V zbierke textilu je z hľadiska klasifikácie zaradený bytový, úžitkový, obradový a hospodársky textil.³³ Výšivky sú najmä na bytovom a obradovom textile, z časti na textile úžitkovom. Z bytového textilu je zastúpená posteľná bielizeň: obliečky na podhlavnice, periny, paplóny a na ozdobné vankúše, ďalej vrchné plachty do postele a na paplóny, ozdobné prikrývky na posteľ. Zo stolovej bielizne ide o obrusy a ozdobné prikrývky. Obradový textil reprezentujú hlavne kútne plachty, zriedkavo plachty do hrobu, svadobné uteráky, uteráky na kone počas svadby, obrusy na koše na svadbu, krštenie, obrusy i uteráky do smútku a na sviatok. Z úžitkového textilu sú zastúpené výšivkou zdobené vrecká na kefy, hrebene aj pásy na police do skriň a kredencov. V tejto časti príspevku sa venujem bytovému textilu a to posteľnej a stolovej bielizni.³⁴

Bytový textil

Obliečky na periny a podhlavnice

V zbierke textilu, v tematickej skupine posteľná bielizeň, sú síce obliečky na podhlavnice a periny z vidieckeho prostredia od konca 19. storočia takmer z celého Slovenska, prevažná väčšina z nich však bola ozdobne pretkávaná alebo z modrotlačé. Vyšívane obliečky sú ojedinelé, nepochádzajú zo súprav a obdobie vzniku niekoľkých najstarších môžeme začleniť do 18. storočia. Obliečky zdobené historickou výšivkou sa používali v šľachtickom prostredí, kde v 17. a ešte aj na začiatku 18. storočia tvorili tri väčšie a jedna menšia obliečka na podhlavnice, spodná plachta a vrchná plachta na paplón s rovnakou výzdobou súpravu posteľnej bielizne.³⁵ Obliečky na vankúše z jemného ľanového plátenka dopĺňala bohatá historická výšivka, v 17. storočí bola rozšírená technika maľby ihlou, ktorá umožnila tieňovanie kvetov, listov, zvierat, vtáčikov a pod.³⁶ Cenné výšivky škófiom sa vyšívali na vložky a pásy, ktoré sa pred praním odpárali, aby sa predišlo ich znehodnoteniu. Výšivky boli z pestrofarebného hodvábu, zo strieborných i zlatých nití. V zámožných rodinách mešťanov sa obliečky na podhlavnice šili z lacnejších materiálov, obvykle z jemného domáceho alebo z poľského ľanového plátna. Najzdobenejšie boli malé vrchné podušky s červenou výšivkou; najdrahšie vyšité farebnou hodvábnou niťou.

³³ MINTALOVÁ, Zora. K problematike klasifikácie textilu v Národopisnom múzeu SNM v Martine. In: *Múzeum*. 1989, roč. XXXIV, č. 3, s. 20-22. MINTALOVÁ, Zora. K problematike typológie textilu v Národopisnom múzeu SNM v Martine. In: *Múzeum*. 1989, roč. XXXIV, č. 4, s. 27-29.

³⁴ Obradový textil tvorí tak početná skupina zbierkových predmetov, že nie je možné ju prezentovať ako celok v tomto príspevku, ale v ďalšom, samostatnom.

³⁵ TORANOVÁ, E. Cit. 4, s. 72-73.

³⁶ V technike maľby ihlou sa stehy radili husto vedľa seba a navzájom zo seba vychádzali, čím sa dosiahlo tieňovanie aj pôsobivý efekt.

V bohatých meštianskych domácnostiach sa v druhej polovici 19. storočia rozšírili obliečky na podhlavnice s bielymi výšivkami doplnené o čipky. Na vidieku sa vyšívané obliečky na podhlavnice používali v rodinách šľachty, v poslednej tretine 19. storočia i v domácnostiach vidieckej inteligencie. Ich rozšírenie na prelome 19. a 20. storočia vo všeobecnosti súviselo s rozvojom bielej výšivky a čipky. Približne v tom období sa v predných parádnych izbách na západnom Slovensku nachádzali obliečky vyšívané farebnými bavlnkami na sviatočne postlaných posteliach, v ktorých sa bežne nespávalo. Oblúba vyšívaných obliečok vo farbe smotanovej, bledomodrej, a pestro vyšívaných obliečok na malé vankúšiky súvisela s prácami spolku *Izabela* a účastinného spolku *Lipa*.³⁷

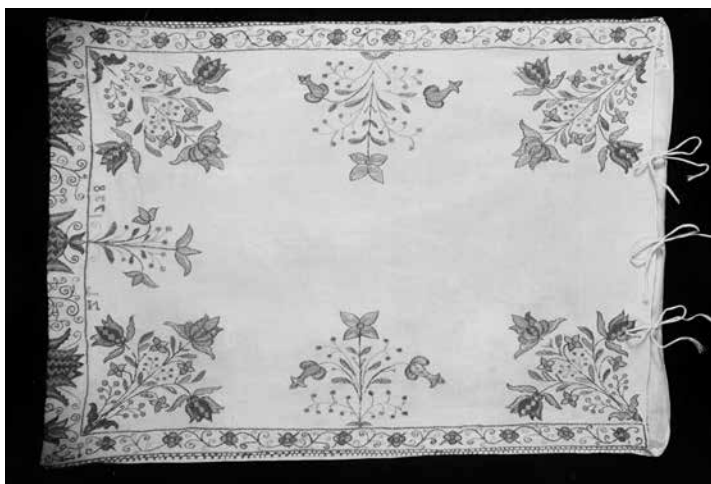
Vyšívané obliečky na podhlavnice sa vo všeobecnosti nazývali: *hlavnica*, *sovok vankúšový*, *vankúš*, *zahlavčina*, *zahlavnica*, *zahlavok*, *zahlavkovo*. Obliečky sa podomácky zošivali z jednej šírky bieleho, domácky tkaného ľanového alebo neskôr z kupovaného bavlneného plátenka. V tradičnom roľníckom prostredí bola výšivka sústredená tak, aby ju bolo na sviatočne postlanej posteli vidieť hneď pri vstupe do izby; najlepšie hneď po otvorení dverí. Výšivka sa nachádzala v jednej tretine obliečky alebo na jej štíte. V mestskom prostredí boli obliečky na podhlavnice z tenkého bieleho bavlneného plátenka zdobené bielou výšivkou v rohoch obliečky, na volánoch z troch strán obliečky, alebo v strede jej vrchnej časti, kde sa často vyšival monogram nevesty, v šľachtických rodinách korunka.³⁸ K obliečkam na podhlavnice, ktoré mali rozmery okolo 69 x 85 cm, ale tiež 82 x 98 cm, patrila aj malá podhlavníčka, *maznák*, *maznáčik*, *poduška*, *vankúšik*, s rozmermi cca 40 x 60 cm. V Martine si dcéra najbohatšieho gazdu z Jahodníkov po ukončení Rodinnej školy v Tešíne sama vyšila pred svadbou v roku 1935 časť výbavy – *štafirungu*. Na jemnom bielom plátenku výšivkami vyzdobila niekoľko súprav obliečok na podhlavnice, vankúšiky a periny bielou výšivkou nie preto, že v rodine nemali peniaze, ale ako dôkaz svojej šikovnosti. V medzivojnovom období sa ručne vyšívané súpravy posteľnej bielizne do výbavy mohli postupne kupovať v spolku *Izabela* alebo v účastinnom spolku *Lipa*, ktorého sídlo bolo v Martine. Matky z bohatých rodín zvykli vyšívanú výbavu svojich dcér riešiť aj objednávkami v rôznych agentúrach, napríklad i v špecializovanej agentúre v Prahe cez agenta, ktorý s kufrom plným vzoriek ponúkal ručné výšivky bielej alebo pastelovej farby. V roku 1948 sa časti posteľnej bielizne, hlavne obliečky na podhlavnice, periny a paplóny šili z bieleho plátenka *za body* a zdobili výšivkami podľa šablóny. Vzory získali dievčatá pracujúce napríklad v textilnej továrni *Slovenka* v Martine cez obedňajšie prestávky a potom si ich navzájom vymieňali.³⁹ Šikovné slobodné dievčatá si požičiavali aj vzory na vyšívanie *vybjanej* dierkovej výšivky a gátrov, prípadne si požičali *vzorky k pretláčaniu na vyšívanie*, ktoré mali drevený základ s mosadzným vzorom.⁴⁰

³⁷ Spolok *Izabela* sa po vzniku Československej republiky premenoval na spolok *Detva*.

³⁸ Počet cípov korunky určoval, či ide o nižšiu alebo vyššiu šľachtu: päť cípov označovalo zemana, sedem baróna, deväť cípov grófa.

³⁹ Vyššie uvedené údaje sú výsledkom dielčej časti výskumnej úlohy Z. Mintalovej Zuberovej *Posteľná bielizeň ako sociokultúrny a etnokultúrny fenomén bývania*, riešenej v SNM v Martine v rokoch 1999 – 2003.

⁴⁰ V zbierke ľudového odevu a textilu sa medzi vzorkovnicami nachádzajú aj vzorky ako učebná pomôcka z Vyššej sociálno-zdravotnej školy v Martine, ktoré SNM v Martine daroval spolok *Živena*.

Obr. 14. Datovaná obliečka na vankúš z ľanového plátenka z roku 1738 z Gemera, vyšívaná červeným, modrým, žltým a zeleným hodváhom.

Foto J. Dérer, 1961.

Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 176.

Fig. 14. Dated pillowcase made of linen cloth from 1738 from the Gemer region, embroidered in red, blue, yellow and green silk. Photograph by J. Dérer, 1961. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 176.

V kolekcii vyšívaných obliečok v zbierke textilu v SNM v Martine patria k najstarším a najvzácnnejším obliečky na podhlavnice z Gemera a z Liptova, z 18. storočia a prelomu 18. a 19. storočia. Najstaršou je datovaná obliečka na podhlavnicu z Gemera z roku 1738, zhotovená z ľanového plátenka (53 x 64 cm), s výšivkou s plochým a stonkovým stehom. Z jej troch strán je v úzkom páse vyšitý užší rastlinný motív, na štítovej strane širší vzor tulipánov a v rohoch štylizované renesančné vázy s kvetmi, pomedzi ktoré sú vyšité menšie kytice jemnými odtieňmi farebných hodvábnych nití. Z 18. storočia pochádza obliečka na podhlavnicu z Liptova, tiež zhotovená z tenkého ľanového plátenka s bohatou výzdobou červeným hodváhom. Plochým stehom má vyšitý rastlinný ornament s úponkami, rozvilinami, rozkrojenými granátovými jablkami, tulipánmi a klinčekmi. Pravdepodobne bola vrchnou obliečkou na posteli v zámožnej meštianskej rodine. Z 18. storočia som do výberu zaradila obliečku na podhlavnicu z Gemera, zhotovenú z tenkého ľanového plátna (68 x 93 cm). Jej rastlinný motív a srdcia sú vyšité viacfarebným hodváhom technikou maľovania ihlou, ktorá umožnila tieňovanie. Z Gemera je tiež pás z obliečky na podhlavnicu, vyšitý ihlou na pomalovanie hodváhom a striebornou niťou. Z prelomu 18. a 19. storočia pochádza obliečka vyšitá ihlou na pomalovanie s rastlinným motívom z hodvábnych nití, s krásnym tieňovaním kvetov. Z toho istého obdobia je aj obliečka z bieleho batistu s bielou výšivkou podloženou tylom. Obliečky na podhlavnice, ktoré som uviedla vo výbere, sa používali v rodinách nižšej a strednej šľachty a v bohatom meštianskom prostredí.⁴¹ Z druhej polovice 19. storočia sú obliečky z bieleho plátenka zdobené výrezom a plnou bielou výšivkou, s motívom veľkoplošných a menších lupeňových kvetov, pochádzajúce zo starej turčianskej zemianskej rodiny z Dražkoviec; používali ich do prvej svetovej vojny. Z toho istého obdobia aj prostredia sú obliečky s výrezom a plnou bielou výšivkou s kvetmi v sústredných elipsách, doplnené poloblúčkami a vejárikmi. Obliečky majú vyšitý monogram aj päťcípu korunku.

⁴¹ Ich zaradenie medzi ľudový odev a textil má pôvod v období, keď boli pri získaní do múzea označené ako starobylé bez bližšieho určenia, pri popise koncom 40. rokov 20. storočia sa zase uvádzalo, že sú zo starých fondov.

K súprave obliečok na podhlavnice, zhotovených pred rokom 1907, patrí biela obliečka na vankúšik navyše zdobená čipkou, kým ďalšia malá obliečka z Martina má na celej ploche výšivku *richelieu*. Z Martina pochádzajú aj obliečky na podhlavnice zdobené v rohoch hornej polovice obliečky dierkovou výšivkou v tvare trojuholníkov, s motívom strapcov hrozna, kvietkov a mašličiek. Výšivka sa podkladala ružovým alebo bledomodrým saténom. Z Moravian (okr. Piešťany) je vo výbere obliečka na podhlavnicu z bavlneného damasku z roku 1920, so zúbkovanými volánmi z troch strán. Zdobí ju dierková výšivka a *gátre*; výšivka sa podkladala žltým saténom. Obliečky na podhlavnice, ktorých výzdobu inšpirovali výšivky z ľudového prostredia, zastupuje obliečka z bieleho ľanového plátna s bohatou trnavskou výšivkou zhotovenou v medzivojnovom období pravdepodobne v spolku *Izabela*. Z roku 1930 pochádza obliečka na podhlavnicu z Dobrej Nivy zhotovená z bieleho damasku, s *plnou farebnou výšivkou na veľké sviatky*. Z Myslavý som do výberu zaradila obliečku zo súpravy posteľnej bielizne s predkreslenou výšivkou plným stehom; veľké kvety sú vyšité červenou, modrou, oranžovou, ružovou, žltou bavlnkou.

Obliečky na paplóny a periny

Vyšívane obliečky na paplóny a periny sú v zbierke textilu zriedkavé. Obliečky na paplóny sa ako súčasť posteľnej súpravy pôvodne používali v prostredí šľachty a bohatých mešťanov. Začiatkom 20. storočia, ale hlavne v medzivojnovom období, boli známe už aj v niektorých, dobre situovaných rodinách na vidieku, v ktorých matky objednávali výbavu pre svoje dcéry, vydávajúce sa do zámožných rodín. Svedčia o tom aj názvy obliečok, ktoré mali na dedine skôr pomenovanie pre obliečku na perinu ako na paplón: *perina, duchna, periňanka, periňačka, paplon, paplun*.⁴² Vyšívane obliečky na paplóny a periny (cca 127 x 176 cm, 136 x 202 cm), boli súčasťou súprav posteľnej bielizne, s určeným počtom obliečok na podhlavnice a vankúšik. Kým nezdobené obliečky na periny sa podomácky zošívajú z dvoch alebo troch širokých tkanín a na pretkávaných obliečkach sa na spodnú časť použilo ľanové plátno, vyšívane obliečky na periny a paplóny boli z kupovaného, továrenského zhotoveného plátenka, ktorého šírka zodpovedala šírke obliečky. Obliečka na vrchnej časti zdobená výšivkou a na spodnej zošitá z dvoch kusov sa považovala za druhotriedny tovar, ktorý sa veľmi ťažko predal. Pretože vyšívane súpravy posteľných obliečok boli drahé, objednávateľky požadovali prvotriedny tovar. V súvislosti s tým je pozoruhodná skutočnosť, že jemné, ručne vyšívane obliečky si na svadbu princeznej Alžbety (neskoršia kráľovná Alžbeta II.) objednal kráľovský dvor z Londýna aj na Slovensku, no potom ich kvôli nenápadne odlišnému odtieňu smotanovej farby vrátil. Kúpili ich rodičia v Ružomberku do výbavy pre svoju dcéru, ktorá sa vydávala v roku 1940.⁴³ Obliečky na periny, ale hlavne na paplóny mali v strede vrchnej časti plnou výšivkou vyšitý rovnaký motív ako obliečky na podhlavnicu. Ak bola na obliečke na podhlavnicu dierková a výrezová výšivka, na veľkej obliečke sa ten istý motív nachádzal aj na prečnievajúcim páse v hornej časti obliečky, ktorý sa preložil na paplón alebo perinu. Novšie obliečky na paplóny mávali v strede väčší okrúhly alebo obdĺžnikový

⁴² Viaceré lokálne názvy nerozlišovali obliečku na perinu od periny, názov bol spoločný.

⁴³ Súpravu obliečok kúpili manželka Zacharovci z Ružomberka pre svoju najmladšiu dcéru Zorku.

otvor zdobený vyšitými zúbkami, alebo bola výšivka sústredená okolo otvoru. Podkladal sa saténom alebo brokátom pastelovej farby, alebo prečnievala farba paplóna.⁴⁴ V tradičnom roľníckom prostredí sa výšivka na obliečkach na periny vyskytovala len ojedinele, obliečky na paplóny sa nepoužívali. Farebná výšivka sa občas objavila na obliečkach na periny z modrotlača. V strede vrchnej časti obliečky lemovala farebná vlnená výšivka spojovací steh dvoch širok modrotlača.

Z vyšívajúcich obliečok na periny a paplóny som urobila len úzky výber. Z roku 1928 pochádza obliečka na perinu z bieleho bavlneného plátenka (véba), zdobená na 70 cm širokom páse na preloženie jemnou dierkovou a výrezovou výšivkou bielej farby, s rastlinným motívom. Z obdobia prvej ČSR je obliečka na paplón, v strede vrchnej časti s oválnym otvorom. Výzdobu tvorí biela *vybljaná výšivka* a *gátre*. Obliečka ako súčasť posteľnej súpravy bola pravdepodobne zhotovená v spolku *Izabela*.⁴⁵ Z roku 1915 sa vo výbere nachádza modrotlačová obliečka na perinu z Važca (tlač zhotovená v dielni vo Veľkej), v tmavomodrej, žltej a bledomodrej farbe, ktorej spojovací steh je po dĺžke zdobený pestrou farebnou vlnenou výšivkou *na kohutiky*.

Ozdobné posteľné plachty

K posteľnej bielizni patrili aj ozdobné plachty na zakrytie *pelaste*, čiže bočnice postele a vrchné plachty na paplóny. Pôvodne išlo o reprezentačný spôsob postielania postelí v šľachtickom a neskôr v bohatom meštianskom prostredí. Výšivka zdobila užšiu, na paplón prehnutú časť vrchnej plachty, alebo pozdĺžnu časť plachty zakrývajúcu bočnicu postele. Ozdobné plachty na prekrytie bočnice boli z dvoch kusov plátna. Prečnievajúca, výšivkou zdobená časť bola z dlhého a užšieho, jemného bieleho ľanového plátna.⁴⁶ Časť plachty, ktorá sa prestrela na posteľ a nebola viditeľná, sa šila z pevnejšieho plátna a bola bez výzdoby. Výšivky na plátenku zhotovené v domácom šľachtickom a neskôr zámožnom meštianskom prostredí boli inšpirované renesančnými výšivkami. V 18. storočí zdobili dlhé pásy na plachty, zakrývajúce bočnice postelí, výšivky farebnými hodvábnymi niťami, škófiom, striebornými i zlatými niťami. Výšivka bola predkreslená, k rozšíreným patrili ploché, plný úsporný a kontúrový steh, stonková výšivka, obľúbená bola technika maľby ihlou. Často sa opakoval vinutý rastlinný ornament alebo ornament zoskupený do viacerých polí. Prevládali tulipány s listami, rozkrojené granátové jablká, klinčeky, úponky, ale tiež renesančné vázy s kyticami kvetov, srdcia, vtáčiky, pávy, dokonca poľovnícke motívy. Hodvábné nite mali smotanovú, krémovú, modrú, červenú, zelenú farbu. Po dokončení výšivky sa spodná, dlhá časť pásu ozdobne obšila, prípadne ozdobila pásom čipky. Potom sa obidve časti plachty, užšia vyšívajúca aj široká nezdobená, zošili. Keď sa plachta musela oprat', rozpárala sa a oprala sa len nezdobená časť. Z jemného ľanového plátna zhotovené vrchné ozdobné plachty na paplóny zdobila bohatá výšivka v ich hornej, prečnievajúcej časti. V posteli sa vyšívajúca časť vrchnej ozdobnej plachty preložila cez veľký paplón, prípadne cez ťažkú prikrývku.

⁴⁴ Keď bol vo väčšom otvore obliečky viditeľný paplón, obliečka mala vyšité dierky, do ktorých sa vovliekli gombíky prišité na paplón.

⁴⁵ Pri výbere bytového textilu na fotografovanie som sa musela prispôsobiť aj skutočnosti, že v SNM v Martine nebola od roku 2011 reštaurátorka textilu.

⁴⁶ Pri pôvodnom určení funkcie pásu z ozdobnej plachty často došlo k jeho zaradeniu medzi kútne plachty.

Obr. 15. Pás z posteľnej bielizne z 18. storočia z juhozápadného Slovenska z daru Ministerstva školstva v Bratislave, s bohatou rastlinnou aj figurálnou kompozíciou vyšitou červenou bavlnkou, opakujúcou sa v štyroch poliach. Foto J. Dérer, 1964. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 26 220.

Fig. 15. Band from bedlinen from the 18th century from south-western Slovakia, donated by the Ministry of Education in Bratislava, with a rich plant and figural composition embroidered in red cotton, repeated in four sections. Photograph by J. Dérer, 1964. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 26 220.

Motívy a hodvábné farebné nite boli podobné ako na ozdobnej plachte, pokrývajúcej bočnicu postele. Tento spôsob prekrytia postele sa zo šľachtického a zámožného meštianskeho prostredia postupne preniesol do bohatších juhozápadných oblastí Slovenska. Koncom 19. storočia sa ňou v tradičnom roľníckom prostredí pokrýval *hell* – priestor na spávanie vytvorený doskami na čelách sviatočne upravenej postele. Ozdobná prikrývka – *bočka*, *krajovka*, *krajovka*, *polplachta*, *pouplachta*, *povovička* sa vyrábala z jednej šírky konopného i ľanového plátna. Keď išlo o dlhšiu posteľ, prikrývku zošili z dvoch alebo troch širokých plátan, ktoré spojili tkanicou alebo úzkou čipkou. Výšivka na plachtách bola predkreslená, steh zvyčajne plný, so vzorom väčších kvetov vrátane tulipánov a klinčekov i štylizovaných granátových jabĺk či vtáčikov. Z farieb prevládala červená, biela, žltá aj modrá. Na spodnú časť sa našívala čipka.

Do výberu som zaradila jeden z najstarších vyšívajúcich pásov na ozdobnú plachtu, pokrývajúcu peľasť postele, ktorým je vyše 179 cm dlhý pás historickej výšivky z juhozápadného Slovenska z druhej polovice 18. storočia z prostredia šľachty. Predkreslená výšivka, plný úsporný a kontúrovaný stonkový steh zobrazuje v štyroch rovnakých poliach figurálny, zoomorfný a rastlinný motív: poľovník v barokovom odeve strieľa na jeleňa, pred jeleňom uteká zajac, za jeleňom pes. V strede vyšívajúceho pásu je na spôsob stromu života tulipán s listami, na ktorých sedia papagáje, jednotlivé skupinky oddeľuje veniec s kvetmi a prekrojenými granátovými jablkami. Z 18. storočia pochádza pás z ozdobnej posteľnej plachty zo západného Slovenska zdobený uzlíčkovým stehom a technikou maľby ihlou. Na ľanovom plátenku je farebnou vlnou vyšitý motív dvoch kričkov s rôznymi kvetmi a úponkami, sediaca pávom a líškou. Do výberu som zaradila aj 34 cm pás do ozdobnej posteľnej plachty z 18. storočia, získaný vo Voderadoch. Na tenkom ľanovom plátenku je technikou maľby ihlou smotanovým, žltým, modrým a zeleným hodvábnom a strieborným škófiom vyšitý bohatý vlnutý rastlinný ornament. Pozoruhodný je pás 26 cm širokej pestrofarebnej historickej hodvábanej výšivky z Liptova, s datovaním z roku 1760. Na tenkom ľanovom plátenku je stonkovým a plným stehom vyšitý rastlinný ornament, zoskupený okolo hlbokkej vlnovky. Prevládajú v ňom prekrojené granátové

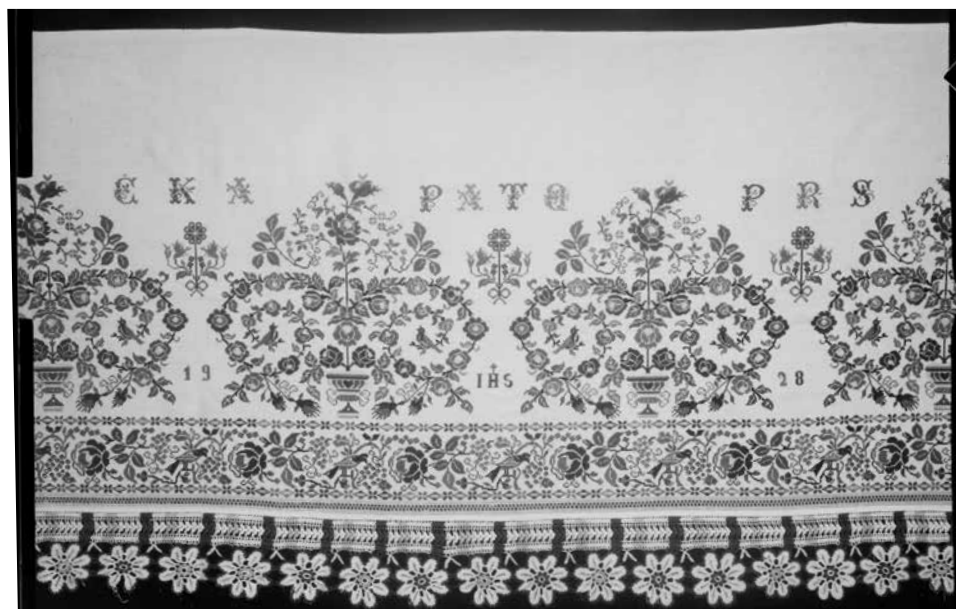

Obr. 16. Datovaný ozdobný pás z postelnej bielizne z roku 1760 z Liptova, s vinutým rastlinným ornamentom, vyšitým krémovým, červeným, modrým a zeleným hodvábnom. Foto J. Dérer, 1975. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 97 124-001.

Fig. 16. Dated decorative band from bedlinen from 1760 from Liptov, with an entwined plant ornamentation, embroidered in cream, red, blue and green silk. Photograph by J. Dérer, 1975. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 97 124-001.

jablká, tulipány, akantové listy vo farbe krémovej, červenej, modrej, zelenej. Vo výbere je tiež zaradený užší pás z ľanovej ozdobnej plachty z Gemera z 18. storočia, so zelenou hodvábnou výšivkou na ľanovom plátne, zoskupenou do piatich polí. Plochým stehom sú vyšité srdcia, jelene, kytice, akanty, rozkrojené granátové jablká, vtáčiky. Z polovice 19. storočia pochádza 47 cm široký pás z plachty zo západného Slovenska, vyšívajú plochým, stonkovým a krížikovým stehom. Vlnou vo farbe hnedej a ružovej sú na spôsob stromov života vyrastajúcich zo srdca vyšité jednoduché vtáčiky, úponky, granátové jabĺčka, tulipány. Jednoduchý spôsob prepracovania výšivky navodzuje dojem, že sa pás používal v bohatej rodine na vidieku. Z ozdobných plachiet je vo výbere zaradená aj datovaná plachta z roku 1744 z okolia Trnavy, zhotovená z ľanového plátne. Stonkovým stehom sú tmavohnedým hodvábnom vyšité štyri skupiny stromov života s dvojicami pávov a kyticami tulipánov, prekrojenými granátovými jablkami, tulipánmi, klinčekmi, drobnými kvietkami a lístkami. Ozdobnú ľanovú plachtu z Mengusoviec zo začiatku 19. storočia zdobí pás filetovej vložky s motívom jeleňa, vázy s kvetmi a vtáčikmi. Z konca 19. storočia pochádza ozdobná plachta z Trnavy, zhotovená z ľanového plátne. Výšivka plochým stonkovým stehom rozdeľuje plochu na polia, v ktorých sa opakuje motív menšej vázy so štylizovaným tulipánom, po stranách s vtáčikmi s halúzkou v zobáčiku.

Z ozdobných plachiet prekrývajúcich bočnicu postele v tradičnom roľníckom prostredí je vo výbere zaradená plachta z konca 19. storočia z Hornej Krupěj, zhotovená z hrubého konopného plátne. Na jej spodnej strane je 59 cm široká, jednoduchá bielo-červená predkreslená výšivka plným stehom. V strede má vyšitú monštranciu a dvojicu jeleňov, po stranách s vtáčikom, kyticami kvetov, rozvilinami a listami. Z Jablonice pochádza konopná plachta z roku 1890, zdobená plnou

Obr. 17. Ozdobná prikrývka na posteľ z roku 1928 z Viničného (okr. Bratislava). Foto A. Kovačková, 1984. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 134 263.

Fig. 17. Decorative bedspread from 1928 from Viničné (Bratislava). Photograph by A. Kovačková, 1984. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 134 263.

výšivkou s rastlinným aj figurálnym motívom vo farbe bielo-červenej. Z toho istého roku je tiež datovaná konopná ozdobná plachta z Hradišťa pod Vtáčnikom, s geometrickým ornamentom v bielo-modro-oranžovej farbe. V Hradišti bola o desať rokov neskôr zhotovená i plachta s bielo-modrou výšivkou s rastlinným motívom a štylizovanými iniciálami. Vo výbere je tiež ozdobná datovaná plachta z bavlneného plátna z Viničného z roku 1900, zdobená ornamentom inšpirovaným renesančnými kvetmi, vyšitými krížikovým stehom v červeno-čiernej farbe. O rok neskôr bola vo Viničnom zhotovená datovaná bavlnená plachta, zdobená pásom rastlinného ornamentu a mužských postavičiek, vyšitých krížikovým stehom. Z Batizoviec pochádza ozdobná plachta so sieťovanou ľanovou vložkou. Červenou bavlnkou sú na nej vyšité postavičky chlapca a dievčatka, vtáčiky a kvietky. Z Batizoviec je aj ozdobná plachta so sieťovanou ľanovou vložkou s rastlinným a vtáčim motívom a amforami. Do výberu som tiež zaradila pozoruhodnú, datovanú bavlnenú ozdobnú plachtu z Viničného. Katarína Pätoprstá na nej v roku 1928 pestrofarebnými bavlnkami krížikovým a vrkôčikovým stehom vyšila kytice, vázy a vtáčiky a zvečnila aj svoje meno. Plachtu používali do druhej svetovej vojny.

Ozdobné prikrývky na posteľe

Sviatočne, *dorovna* postlané posteľe v rodinách šľachty, vidieckej inteligencie a mešťanov prekryvali ozdobnými prikrývkami. Používali sa kupované prikrývky z ťažších látok: zo zamatu, brokátu, ale tiež z hodvábu, zdobené výšivkami, nášivka-

mi, na užších stranách s čipkou alebo viazanými strapcami. V šľachtickom prostredí obľubovali ozdobné prikrývky s tkanými orientálnymi vzormi, často ako súčasť súprav so závesmi na okná a prikrývkou na stolík. S meniacimi sa štýlmi dochádzalo k zmenám aj v ozdobných prikrývkach, v technike ich výroby a výzdoby, vo vzoroch a farebnosti. Keď si obľubu získala ručná biela výšivka na bielom podklade, prekryvali postele veľké a vzdušné, bohato vyšívané prikrývky tvoriace súpravy so záclonami. Používali sa v spálňach šľachty, bohatých mešťanov aj vidiečanov. Pretože sa tešili veľkému záujmu, boli pre šikovné ženy vyšívajúce hlavne pre úctinný spolok *Lipa* alebo spolok *Izabela* dôležitým zdrojom príjmov; ak roľnícke ženy vyšivali samostatne, išlo o výborný obchodný artikel. Prikrývka na posteľ – *plachta na posteľ, na postil', na poscel', deka, plachta vyšívaná* s rozmermi cca 192 – 200 cm x 280 – 285 cm sa používala na manželské postele, na jednu posteľ mohla mať rozmer 140 – 150 cm x 190 – 242 cm. V Závode zvykli od roku 1900 vyšívať naraz dve ozdobné prikrývky na dve postele, aby bol zrkadlový obraz; po vyšíťí prikrývku v strede rozstrihli a *zapošili*. V Bzinciach pod Javorinou v roku 1920 tiež vyšivali ozdobné prikrývky na postele *na obchod* a roznášali ich na predaj po celom Slovensku. Biele prikrývky mali šírku cca 145 x 190 cm, najrozšírenejšia výšivka bola predkreslená a plná, ornament väčší rastlinný. Pokiaľ ide o farebnosť, prevládala modrá farba, po obvode zdobili prikrývku väčšie okrúhle zuby obšité modrou bavlnkou. Od 20. rokov 20. storočia sa postele prekryvali jemnými bielymi prikrývkami *Toledo biele na bielom*, s rozmermi zvyčajne od 210 x 330 cm. Nachádzajú sa aj vo výbere z kolekcie vyšívaného textilu v SNM v Martine. Vo Vlčkovciach napríklad od roku 1930 používali na prekrytie sviatočne postlaných postelí vyšívané súpravy z bieleho batistu; k súprave patrili aj záclony. Výber uzatvárajú ozdobné prikrývky z Turca, jedna z Martina a druhá z Vrútok, obidve boli kúpené v Martine *cez Lipu*. Prikrývka na manželské postele z Martina zhotovená okolo rokov 1918 – 1920 má bohatú výšivku *podľa piešťanského vzoru, s výšivkou krivou ihlou, výrezom, plným stehom a gatričkami*, sústredenú v strede prikrývky do 70 cm kruhu. Výzdobu druhej bielej prikrývky z obdobia okolo roku 1940 tvoria lupeňové kvietky, lístky, akanty, prekrojené granátové jablká a zvončeky, zhotovené plným stehom, výrezom a dierkovanou výšivkou.

Stolová bielizeň

Obrusy a ozdobné prikrývky na stôl

Vo výbavách neviest z najvýznamnejších rodov bývalo v 17. storočí okolo 80 – 100 obrusov. Medzi nimi boli ľanové aj jemnejšie konopné obrusy na bežné používanie, väčšina obrusov však bola hodvábná, zamatová, brokátová. Do popredia stavali reprezentatívnosť až do tej miery, že boli skôr ozdobnými prikrývkami ako obrusmi na stolovanie.⁴⁷ V priebehu 17. storočia však už vyšívané obrusy neboli len výsadou šľachtických domácností. V menšom množstve a zo skromnejších materiálov sa nachádzali aj v domácnostiach bohatých mešťanov, aj keď u nich existovali určité výnimky v použití vzácnejších materiálov.⁴⁸ Na rozhraní 17. a 18. storočia sa na našom území používali obrusy a ozdobné prikrývky na stoly obdĺžnikového, štvor-

⁴⁷ MINTALOVÁ, Z. Cit. 7, s. 116.

⁴⁸ MINTALOVÁ, Z. Cit. 7, s. 118, 119.

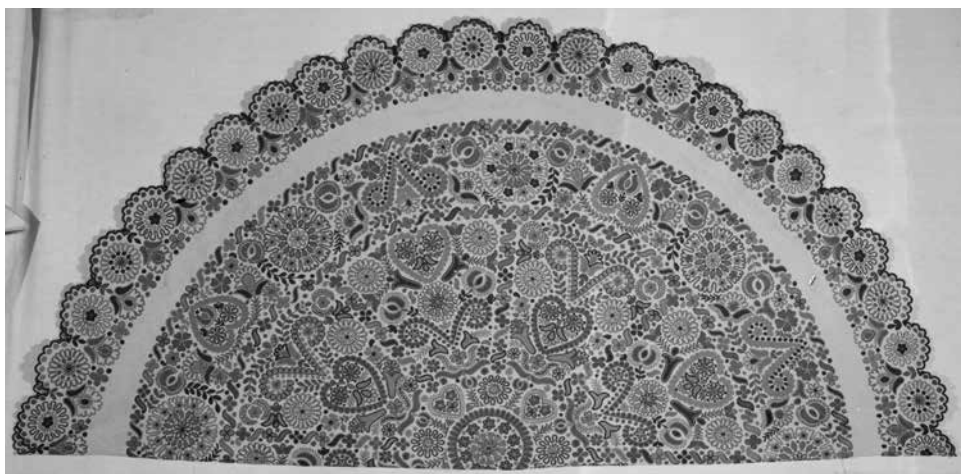

cového aj okrúhleho tvaru. Rozšírili sa obrusy s náročnými výšivkami hodvábom, zlatými a striebornými niťami, prípadne zdobené aplikáciami, sieťovaním, vyšívacími vložkami, čipkami až natoľko, že sa znovu často nedala určiť hranica medzi ozdobnou prikrývkou a obrusom na stolovanie. Riešením bolo, keď sa na zdobený obrus položil pred každého stolovníka biely damaskový obrúsok s vyšíťm monogramom alebo erbom hostiteľa. Na stolovanie a podávanie jedla boli časom vyčlenené obrusy a obrúsky, jedálenské súpravy a *milieu* – dlhé úzke zdobené *nástolníky* na stred stola. Z prostredia šľachty sa stolová bielizeň rozšírila medzi zámožnejších mešťanov. Obrusy sa postupne objavili aj medzi lepšie situovanými vrstvami vidieckeho obyvateľstva. Hoci ich v domácnostiach nepoužívali na stolovanie, vyšívacie obrusy sa stali zbožným darom majetných vidiečaniek do kostola ako prejav vďaky za uzdravenie, pomoc v nešťastí a pod.

K používaniu obrusov v roľníckych domácnostiach došlo najprv v bohatých južných oblastiach západného Slovenska v súvislosti s vývojom vykurovacieho zariadenia, zrušením kultového kúta a vyčlenením čistého priestoru prednej izby na parádnú izbu. To umožnilo gazdinám prestrieť na stôl, ktorý sa bežne nepoužíval, biely, nad strižnými koncami a neskôr po obvode a v strede vyšitý obrus. Výšivky čerpali z lokálnych vzorov, mierne ich prispôbojúc tomu, aby bola výšivka viditeľná hneď pri otvorení dverí do izby. Pôvodne prevládala prírodná, bielo-smotanová farba prírodných nití, postupne pribudla červená farba nití na vyšívanie. S dostupnosťou farebných bavlniek sa rozšírila žltá, časom pestré farby kvetov, kytice, vence, girlandy.⁴⁹ Vzor výšiviek bol občas podobný ako na parádných obliečkach na posteli. V roľníckom prostredí sa obrus – *partek*, *partok*, *pertok*, *prtok*, *abros*, *plachta*, *plachtička*, *prietka*, *parobok* používal na prikrytie stola cez sviatky, no slúžil aj ako obradová textília, čo však nie je predmetom nášho príspevku. K stolovej bielizni patria aj obrúsky. Z nich bol v roľníckom prostredí najrozšírenejší obrúsok na chlieb, pod chlieb – *podchlebák*, *chlebovka*, *chlebovočka*, *chlebučka*, *portok na chlib*, *servetka*, *sarvietka*, *ručník*, no jeho výzdoba bola skôr pretkávaná ako vyšívaná. Pokiaľ išlo o výšivky, prevládali jednoduchšie stehy, obľúbená bola krížiková výšivka, geometrický ornament v pásoch, ale aj jednoduché rastlinné motívy. Farebnosť bielo-červená, ak boli vyšité kvietky, bavlnky na vyšívanie boli i rôznofarebné.

Osobitnú skupinu predstavujú pozoruhodné ozdobné prikrývky na stoly rôznej veľkosti, vyšité v spolku *Izabela* a v spolku *Lipa*. Náročnosťou a spôsobom prevedenia, čerpaním miestnych vzorov i farebnosti dokladajú vývoj vyšivačských techník, motívov a farebnosti aj šikovnosť ich tvorkyň z obcí západného a stredného Slovenska. Do výberu som preto zaradila ozdobnú prikrývku z Trnavy vyšitú v spolku *Izabela*. Na bielom tyle je zdobená batistovou aplikáciou, využívajúcou vzor z okolia Trnavy; navyše ju zdobí paličkovaná čipka. Druhá ozdobná prikrývka, taktiež pochádza z Trnavy a tiež ju zhotovili v spolku *Izabela*. Jej výzdobu tvorí výšivka, aplikácie rastlinných motívov na tyle, jemné gátie a vláčková čipka. Výber doplnia veľká okrúhla ozdobná prikrývka z hrubšieho ľanového plátna s výšivkou krivou ihlou z Detvy. Celú plochu prikrývky vyšili pred rokom 1930 v *Lipe*. Zdobia ju medzikružia charakteristických farebných motívov. Ako poslednú som do výberu

⁴⁹ Farbám a motívom výšiviek sa venujem v časti príspevku pod názvom *Vyšívacie textilie v ľudovom prostredí*.

Obr. 18. Veľká okrúhla ozdobná prikrývka na stôl z roku 1930 z dielne spolku Lipa. Foto J. Dérer, 1978. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 113 232.

Fig. 18. Large round decorative tablecloth from 1930 from the Lipa society. Photograph by J. Dérer, 1978. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 113 232.

zaradila veľkú, štvorcovú zamatovú prikrývku čiernej farby, bohato zdobenú pestrou výšivkou krivou ihlou. Vyšili ju okolo roku 1925 poľnohospodárske sezónne robotníčky z Detvy, ktoré pracovali na hospodárstve v okolí Košíc a počas nepriaznivého počasia vyšívali pre manželku hospodára. Rodina prikrývku potom používala na stôl, neskôr na klavír. V medzivojnovom období 20. storočia boli väčšie aj menšie ozdobné prikrývky s výšivkami krivou ihlou rozšírené vo viacerých rodinách na Slovensku. Obľúbené boli aj ozdobné prikrývky vyšívané podľa predkresleného vzoru po celej ploche farebnou vlnou a po obvode zdobené vlnenými strapcami.

Záver

Príspevok po prvýkrát podáva prehľad o bohatej kolekcii vyšívaného textilu v zbierke ľudového odevu a textilu v SNM v Martine. Zbierka textilu sa od začiatku vytvárala ako jeho súčasť. Nevenovala sa jej však patričná odborná pozornosť a získavanie predmetov bolo skôr sporadické, obsahujúce do roku 1920 výlučne dary. Vyšívajúci textil (okrem kútnych plachiet) stál často na okraji záujmu odborníkov napriek tomu, že obsahoval viaceré vzácne textílie z minulých storočí, zo zbierok spolku *Živena* či z Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Dodnes sú v kolekcii vyšívaného textilu zbierkové predmety z historického a liturgického textilu zo starých fondov SNM v Martine napriek tomu, že v múzeu je samostatný index kultúrnej histórie. Príspevok z toho dôvodu najprv podáva prehľad o vývoji historických výšiviek na území Slovenska v remeselníckom aj vznešenom domácom prostredí aristokracie a šľachty, následne v tradičnom ľudovom prostredí. Venuje sa budovaniu kolekcie vyšívaného textilu, lokalitám a oblastiam, odkiaľ textil pochádzal. Najbohatšia časť kolekcie vyšívaného textilu je v bytovom a obradovom textile, z časti v úžitkovom

textile. V prvej časti príspevku je spracovaný rozsiahly bytový textil, posteľná a stolová bielizeň, jej vývoj, funkčné využitie, motívy a farebnosť najpozoruhodnejších vybraných zbierkových predmetov. Čo do počtu, ako aj výpovednej hodnoty je jedinečným zdrojom informácií o technikách, vzoroch, materiáloch, funkčnom využití. Spolu s historickými výšivkami dokladá vývoj a umožňuje ďalšie štúdium vyšívanej a stolovej bielizne prevažne na západnom a strednom Slovensku.

LITERATÚRA

- DANGLOVÁ, Oľga. *Dekor, symbol: dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2001. ISBN 80-224-0675-9.
- Etnografický atlas Slovenska*. Vedúca autorského kolektívu S. Kovačevičová. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1990. ISBN 80-224-0075-0.
- GAZDÍKOVÁ, Alžbeta. Niekoľko poznámok k zbierke muzeálnych predmetov spolku Živena. (K 125. výročiu založenia spolku Živena) In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 35*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. LXXXVIII, Martin: Slovenské národné múzeum, 1994, s. 137-139. ISBN 88-85753-32-4.
- GAZDÍKOVÁ, Alžbeta a Jana BUMBALOVÁ. Zbierka ľudového odevu vo fondoch Slovenského národného múzea v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 37*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. XC, Martin: Slovenské národné múzeum, 1996, s. 87-97. ISBN 88-85753-32-4.
- HÚŠČAVA, Alexander. *Polnohospodárske miery na Slovensku*. Bratislava: SAV, 1972.
- KRÁLIKOVÁ, Eva. Živena, Muzeálna slovenská spoločnosť a Slovenské národné múzeum. In: *Zborník z osláv 125. výročia Živeny, spolku slovenských žien v Martine*. Martin: Živena spolok slovenských žien, 1995, s. 115-124. ISBN 80-967287-0-9.
- MINTALOVÁ, Zora. K problematike klasifikácie textilu v Národopisnom múzeu SNM v Martine. In: *Múzeum*. 1989, roč. XXXIV, č. 3, s. 20-22.
- MINTALOVÁ, Zora. K problematike typológie textilu v Národopisnom múzeu SNM v Martine. In: *Múzeum*. 1989, roč. XXXIV, č. 4, s. 27-29.
- MINTALOVÁ, Zora. Obrusy v zbierkach múzeí na Slovensku. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 33*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. LXXXVI, Martin: Slovenské národné múzeum, 1992, s. 149-175. ISBN 80-217-0271-0.
- MINTALOVÁ, Zora. Z histórie obrusov I. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 36*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. LXXXIX, Martin: Slovenské národné múzeum, 1995, s. 107-122. ISBN 80-85753-52-9.
- MINTALOVÁ, Zora. Ku genéze zbierky ľudového textilu v SNM v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 37*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. XC, Martin: Slovenské národné múzeum, 1996, s. 67-86. ISBN 80-85753-71-5.

- MINTALOVÁ, Zora. Textilná ľudová tvorba – náčrt koreňov a európskych paralel. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 43*. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. XCVI, Martin: Slovenské národné múzeum, 2002, s. 135-140. ISBN 80-8060-104-6.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Príbeh vlákna: textilné remeslá na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo SLOVART, 2016. ISBN 978-80-556-2365-8.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. Kolekcia pretkávaného textilu v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 60*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXIII, Martin: Slovenské národné múzeum, 2019, s. 9-37. ISBN 978-80-8060-465-3.
- RYBECKÝ, Milan. *Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1983.
- SOCHÁŇ, Pavol. Staré kostolné rúcha v cirkvách evanjelických hornotrenčianskeho (žilinského) kontubernia. In: *Slovenské pohľady*, 1907, roč. 27, s. 529-530.
- Správa o činnosti MSS. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1946, roč. 36-37, č. 2, s. 56.
- SUMKOVÁ, Barbora. Prírastky v zbierke ľudového textilu Slovenského národného múzea v Martine od roku 2000. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXIV, Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 157-162. ISBN 978-80-8060-495-0.
- TORANOVÁ, Eva. *Výšivky minulých storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Tatran, 1984.

COLLECTION OF EMBROIDERED TEXTILE IN THE COLLECTION OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

Zora Mintalová Zubercová

S u m m a r y

For the first time, the article gives a summary of the collection of embroidered textile in the collection of folk clothing and textile in the Slovak National Museum in Martin. It contains not only textile from the traditional folk environment, but also some historical and liturgical textile. For this reason, this article firstly deals briefly with the development of historical embroidery in the craft environment, as well as in the lofty local environment of the aristocracy and nobility on the territory of Slovakia. Its beginnings show the advanced level of master embroiderers of the 16th to 18th centuries working with precious materials, as well as embroideries on home-made cloth using silk and metal threads in the environment of the nobility and townspeople. Without a clear indication of the development of historical embroidery, it is impossible to understand their influence on the unique embroidered textile in the traditional peasant environment. It is from this environment that the majority of embroidered textiles in the collection of the SNM in Martin originates. The highest numbers are in household and ceremonial textile, which is why the first part of the article deals with household textile, focusing on bed and table linen. At its beginnings, and for several objective reasons, the creation of the folk textile collection, however, did not follow the criteria of historical development, the representation of areas, the development of techniques or motifs. Following a period of enthusiastic donations, the first permanent museum exhibition was built, and a second one followed almost forty years later. The acquisitions first concentrated on folk clothing, later on textile for the interiors of buildings in the Museum of the Slovak Village. It was only in the 1980s that research on textile, its classification, typology and terminology began. The collection of textile was then mapped out and evaluated. The aim of acquisitions became to complete missing items and chosen localities. However, at the beginning of the 1990s, the prepared materials came up against a lack of finances. Despite all the unfavourable circumstances, the collection of embroidered textile in the collection of the SNM in Martin is an irreplaceable source of information both in numbers and testimonial value. Together with historical textile, it documents the development of the functions of individual items of bed and table linen in the noble, bourgeois and traditional farming environment. It enables the study of embroidery techniques, motifs, the colours of embroidered textiles including patterns and colours on embroidered textiles made by farming women in western and central Slovakia.

PRACOVNÉ NÁSTROJE KOŽUSPRACUJÚCICH REMESIEL V SLOVENSKOM NÁRODNOM MÚZEU V MARTINE

Daša Ferklová, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: *dasa.ferklova@snm.sk*

Abstract: *The composition of the collection of the Slovak National Museum in Martin maps out and documents all the basic areas of the life of the Slovak population. It also includes collections related to crafts which worked with processing leather and fur. Many of the products made by these masters, self-taught villagers or trained craftsmen, fulfilled the everyday needs of the population's life. The museum thus has a noteworthy collection not only of final leather and fur products, but also collections of work tools and aid which in certain cases were and are still typical of these crafts. In the submitted article, we show the composition of these tools, the materials and form they are made it, as well as their geographical distribution in Slovakia. In the collections of the museum, they represent the crafts of the tanners, shoemakers, girdlers and furriers.*

Keywords: *leather and fur, crafts, work tools*

Remeselná výroba ovplyvňovala a aj dnes ovplyvňuje náš každodenný život. Remeslo chápeme ako špecializovanú nepoľnohospodársku malovýrobu, založenú na ručnej práci výrobcu vlastnými nástrojmi, vyžadujúcu si primeranú inštitucionálne získanú odbornú kvalifikáciu a spoločensko-stavovskú organizovanosť.¹ Rôzne druhy spracovaného materiálu, používané techniky, nástroje i organizačné formy výroby a odbytu rozčlenili remeselnú výrobu na celý rad odvetví. Súbežná existencia domáckej výroby, remesla, manufaktúrnej výroby i priemyslu vplývala na formovanie našej ľudovej kultúry, ktorá bola prostredníctvom výmenných vzťahov a obchodu zapojená i do širších stredoeurópskych hospodárskych a kultúrnych vzťahov.

K základným a dostupným surovinám na Slovensku patrili aj koža a kožušiny. Remeslá spracúvajúce tento materiál patrili medzi najbežnejšie a najpočetnejšie výrobné odvetvia na našom území, avšak prevažná väčšina týchto remesiel sa orientovala len na svoje najbližšie okolie, len niektoré svojimi výrobkami prenikli aj na európsky trh. Ako surovina slúžili kožušníkom a kožiarom kože všetkých u nás chovaných druhov domácich zvierat a tu žijúcej diviny. Vyrábali pestrý sortiment výrobkov, z ktorých hlavne tie odevné vynikali veľkou variabilitou techník a motívov zdobení. Najväčšie výrobné strediská sa utvorili v horských a podhorských oblastiach Slovenska (Liptov, Turiec, Orava, Pohronie, Gemer, Novohrad, Spiš, horná Nitra, okolie Trenčína).

---

¹ *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava: Veda, 1995, s. 112.

V príspevku nebudeme sledovať historický vývoj kožuspracujúcich remesiel ani detailne popisovať výrobu kožených finálnych výrobkov. Zameriame sa a poukážeme na tie remeslá spracúvajúce kožu, ktoré sú prostredníctvom pracovných nástrojov zastúpené v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea (SNM) v Martine – garbiarstvo, obuvníctvo, remenárstvo a kožušníctvo. Príspevok vznikol na základe niekoľkoročného štúdia predmetného typu zbierkových predmetov SNM v Martine. Ich vznik sme ďalej sledovali prostredníctvom štúdia prírastkových denníkov a porovnávali s informáciami dostupnými na katalogizačných záznamoch i v odbornej literatúre. Z geografického hľadiska dokumentujú tie oblasti Slovenska, kde rozšírený chov hospodárskych zvierat podporil vznik a rozšírenie spracúvania kože a kožušín. Z časového hľadiska zaznamenávame obdobie poslednej tretiny 19. až prvej polovice 20. storočia.

Predmetná zbierka bola budovaná v rámci akvizícií v priebehu celého 20. storočia prostredníctvom nákupu a darov. Z dnešného pohľadu predstavuje zaujímavú kolekciu výrobných nástrojov a pomôcok v značnej časti pomaly známu už len múzejníkom alebo nadšencom vyrábajúcim predmety z kože. Z väčšej časti ide o predmety, s ktorými sa človek stretáva v múzeách, na rôznych výstavách, na trhoch či jarmokoch, pričom v minulosti tvorili každodennú súčasť života človeka. Uvedená zbierka prezentuje zaujímavú a vzácnu kolekciu dopĺňajúcu svojou kvalitou i kvantitou celkový fond múzea.

Spracovanie kože patrilo už v praveku medzi základné činnosti človeka. Dokladajú to archeologické nálezy kamenných a kostených nástrojov, pri ktorých bádatelia predpokladajú, že slúžili na spracúvanie koží a kožušín. Sú nepriamym dôkazom používania tohto materiálu už v paleolite. Koža bola základným materiálom na výrobu ošatenia a obuvi. Už v najstarších dobách, skôr ako sa človek naučil tkáť textilné látky, odieval sa do kože zvierat a ňou si vystielal aj skromný príbytok. Upravoval kožu, aby bola poddajná a trvanlivá. Výrazný technický pokrok sa u nás prejavil v priebehu 9. storočia. Užšia špecializácia dvorských, vidieckych a mestských remesiel nastúpila však až v 11. – 12. storočí, keď sa najmä v oblasti výroby a spracovania kože vyčlenilo niekoľko samostatných odvetví ako obuvníctvo, garbiarstvo, kožušníctvo, sedlárstvo a ďalšie. V období cechovej organizácie patrili kožu a kožušiny spracúvajúce zamestnania medzi najrozšírenejšie.² Postupne sa vyvíjali efektívnejšie techniky spracovania, čo viedlo k špecializácii remesiel zaoberajúcich sa osobitne spracovaním kožušín a rôznych druhov kože, ako i zamestnaní, ktoré sa zaoberali zhotovovaním výrobkov z kožušín a kože. Ako surovina slúžili kožušníkom a kožiárom kože ovčie, kozie, bravčové, teľacie, hovädzie, konské, oslie, ale i psie, z diviny najmä jelenie, liščie, medvedie, vlčie a kunie.

V rámci kožiarskej prvovýroby, ktorá bola zameraná na základné spracovanie kože a kožušín, sa vyprofilovalo garbiarstvo (remeslo zamerané na spracúvanie surových koží na useň), irchárstvo (zamerané na spracúvanie jemnejších koží, hlavne jelenej a srnčej, ale aj ovčej, hovädzej a kozej, irchári spracovávali kožu do biela), kordovaníctvo (zamerané na výrobu kordovánu z koží teliat, oviec a kôz) a kožuš-

---

² PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, Jarmila. *Ludová výroba na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1992, s. 128.

níctvo (remeslo, ale i domáca výroba zaoberajúca sa spracovaním kožušín).

Kožiarska druhovýroba bola zameraná na zhotovovanie kožených výrobkov. Boli to predovšetkým odevné súčiastky a doplnky a obuv (kožuch, čiapka, čižmy, topánky, krpce, opasok, rukavice a iné), konské postroje (ohlávky, liace, chomúty a iné), pracovné pomôcky (biče, remene, puzdrá a iné) a rôzne úžitkové predmety (tašky, tanistry, miešky, šnúrky, ozdoby a pod.). Vyrábali ich remeslá ako ševcovstvo (remeselná a domácka výroba kože a jednoduchej obuvi), čižmárstvo (remeselná výroba vysokej obuvi – čižiem), obuvníctvo (remeselná a domáca výroba i oprava obuvi), mieškárstvo (staré stredoveké remeslo, ktorého príslušníci vyrábali rozličné výrobky z jemnej kože – irchy, najmä miešky na peniaze, ale aj veľké mechy, podľa čoho dostali svoje pomenovanie), rukavičkárstvo (remeslo, ktorého príslušníci vyrábali z jemnej kože rukavičky a iné výrobky, ako napr. nohavice a pančuchy podšité hodváhom), remenárstvo (v cechovom období označované ako taškárstvo), taškárstvo (pokračovatelia remesla – brašnári – brašnárstvo), sedlárstvo (príslušníci tohto remesla vyrábali sedlá, sedadlá, strechy a kožené vybavenie kočov, puzdrá na pušky, kožené časti nábytku), kožušníctvo (šili odevné súčiastky a doplnky, prípadne podšivali a kožušinami pramovali výrobky krajčírov).

Ako sme už spomenuli, pokračovateľmi taškárskeho remesla boli od mezivojnového obdobia brašnári. Na Slovensku sa toto remeslo vyvinulo pravdepodobne až po zrušení cechov a bolo zamerané na výrobu pre vyššie spoločenské vrstvy. Vznikalo najmä v tých oblastiach, kde bol rozšírený chov dobytká. Pre potreby ľudových vrstiev vyhotovovali brašnári kapsy, opasky, remene, krpce, návlaky (remene do krpcev), a to buď na objednávku, alebo na predaj na trhoch alebo prostredníctvom podomových obchodníkov. Sortiment výrobkov bol podobný ako u remenárov, preto sa vyvíjali súběžne.

Počet remenárskych dielní postupne klesal. V 40. rokoch 20. storočia medzi najvýznamnejšie lokality patrili Bratislava, Žilina, Prešov, Liptovský Mikuláš, Stará Ľubovňa, Trnava, Považská Bystrica, Bardejov, Martin, Ružomberok, Michalovce, Banská Bystrica a iné. V 50. rokoch 20. storočia väčšina dielní zanikla. Niektorí majstri svoje dielne úplne zrušili, niektorí prešli do komunálnych služieb.

Spracovanie kože na Slovensku

Rozsiahly chov hospodárskych zvierat na našom území, ako i dostatok divej zveri tvorili priaznivé podmienky na získavanie koží a kožušín. Roľníci dokázali spracovať kožu pre vlastné potreby a zhotoviť si požadovaný výrobok, či už to bola odevná súčiastka alebo nejaký iný úžitkový predmet. Práve v tomto prostredí sa u nás dlho zachovali technologické postupy, ktoré sa pravdepodobne používali i v dávnejšej minulosti.

Taktiež sortiment pracovných nástrojov a pomôcok vykazuje podobnosť s ostatnými krajinami a národmi sveta. K základným patrili: pracovný stôl alebo iná pracovná doska, stolička, trojnožka, nože a krájadlá rôznej veľkosti a tvaru, mierky (na nich mávali výrobcovia napr. vyznačené šírky a dĺžky jednotlivých typov opaskov – podpoliansky, liptovský, oravský, ale i veľkosti opaska podľa veku a mohutnosti chlapa), dlátka, kliešte, kladivá, šidlá, hladidlá, dierkovače, handry, kefy, rybí olej, farby, rádliky, razidlá a iné.

Úprava kože a kožušín sa dosahovala jednoduchým plákaním vo vode, ubíjaním, krútením, oškrabovaním, mädlením v rukách či v zuboch. Na rôznych miestach Európy aj ostatných kontinentov sa kože a kožušiny spracúvali kvasením v pivnom droždí, mlieku, otrubách, konzervovali sa dymením, solením a mastením tukmi, posýpaním popolom a vápnom, zakopávaním do hnoja či do zeme v dubovom poraste.³

Existujú doklady o tom, že ešte v nedávnej minulosti sa na našom území koža používala i bez akéhokoľvek ďalšieho spracovania ihneď po stiahnutí zo zabitého zvieraťa, prípadne sa upravovala veľmi jednoduchým spôsobom bez osobitých nástrojov. Stiahnutá koža sa napríklad plnila horúcim pieskom alebo popolom alebo sa nafukovala nad ohňom, aby si zachovala svoj pôvodný tvar. Používala sa ako vrece na vodu, syr, mlieko, víno alebo olej. Surová koža ako odev sa za mokra upravila na tele, čím dostala žiadaný tvar. Dokonca ešte v druhej polovici 19. storočia sa u nás nosila obuv zo surovej kože, čoho dokladom je výnos kráľovského ministerstva obchodu z r. 1878, ktorým sa zakazuje vyrábať krpce zo surovej kože.⁴

Najstarším spôsobom spracovania kože bola úprava pôsobením dymu a vtieraním rozpusteného tuku do kože a jej mechanické zmäkčovanie pomocou rôznych nástrojov. Pri jej spracovávaní sa používali rôzne rastlinné a minerálne činidlá. Vypracovaná koža sa nazýva useň.

Pracovný postup pri spracovávaní akejkoľvek kože bol rovnaký. Koža sa mechanicky očistila od zvyškov mäsa a tuku a zmäkčila sa pomocou nožov, školbí a iných nástrojov. Potom nasledovalo chemické spracovanie. Ako v domácej, tak i v remeselnej výrobe sa dlho uchoval spôsob prirodzeného chemického procesu tzv. kvasenia. Kože, posypané otrubami, soľou, múkou, sa nechávali kvasiť vo vlažnej vode. Tým sa konzervovali, zrážali, stávali sa tvárnejšími. Iný bol postup pri spracovávaní kože so srst'ou a kože bez srsti. Pri kožiach so srst'ou bolo dôležitou časťou úkonu i odstránenie srsti. V tomto prípade sa do kvasného procesu pridávalo vápno, alebo sa srsti zbavovali mechanickým spôsobom, škrabaním ostrým nožom. Kože sa po vypraní a vysušení vyťahovali, čím získali vláčnosť a mäkkosť. Koža prirodzenej farby sa mohla použiť priamo na výrobu kožených výrobkov. Kože bez srsti sa upravovali taktiež pomocou trieslovín. Tie boli rastlinné a minerálne. Starší majstri ako trieslo používali močovinu, vtáčí a slepačí trus, ale aj kôru rôznych, u nás rastúcich drevín, napr. smrekovú, dubovú, vrbovú, gaštanovú, javorovú, jaseňovú kôru, či kôru z višne, jarabiny, liesky a iné. Kôra sa po usušení pomlela alebo rozdrvila v stupách. Profesionálni kožiari uprednostňovali dubovú kôru. Výrazné zmeny nastali koncom 19. storočia, kedy sa začali používať minerálne triesla (kamenec hlinitý, chrómové soli), ktoré podstatne skrátili čas potrebný na činenie. Podľa použitej triesloviny mali vyrobené kože rôzne farby. Hotové kože sa predávali kožiariom na výrobu finálnych predmetov.

Zastúpenie kožuspracujúcich remesiel vo fondoch SNM v Martine

V nasledujúcej časti príspevku sústredíme pozornosť na vyššie uvedené remeslá, ktoré sú zastúpené v zbierkach múzea. Z kožiarskej prvovýroby je to garbiarstvo

³ PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, J. Cit. 2, s. 127.

⁴ PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, J. Cit. 2, s. 127.

Obr. 1. Nôž garbiarsky. Turiec. Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151407. Evid. č. E-10971.

Fig. 1. Tanner's knife. Turiec. Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151407. Rec. no. E-10971.

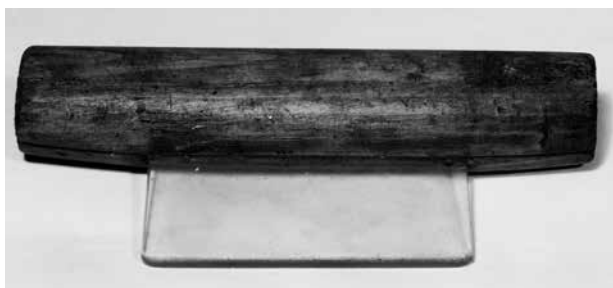
a z kožiarskej druhovýroby obuvníctvo, remenárstvo a kožušníctvo. V 50. – 60. rokoch 20. storočia v rámci akvizičnej činnosti bola práve im venovaná v rámci kožuspracujúcich remesiel najväčšia pozornosť. V príspevku budeme prezentovať skladbu a sortiment jednotlivých pracovných nástrojov a pomôcok z týchto remesiel.

Garbiarstvo je remeslo zamerané na spracúvanie surových koží na useň. V menšom rozsahu sa v dedinskom prostredí vyskytovala aj forma domácej výroby. Najdôležitejšou garbiarskou surovinou na sedlárske a brašnárske usne boli kože z hovädzieho dobytká a z ošípaných, kým kozľacie kože sa používali na výrobu prepychových zvrškových, knihárskych a galantérskych usní. Garbiarne, v ktorých sa spracúvali kože, mali tzv. *mokru dielňu* – priestory na namáčanie, lúhovanie a činenie koží, ďalej priestory na vyrábanie koží, uskladňovacie priestory a sušiarne. V niektorých menších dielňach sa všetky pracovné úkony robili v jednej miestnosti. Na sušenie koží v tieni boli upravené pavlač a podkrovia garbiarskych domov.

Samostatné garbiarske cechy vznikali od 16. storočia v slobodných kráľovských mestách (Prešov, Levoča, Košice, Bratislava), v 17. storočí aj mimo nich, hlavne v Gemeri. K najvýznamnejším strediskám v 17. – 18. storočí patrila Bratislava. V prvej polovici 19. storočia vzniklo i viacero vidieckych stredísk, k najvýznamnejším patrili Rajec, Brezová pod Bradlom, Ratková, Kremnica, Brezno, Liptovský Mikuláš atď. Prenikanie cudzieho kapitálu podnietilo vznik garbiarskych manufaktúr – známe boli v Skalici, Sobotišti, Rožňave. V druhej polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia vznikli i viaceré garbiarske továrne, napr. v Bošanoch, Nových Zámkoch, Brezovej pod Bradlom, Bratislave, Kremnici, no akýmsi centrom kožiarskej výroby u nás bol Liptovský Mikuláš. Patrónom garbiarov bol sv. Bartolomej.

V zbierkach SNM v Martine je garbiarstvo zastúpené niekoľkými desiatkami predmetov, ktoré sa používali pri spracovaní koží. Obdobie cechov dokladá v etnografickej zbierke cechová truhlica, ktorá slúžila na uschovávanie dokumentov čižmársko-remenársko-garbiarskeho cechu z Klenovca (okr. Rimavská Sobota). Ďalej sú to predmety dokumentujúce sortiment pracovných nástrojov používaných garbiarmi priamo pri výrobe koží.

Ako sme už vyššie uviedli, surová koža na spracovanie sa najprv zhruba očistila a zmäkčila, potom sa pomocou nožov, škrabákov a ďalších nástrojov odstránili zvyšky mäsa a tuku. Tieto nástroje patrili k základnému vybaveniu garbiarskej dielne a nachádzajú sa i v zbierkovom fonde SNM v Martine. Mapujú základný sortiment

Obr. 2. Nôž garbiarsky. Brezová pod Bradlom (okr. Myjava). Foto J. Dérer, 1983. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 130588. Evid. č. E-47600.
Fig. 2. Tanner's knife. Brezová pod Bradlom (Myjava). Photograph by J. Dérer, 1983. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 130588. Rec. no. E-47600.

Obr. 3. Nôž oberučný. Liptovský Mikuláš. Foto M. Fabian, 1994. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 152598. Evid. č. E-25918.
Fig. 3. Double-handed knife. Liptovský Mikuláš. Photograph by M. Fabian, 1994. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 152598. Rec. no. E-25918.

pracovného náradia v garbiarskych dielňach v časovom rozpätí konca 19. a prvej polovice 20. storočia. Zastúpené ich máme z rôznych častí Slovenska, z obcí dnešných okresov Martin, Liptovský Mikuláš, Brezno, Banská Bystrica, Lučenec, Rimavská Sobota, Žilina a Myjava.

Početom prevažujú rôzne druhy nožov a škrabákov. V zbierkach múzea máme 37 týchto garbiarskych nástrojov. Sú to rôzne varianty, ktoré sa používali pri opracovávaní kože. Máme 16 kusov nožov na začisťovanie kože (nazývané taktiež „štasák“, „štosák“, „škafa“, „blanzir“). Nože sa skladali z drevenej rúčky rôznej dĺžky a väčšinou širšej ocelevej čepele. Do drevenej rúčky dlhšej cca 25 – 27 cm boli osadené čepele obdĺžnikového tvaru približne s rozmermi 4 – 8 cm x 14 – 17 cm. Pochádzajú z obcí Belá, Mošovce a ďalších, bližšie neidentifikovaných obcí z Turca. V turčianskom regióne pôsobila garbiarska rodina Kuchárikovcov v Belej pri Martine. V zbierkach máme zastúpenú i kolekciu predmetov z tejto dielne. Ide predovšetkým o nože na čistenie kože – nože pochádzajúce z obdobia okolo roku 1870. Ďalšie nože pochádzajú z Klenovca (okr. Rimavská Sobota), Tomášoviec (okr. Lučenec), Partizánskej Ľupče (okr. Liptovský Mikuláš), Liptovského Trnovca (okr. Liptovský Mikuláš) a Liptovského Mikuláša. Uvedené predmety dokumentujú ich používanie od druhej polovice 19. storočia do prvej polovice 20. storočia, pričom sa tvarovo ani materiálovo výrazne nemenili.

Obr. 4. Nôž oberučný. Rajec. Foto M. Fabian, 1997. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 156248. Evid. č. E-21677.

Fig. 4. Tanner's knife. Rajec. Photograph by M. Fabian, 1997. Photograph archives of the SNM in Martin, č. neg. 156248. Rec. no. E-21677.

Obr. 5. Nôž garbiarsky. Turiec. Foto M. Fabian, 1997. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 156221. Evid. č. E-10977.

Fig. 5. Tanner's knife. Turiec. Photograph by M. Fabian, 1997. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 156221. Rec. no. E-10977.

Sortiment nožov dopĺňajú štyri nože s kamennou a sklenenou čepeľou (nazývajú taktiež „*hladiťka*“). Skladali sa z drevenej rúčky rôznej dĺžky a kamennej alebo sklenenej širšej čepele. Do drevenej rúčky dlhjej cca 24 – 30 cm boli osadené čepele obdĺžnikového tvaru približne s rozmermi 4 – 13 cm x 18 – 24 cm. Slúžili garbiarovi na dočistenie kože od ostatnej mastnoty, vyhladenie a zmäkčenie. Sú z obcí Tomášovce, Belá (okr. Martin), Klenovec a Brezová pod Bradlom (okr. Myjava). Tvarovo i časovo sú identické s predchádzajúcimi nožmi. Na všetkých nožoch bývalo pripevnené kožené uško, ktoré slúžilo na zavesenie.

Zbierku garbiarstva dopĺňajú ďalšie varianty nožov, tzv. nože oberučné. V zbierke ich máme 14 kusov. Sú prevažne s dĺžkou ostria 40 – 70 cm, ktoré je osadené v drevených rúčkach. Ostrie bolo rôznej šírky, jednostranné alebo obojstranné, rovné, mierne ohnuté alebo poloblúkové. Niektoré oberučné nože s obojstranným ostrím mali rúčky osadené spôsobom jedna v smere noža, druhá priečne. Volali ich „*falcer*“ alebo „*falc*“. Takéto typy nožov sa používali na tzv. „*falcovanie*“ kože (robenie záhybov, ohybov). Garbiarske oberučné nože máme v zbierkach zastúpené z regiónu Turiec a obcí Tomášovce, Belá (okr. Martin), Mošovce (okr. Turčianske

Obr. 6. Škrabák. Partizánska Ľupča (okr. Liptovský Mikuláš). Foto A. Kovačková, 1990. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 148085. Evid. č. E-17788. Fig. 6. Scraper. Partizánska Ľupča (Liptovský Mikuláš). Photograph by A. Kovačková, 1990. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 148085. Rec. no. E-17788.

Teplíce), Telgárt (okr. Brezno), Klenovec, Liptovský Mikuláš, Liptovský Trnovec (okr. Liptovský Mikuláš) a Rajec (okr. Žilina). Dokumentujú časové obdobie používania od druhej polovice 19. do prvej polovice 20. storočia, pričom väčšina z nich bola vyrobená v rokoch 1860 – 1870.

K typovo menším nožom patrili i nože na krájanie kože. V zbierke z garbiarstva ich máme len dva kusy. Jeden je z regiónu Turiec, druhý z Partizánskej Ľupče.

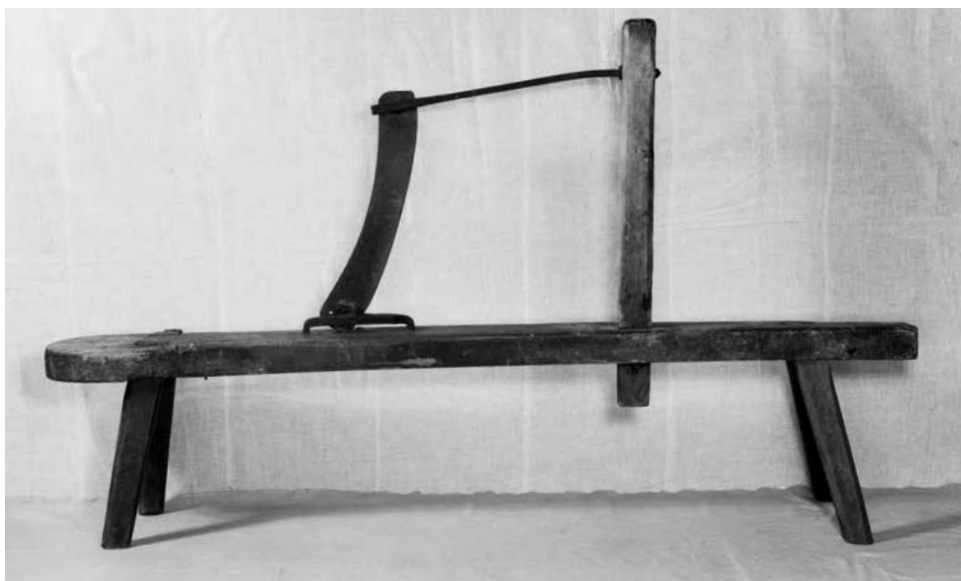
Škrabáky („škobla“, „kosa“), ktorými sa z kože odstraňovali zvyšky mäsa a tuku, sa vyznačovali dlhšou drevenou rúčkou (aj 50 cm), na konci ktorej bola pripevnená oceľová čepeľ poloblúkového alebo obdĺžnikového tvaru. V zbierke sú zastúpené tromi kusmi. Spomenieme napr. škrabák od A. Murčovej z Partizánskej Ľupče na čistenie kože od škutiny. Vlastný škrabák je kovový, v tvare polmesiaca, rúčka s poriskom je drevená, dlhá 50 cm.

V dielni nechýbali ani rôzne druhy oceľok, ktoré slúžili na brúsenie nožov a škrabákov, ako i nástroj nazývaný „pantofliak“ – osem kusov. Ide o obdĺžnikovú dosku, na ktorej je nalepená korková doska, na jednej strane vsadený dubový, valcový kolík na chytenie do dlane a na druhom konci o boky pribitý voľný remeň na vloženie ruky, na pridržiavanie pri práci. Nástroj sa používal na mäčenie koží silným trením. Zastúpené ich máme z lokalít Tomášovce, Belá, Martin a Klenovec (okr. Rimavská Sobota).

Z ďalších nástrojov je to jedno drevené kladivko z Brezna a tri páry železných klieští z Liptovského Mikuláša a Mošoviec. Kliešte boli veľké cca do 95,5 cm. Tie sa používali na vyťahovanie koží z vápenných sudov, alebo malé (cca do 24,5 cm), tie sa zasa používali pri prehadzovaní koží.

Zbierku dopĺňajú dva garbiarske stolce z Liptovského Mikuláša a Telgártu v tvare lavice, z bukoveho dreva so štyrmi nohami, na jednom konci zaoblené a rozšírené. Približne v dvoch tretinách dosky stolca je upevnený hranol, v jeho vrchnej časti vodorovne upevnená železná tyč, ku ktorej je pripevnený kosier s ostrím dovnútra. Garbiar ho používal na čistenie koží od blán po hrubom vypracovaní.

Po mechanickom spracovaní koží nasledovalo spracovanie chemické. Na to bolo potrebné v dielni určité vybavenie, ako napr. kade rozmanitej veľkosti. Tieto bývali väčšinou výsledkom debnárskej práce, robili sa zo smrekoveho dreva a s vrchnákom. Na obvode kade boli drevené uchá, cez ktoré sa pretiahla žrdka. Na ňu sa prevesila koža kvôli odkvapnaniu roztoku (voda, soľ, otruby), v ktorom bola namočená. Ďalej sa kožu upravovali pomocou trieslovín. V predmetnej zbierke sa k chemickému spracovaniu koží nachádza sieťka na cedenie dubovej kôry, uplete-

Obr. 7. Stolec garbiarsky. Liptovský Mikuláš. Foto J. Dérer, 1961. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 014152. Evid. č. E-17132.

Fig. 7. Tanner's stool. Liptovský Mikuláš. Photograph by J. Dérer, 1961. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 014152. Rec. no. E-17132.

ná zo špagáta z nepravidelných štvorcov, ďalej mosadzný valec v železnom ráme na vtlačanie zrna na kožu pri jej čistení, ohreblo, doska na sušenie kože, ktorá sa používala na vytiahnutie a na sušenie koží pred spracovaním a vzorky vyrábaných koží: tzv. futrovina (jemný remeň), zvršky (čierno zafarbené), krpcovina, talpovina (podrážkovina), masťná talpovina.

Odčlenením od garbiarstva vznikli samostatné kožiarske remeslá, irchárstvo a kordovaníctvo. Irchári spracúvali jemnejšie kože, hlavne jelenie a srnčie, ale aj ovčie, hovädzie a kozie. Na rozdiel od garbiarov, ktorí vyrábali kožu s červeným nádychom, spracúvali irchári kožu do biela. Biele irchy sa väčšinou farbili (na červeno, zeleno, modro, sivo, hnedo) a používali sa na výrobu rukavičiek, mieškov, niektorých častí odevov, ale aj jemného pergamenu, ktorý sa používal v knižárstve. Okrem toho vyrábali irchári aj semiš. Na Slovensku existovala výroba írč už v polovici 16. storočia (Bratislava). V 17. – 18. storočí boli hlavnými strediskami tejto výroby banské mestá. Jediný cech irchárov na Slovensku existoval koncom 17. storočia v Kremnici. Jemnú kožu, kordován, vyrábali kordovaníci z koží teliat, oviec a kôz. Na Slovensku boli ich centrom Kremnica a Banská Bystrica (cech r. 1655), neskôr aj Trnava (cech r. 1730) a Prešov (cech r. 1757). V prvej polovici 19. storočia sa kordovaníctvo udržalo ešte v Banskej Bystrici (v r. 1828 tu bolo 10 majstrov, jeden v Bratislave).⁵ Nástroje na výrobu týchto koží boli identické, ako používali garbiari.

Z kožiarskej druhovýroby máme v zbierkach SNM v Martine zastúpené obuv-

⁵ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: SAV, 1972, s. 276.

Obr. 8. Kladivo obuvnícke. Pôtor (okr. Veľký Krtíš).
Foto V. Ducháčková, 1990. Fotoarchív SNM v Martine,
č. neg. 147457. Evid. č. E-53961.
Fig. 8. Shoemaker's hammer. Pôtor (Veľký Krtíš).
Photograph by V. Ducháčková, 1990. Photograph archives of the
SNM in Martin, neg. no. 147457. Rec. no. E-53961.

níctvo, remenárstvo a kožušníctvo, ktoré patrili k najrozšírenejším remeslám. Vznikli a rozvíjali sa hlavne v oblastiach, kde rozšírený chov hospodárskych zvierat poskytoval dostatok suroviny na výrobu koží a finálnych výrobkov z nej.

Obuvníctvo bolo zamerané na remeselnú a domácku výrobu i opravu obuvi. Vyvinulo sa zo ševcovstva v 19. storočí. Ševcovstvo pôvodne zahŕňalo remeselnú a domácku výrobu kože a jednoduchšej obuvi. Bolo veľmi rozšíreným remeslom, vyskytovalo sa v každom remeselníckom stredisku a na mnohých dedinách. Slovenskí ševci šili obuv popri výrobe kože, ba niektorí sa orientovali výlučne len na jej výrobu. Najčastejším produktom vidieckych ševcovských dielní bola koža určená na krpce, nazývaná krpčovina. Ševci viedli s garbiarmi ustavičné spory o oprávnenosť výroby koží a jej rozsah. V 18. storočí sa ševcovstvo rozdelilo na dve remeslá. Ševci v Uhorsku mali právo spracúvať kožu nielen pre vlastnú potrebu, ale aj pre čizmárov a remenárov. Vyrábali krpce, topánky, črievice, jančiarky, podošvy a podšívky. Ševci v Nemecku vyrábali jemnejšiu obuv, ku ktorej patrili šnurovacie črievice, topánky a čižmy s podpätkom, papuče a iné.⁶ V 19. storočí a začiatkom 20. storočia sa preorientovali na moderné remeslo, a to obuvníctvo.

Na našom území vznikli po zrušení cechov obuvnícke priemyselné spolky, ako napr. v Bratislave, Slovenskej Ľupči, Banskej Bystrici, Zvolene, Martine a ďalších lokalitách. Vo všetkých župách, s výnimkou Oravskej župy, bolo obuvníctvo najpočetnejšie zastúpeným remeslom. V Oravskej, Liptovskej, Šarišskej, Spišskej a Trenčianskej župe bol ich počet nižší ako bol slovenský priemer, čo bolo pravdepodobne v dôsledku silne rozvinutej domáckej výroby obuvi. Vo väčšine týchto dielní pracoval obuvnícky majster sám, v niektorých prípadoch s jedným pomocníkom alebo učňom. V období prvej Československej republiky vývoj obuvníctva markantne ovplyvnil nastupujúci obuvnícky priemysel (Baťove závody). Značná časť obuvníkov na Slovensku sa preorientovala na opravy továrensky zhotovenej obuvi. Veľkú časť obuvníkov konkurenčný tlak zdecimoval. Začiatkom 50. rokov minulého storočia obuvníctvo ako samostatné remeslo zaniklo, jeho organizačnou formou sa stali výrobné družstvá a komunálne podniky.

⁶ ŠPIESZ, A. Cit. 5, s. 302.

Obr. 9. Klince drevené, obuvnícke. Krmeš (okr. Liptovský Mikuláš). Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151795. Evid. č. E-26017.

Fig. 9. Wooden nails, shoemaking. Krmeš (Liptovský Mikuláš). Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151795. Rec. no. E-26017.

Obr. 10. Klince kovové, obuvnícke. Krmeš (okr. Liptovský Mikuláš). Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151797. Evid. č. E-26019.

Fig. 10. Metal nails, shoemaking. Krmeš (Liptovský Mikuláš). Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151797. Rec. no. E-26019.

Obuvníctvo bolo najrozšírenejším kožuspracujúcim remeslom, čo dosvedčuje i fakt, že zbierka obuvníckych nástrojov je v rámci týchto remesiel z kvantitatívneho hľadiska najväčšia. Najväčšie akvizície obuvníckych nástrojov, pomôcok a vybavenia dielne máme z Krmeša a Hrochote, niekoľko jednotlivín z obcí a miest Malé Borové (okr. Liptovský Mikuláš), Kráľova Lehota (okr. Liptovský Mikuláš), Mošovce (okr. Turčianske Teplice), Mošovce (okr. Turčianske Teplice), Martin, Kysucké Nové Mesto, Bziny (okr. Dolný Kubín), Hrochoť (okr. Banská Bystrica), Čierny Balog (okr. Brezno), Ladce (okr. Ilava), Vtáčnik pod Kamencom (okr. Prievidza), Pôtor (okr. Veľký Krtíš), Stará Turá (okr. Nové Mesto nad Váhom), Rajec (okr. Žilina), Horný Vadičov (okr. Kysucké Nové Mesto), Horný Tisovník (okr. Detva), Hrnčiarske Zalužany (okr. Poltár), Žilina a ďalších. Predmety dokumentujú obdobie ich používania v prvej polovici 20. storočia. Do zbierok múzea boli v prevažnej väčšine získané v časovom období v 50. – 70. rokoch, niektoré solitéry aj v 90. rokoch 20. storočia. Ich skladba je rôznorodá. V našej zbierke sa nachádzajú: babka na preklepávanie švov na päte do topánok (1 ks), dlátko na vybíjanie klincov (1 ks),

Obr. 11. Koliesko obuvnícke. Hrochoť (okr. Banská Bystrica). Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151837. Evid. č. E-41870.

Fig. 11. Boot-making wheel. Hrochoť (Banská Bystrica). Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151837. Rec. no. E-41870.

Obr. 12. Nôž obuvnícky. Krmeš (okr. Liptovský Mikuláš). Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151765. Evid. č. E-25981.
Fig. 12. Shoemaker's knife. Krmeš (Liptovský Mikuláš). Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151765. Rec. no. E-25981.

Obr. 13. Vyzuvák drevený. Hrnčiarske Zálužany (okr. Poltár). Foto D. Pleško, 1977. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 104903. Evid. č. E-42696.
Fig. 13. Wooden bootjack. Hrnčiarske Zálužany (Poltár). Photograph by D. Pleško, 1977. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 104903. Rec. no. E-42696.

fľaštička na farby (1 ks), formy papierové (19 ks), formy drevené na sáry (13 ks), háčik na vyťahovanie rámov z čižiem (1 ks), rôzne druhy hladidiel na povrchovú úpravu kože (4 ks), kožené chránidlo na obuv (1 ks), ihly na zošívanie (6 ks), ihlice na vypichovanie dier do kože (1 ks), kefy (2 ks), kladivá (3 ks), klince drevené a kovové (7 balení), drevené kopytá (cca 120 ks), polica na obuvnícke kopytá (1 ks), kosť na vyhladenie sár (1 ks), kolieska na ozdobné ryhovanie vrchných okrajov podošiev (4 ks), účtovná kniha na značenie zákaziek (4 ks), vzorky kožík na podošvy (4 ks), drevená krabička na šidlá (1 ks), krieda na značenie pri výrobe obuvi (1 ks), kliešte (2 ks), napinák (1 pár), náprstok (1 ks), rôzne druhy nožov (7 ks). Ďalej sú to nožnice (1 ks), oslička (2 ks), obuvnícke šijacie stroje (2 ks), orezávač na orezávanie kože pri šití obuvi (1 ks), pečatidlo čižmárskeho cechu z roku 1707 z Mošoviec, podkovičky rôznych veľkostí (cca 70 kusov), rašpl'a (8 ks), rydlo na vytlačanie ozdôb (6 ks), stôl obuvnícky (1 ks), stolček na sedenie (2 ks), strihy papierové na obuv (2 obaly), šidlá (16 ks), truhla na prevoz výrobkov (1 ks), tužka na značenie (1 ks), útinka na snímanie starej podkovy z podpätkov (1 ks), uhladzovač (3 ks), valchovačka (2 ks), vtierač na vtieranie vosku do podošvy (1 ks), drevené vyzuváky, ktoré slúžili na vyzúvanie rôznej obuvi (15 ks), obuvnícky vosk (2 ks), obuvnícky zverák (2 ks) a tiež hotové výrobky: krpce, papuče, topánky a čižmy, ktorých máme v zbierkach múzea cca 700 kusov.⁷

⁷ Zbierkové predmety sú uložené v depozitári Koža.

Obr. 14. Zverák drevený na zošívanie. Kráľova Lehota (okr. Liptovský Mikuláš). Foto M. Juran, 1969.
Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 064364. Evid. č. E-36164.

Fig. 14. Wooden vice for sewing. Kráľova Lehota (Liptovský Mikuláš). Photograph by M. Juran, 1969.
Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 064364. Rec. no. E-36164.

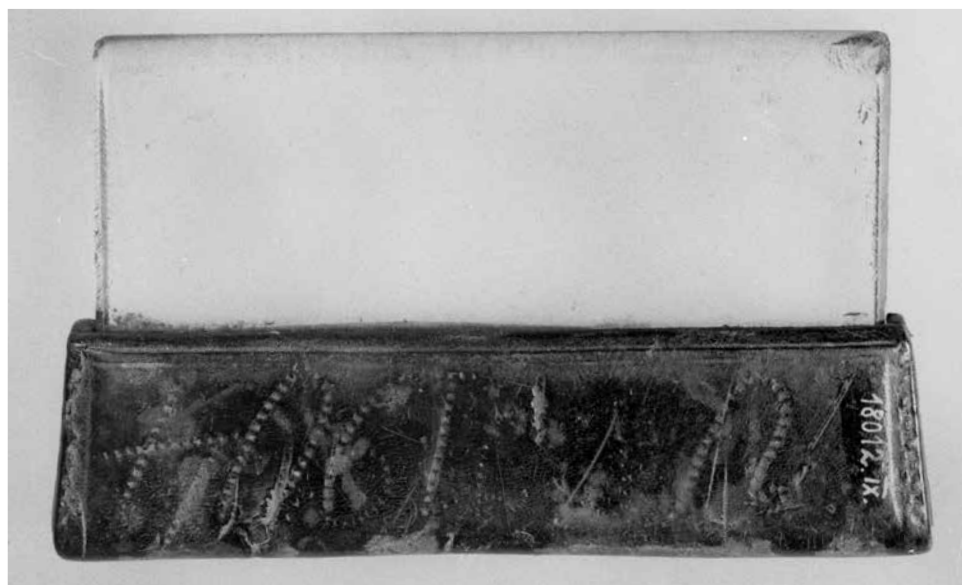
Čo do počtu sú najviac zastúpené obuvnícke formy a šablóny⁸, ďalej kovové podkovičky rôznych veľkostí na podpätko a drevené vyzuváky. Vyššie uvedená zbierka obuvníckych nástrojov dokumentuje vybavenie obuvníckych majstrov prevažne z prvej polovice 20. storočia na našom území. Po 2. svetovej vojne, i keď už domáci majstri šili na zákazku veľmi málo a venovali sa v prevažnej miere len oprávaniu obuvi, sa sortiment pracovných nástrojov nezmenil.

Z kožuspracujúcich remesiel máme ďalej v zbierkach zastúpené **remenárstvo**. Zameralo sa na remeselnú výrobu úžitkových predmetov z kože. Sortiment remenárskeho výrobkov bol široký. Boli to hlavne súčasti kónských postrojov (štverne na záprah, uzdy, chomúty, zubadlá, ohlávky, opraty, popruhy a iné), súčasti odevu (opasok, kapsa, tanistra), potreby pre pastierov a furmanov (bič, korbáč), koža na bubon, remenné pásy na zvony, sedliacke a ženské tašky, puzdrá, zástery pre mlynárov, tesárov, furmanov, remene na cepy a pod. Remenárstvo v stredoveku zahŕňalo aj výrobu kože, čo ako prežitok miestami pretrvalo až do 20. storočia. Na Slovensku bolo 11 samostatných remenárskeho cechov, najstarší bol košický cech z roku 1450, ďalej to boli cechy v Rimavskej Sobote, Bardejove, Prešove, Šamoríne, Dunajskej Strede, Banskej Bystrici a Bratislave.⁹ Remenárske remeslo rozšírilo svoju produkciu o sedlárske, brašnárske a opaskárske výrobky, a preto sa koncom 19. storočia tieto remeslá považovali za jednu remeselnú špecializáciu.

Zbierky dokumentujú základné pracovné nástroje a pomôcky, ktoré remenáre používali pri výrobe kožených predmetov, z časového obdobia od druhej polovice 19. storočia do 50. rokov 20. storočia. K zariadeniu dielne patrili stoly s hrubými doskami, rôzne nože, kostice na vyhládzanie remeňa, šidlá, kladivá, kliešte, razidlá, priebojníky, rádliky a iné. V zbierkovom fonde múzea sa nachádzajú remenárske nástroje z dielni viacerých remenárskeho majstrov, akými boli napr. významný bansko-

⁸ Pozri bližšie: FERKLOVÁ, Daša. Remeselné formy a šablóny v zbierkach Slovenského národného múzea v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 58*. Editorka D. FERKLOVÁ. Ročník CXI, Martin: Slovenské národné múzeum, 2017, s. 48-50.

⁹ ŠPIESZ, A. Cit. 5, s. 297.

Obr. 15. Hladidlo na kožu. Liptovský Mikuláš. Foto J. Dérer, 1970. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 070471. Evid. č. E-18012.
Fig. 15. Leather smoother. Liptovský Mikuláš. Photograph by J. Dérer, 1970. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 070471. Rec. no. E-18012.

bystrický remenár Štefan Muliczký a jeho predchodcovia Andrej a Samuel Wágnerovci i Pavol Klíma, ďalej Koloman Nikel z Ružomberka, Jozef Beluš z Liptovského Mikuláša, Ján Dubíny z Brezna a ďalší. Nástroje i samotné výrobky majstrov dokumentujú poslednú fázu ich životnej tvorby, hlavne z medzivojnového obdobia, ktorá bola na vysokej profesionálnej úrovni. Jednou z najvýznamnejších bola dielňa Š. Muliczkého z Banskej Bystrice, ktorá vyrábala opasky, remene, pásy, kónské postroje na vozy a koče a všetko príslušenstvo k nim. Svoj tovar majster Muliczký predával nielen na Slovensku, ale i v zahraničí, zúčastňoval sa na rôznych veľtrhoch a výstavách a patril k prvým spolupracovníkom Ústredia ľudovej umeleckej výroby.

Vďaka akvizíciám z dielni vyššie uvedených remenárskych majstrov, a to hlavne z 50. a 60. rokov 20. storočia, sa do múzea dostal široký sortiment remenárskeho pracovného náradia. Nevyhnutné pri práci remenára boli napr. dosky na krájanie remeňa z dielne Š. Muliczkého. V zbierkach múzea ich máme dva kusy. Boli to približne dva metre dlhé dosky, ďalej sú to nože a hladidlá na kožu (6 ks) identického tvaru, ako používali garbiari z oblastí Liptova a z Banskej Bystrice. Niektorí remenárski majstri používali na hladenie remeňa i tzv. železnú hubku – v tvare obráteného hríbika.

Z ostatných nástrojov remenárskych majstrov sú v zbierkach múzea zastúpené napr. dierkovače (3 ks), dlátka (1 ks) a škrabák na čistenie a vytáhovanie remeňa (1 ks). Ďalej to boli rôzne kladivká (2 ks), v zbierkach ich máme z Kežmarku, ploché železné kliešte s dlhšími, na konci vyhnutými rúčkami, ktoré používali na natáhovanie remeňa, od remenára Š. Muliczkého. Vo vybavení dielni nechýbali dierkovacie

Obr. 16. Hubka remenárska železná. Slovensko, nelokalizovaná. Foto M. Fabian, 1997. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg.156247. Evid. č. E-21169.
 Fig. 16. Iron belt-making sponge. Slovakia, no location. Photograph by M. Fabian, 1997. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no.156247. Rec. no. E-21169.

kliešte na vybíjanie dierok do remeňa (1 ks). Podstatným nástrojom bol nôž na krájanie (7 ks). Remenáři ich mali niekoľko druhov. Rôzne tvarovaná kovová časť bola osadená v drevenej rúčke. Na rezanie remeňa používali i píľku (1 ks). Neodmysliteľnou výbavou dielne remenára boli rozmanité typy šidiel (8 ks). Oceľový bodec rôznej hrúbky a dĺžky bol osadený v drevenej rúčke. Používali ich pri šití remeňa. Podobný tvar, ale s dlhým bodcom malo šidlo – ihla. Tento typ nástroja používali aj čalúnnici a sedláři. Skladá sa z drevenej rúčky a dlhej ihly s uškom. V našich zbierkach máme tento nástroj zastúpený z obce Vrútky. Používal ho čalúnnický majster do roku 1948. K zhotoveniu remenárskeho výrobku používali i ihly rôznych veľkostí a hrúbky. Z geografického hľadiska najviac zastúpené remenárske pracovné nástroje máme z regiónov Liptov, Horehronie, Spiš a niekoľko jednotlivín z Hontu.

Na uloženie nástrojov v dielni slúžili rôzne truhličky, ktoré mali obyčajné alebo dvojité dno, taktiež rôzne závesníky na nástroje. V zbierke remenárstva sa nachádza i pracovný stôl z dielne Š. Muliczského. Pracovné stoly remenárov boli z dreva,

Obr. 17. Nôž remenársky. Banská Bystrica. Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151724. Evid. č. E-20854.
 Fig. 17. Belt-making knife. Banská Bystrica. Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151724. Rec. no. E-20854.

Obr. 18. Nôž remenársky. Banská Bystrica. Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151725. Evid. č. E-20855.
 Fig. 18. Belt-making knife. Banská Bystrica. Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151725. Rec. no. E-20855.

Obr. 19. Nôž remenársky. Banská Bystrica. Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151726. Evid. č. E-20853.

Fig. 19. Belt-making knife. Banská Bystrica. Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151726. Rec. no. E-20853.

Obr. 20. Bodec oceľový. Banská Bystrica. Foto M. Fabian, 1993. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151722. Evid. č. E-20851.

Fig. 20. Steel spur. Banská Bystrica. Photograph by M. Fabian, 1993. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151722. Rec. no. E-20851.

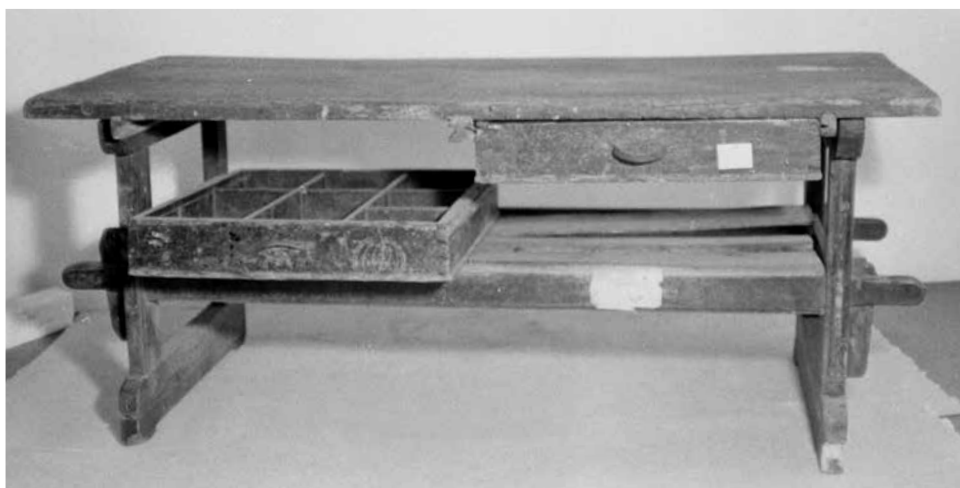
pracovná plocha bývala veľká, pod ňou boli zásuvky rozdelené na priečinky na uloženie náradia. K šitiu remeňa a opravám používali i stolce, tzv. *koníky*. Išlo o podlhovastú lavičku so štyrmi nôžkami, ktorá mala v prostriedku vsadený zverák. Ten tvorili dve obdĺžnikové doštičky, jedna pevná, druhá vyklápacia, pohybujúca sa pomocou drevenej skrutky s vrtuľkovou drevenou maticou. Používali ich pri zošívaní remeňa.

Remenáři svoje výrobky predávali priamo vo svojich dielňach, alebo s nimi chodili aj na rôzne trhy a jarmoky v blízkom i vzdialenejšom okolí. Na tieto transporty využívali drevené debny rôznych veľkostí.

V našom príspevku by sme chceli špeciálne upozorniť na súbor kovových razidiel a rádlikov, ktoré sú akýmsi „remenársnym unikátom“. Sú to nástroje, ktoré

Obr. 21. Remenárske nástroje v koženom závesníku. Foto J. Dérer, 1956. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 009697.

Fig. 21. Belt-making tools in a leather pouch. Photograph by J. Dérer, 1956. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 009697.

Obr. 22. Pracovný stôl remenára. Banská Bystrica. Foto I. Darula, 1979. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 0121806. Evid. č. E-20873.
 Fig. 22. Belt-maker's work bench. Banská Bystrica. Photograph by I. Darula, 1979. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 0121806. Rec. no. E-20873.

Obr. 23. Stolec remenársky. Krmeš (okr. Liptovský Mikuláš). Foto M. Juran, 1969. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 060803. Evid. č. E-25960.
 Fig. 23. Belt-making stool. Krmeš (Liptovský Mikuláš). Photograph by M. Juran, 1969. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 060803. Rec. no. E-25960.

Obr. 24. Š. Muliczký pri prešivani opaska remienkami. Banská Bystrica. Foto J. Dérer, 1955. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 023847.
 Fig. 24. Š. Muliczký sewing a belt. Banská Bystrica. Photograph by J. Dérer, 1955. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 023847.

zohrávali špeciálnu úlohu, nakoľko prepožičiavali výrobkom vlastný výtvorný výraz a ostávali utajené v remeselníckych dielňach. Vďaka ich precíznemu vyhotoveniu, súladu formy a účelovosti, získali tieto nástroje výtvorné kvality, ktoré ich zaraďujú do oblasti umeleckoremeselnej produkcie.

Základom rádlika je kovové koliesko s reliéfnym vzorom po obvode, zasadené do kovového držadla upevneného do dlhej, väčšinou tokárenej rúčky z tvrdého dreva. Rádlíkmi sa do

Obr. 25. Razidlá remenárske. Foto J. Dérer, 1956. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 009686.
 Fig. 25. Belt-making stamps. Photograph by J. Dérer, 1956. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 009686.

Obr. 26. Razidlá remenárske Š. Muliczkého z Banskej Bystrice. Foto J. Dérer, 1955. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 023854-002.

Fig. 26. Belt-making stamps of Š. Muliczký from Banská Bystrica. Photograph by J. Dérer, 1955. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 023854-002.

kože vtlačali lineárne ozdoby. Obvody koliesok mali geometrický alebo rastlinný vzor. Medzi najrozšírenejšie a zrejme i najobľúbenejšie patrili bodkované, zúbkované, vlnovité, tulipánové a ružičkové rádlíky. V zbierke SNM v Martine ich máme 25 kusov. Pochádzajú z remenárskeho dielne: prevažná väčšina od Š. Muliczkého z Banskej Bystrice, ďalej Jána Belluša z Liptovského Mikuláša, Jána Dubínyho z Brezna, od Kolomana Nikela z Ružomberka a niekoľko jednotlivín z Partizánskej Lupče, Kežmarku, Spišského Podhradia, Podolínca a Tisovca. Do zbierok sme ich získali v polovici 50. rokov 20. storočia.

Razidlá boli zhotovené z kovu, prevažne kováčskym majstrom. Mali klinový tvar a na konci spodnej strany bol vymodelovaný vzor. Ozdobný prvok sa vtlačal do kože tým, že remeselník búchal kladivom na razidlo. Razidlá nachádzajúce sa v zbierke SNM v Martine majú na konci spodnej strany geometrický, rastlinný alebo predmetový vzor. Z razidiel s geometrickým vzorom boli obľúbené vo výzdobe kožených výrobkov linky, polkruhy so zúbkami, kruhy so zúbkami, trojuholníky, štvorce, vlnovky, mriežky, šachovnice a iné. Súbor rastlinných vzorov tvorili štvorlístok, tulipán, astra, púpava, ruža, malá a veľká margaréta (používaný názov „králik“), zvonček, rôzne lístky, nezábudka, skorocel atď. Do popredia sa pri výzdobe kládli také rastliny a kvety, ktoré mali magicko-ochranný význam (skorocel, štvorlístková ďatelina, víbový prútik a iné). Na výzdobu sa ďalej používali i razidlá so vzorom hviezdičky, srdca, kosáčka, polmesiačka, očka, krížika a ďalšie, ktoré môžeme charakterizovať ako vzory so symbolickým významom. Majstri remenáři označovali svoje výrobky monogramom taktiež pomocou razidla. Razidlá, celkovo

Obr. 27. Razidlo s monogramom. Liptovský Mikuláš. Foto J. Dérer, 1970. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 070473.

Evid. č. E-18014.

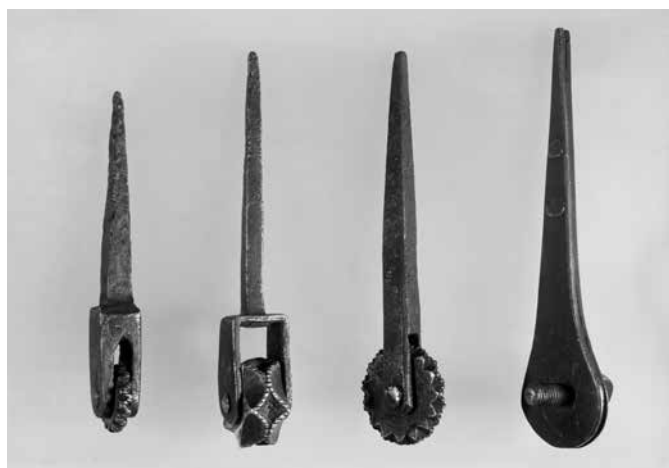
Fig. 27. Stamp with monogram. Liptovský Mikuláš. Photograph by J. Dérer, 1970. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 070473. Rec. no. E-18014.

Obr. 28. Ukážka výzdoby koženej kapsy rádlíkom. Foto J. Dérer, 1955. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 012113.
 Fig. 28. Sample of ornamentation of a leather bag with a wheel. Photograph by J. Dérer, 1955. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 012113.

Obr. 29. Rádlíky remenárske. Foto J. Dérer, 1962. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 009688.
 Fig. 29. Belt-making wheels. Photograph by J. Dérer, 1962. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 009688.

Obr. 30. Rádlíky remenárske z dielne Š. Muliczkého z Banskej Bystrice. Foto J. Dérer, 1955. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 023852-002.
 Fig. 30. Belt-making wheels from the workshop of Š. Muliczký from Banská Bystrica. Photograph by J. Dérer, 1955. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 023852-002.

Obr. 31. Zdobenie opaska rádlikom Š. Muliczkým z Banskej Bystrice. Foto J. Dérer, 1955. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 023845.

Fig. 31. Ornementation of a belt with a wheel by Š. Muliczký from Banská Bystrica. Photograph by J. Dérer, 1955. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 023845.

30 kusov, pochádzajú z Banskej Bystrice od remenárskeho majstra Štefana Muliczkého, z Liptovského Mikuláša od Jána Belluša, z Brezna od Jána Dubínyho a z Hýb od Júliusa Fábryho. Do zbierok sme ich získali v 50. rokoch 20. storočia.

Kým pásiková a rádliková výzdoba sa javí ako remeselná-technická forma kopírujúca ľudový ornament, čisto razidlové ozdoby pripomínajú výšivkové prvky ľudového ornamentu. Výzdobné prvky z rádlikov a razidiel sa na kožu prenášali tlakom ruky remeselníka alebo úderom kladivka. Vtláčali sa do mäkkej a zvlhčenej kože, v ktorej po vyschnutí vznikla negatívna kresba. V niektorých prípadoch sa ozdoby vtláčali za horúca, zohriatou kovovou časťou rádlika alebo razidla. Vzor sa vryl oveľa hlbšie a bol trvanlivejší. Uvedený spôsob vyžadoval veľkú zručnosť a dobrý odhad, keďže pri väčšom zohriatí rádlika sa mohla koža spáliť a po vyschnutí na týchto miestach popraskala. Rádlíky a razidlá sa používali predovšetkým pri výzdobe opaskov, remeňov, káps, krpčov, mieškov a drobných úžitkových predmetov.

I keď väčšina remeselníckych majstrov mala pracovné nástroje podobné, ba dokonca rovnaké, keby sme porovnali dva rovnaké výrobky z kože, nenašli by sme dva také isté. Každý remeselník v nich zanechal svoje charakteristické črty založené na miestnych výrobných tradíciách s citlivou znalosťou regionálnych zvláštností.

Vzácnou kolekciou sú remenárske drevené formy, ktoré sa používali na zdobenie kožených káps. Na výrobu uvedených foriem sa používalo väčšinou hruškové drevo. Formy boli jednostranné, mali obdĺžnikový tvar, vrchná časť formy bývala poloblúková, prípadne mala zrezané vrchné rohy. Vyrezávali ich buď sami remenárski majstri, alebo ich dávali vyrezávať rezbárom v domácom prostredí, prípadne do iných regiónov alebo do dnešného Česka. Zvláštnosťou je, že formy pre remenárov často vyrezávali i zruční medovníkárski majstri. Oblúbenými boli na formách predovšetkým figurálno-zoomorfné motívy, v menšej miere i predmetové. Pri figu-

Obr. 32. Forma remenárska. Banská Bystrica. Foto J. Dérer, 1961. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 014150. Evid. č. E-17969.
Fig. 32. Belt-making mould. Banská Bystrica. Photograph by J. Dérer, 1961. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 014150. Rec. no. E-17969.

Obr. 33. Forma remenárska. Slovensko, nelokalizovaná. Foto J. Dérer, 1972. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 079193. Evid. č. E-26680.
Fig. 33. Belt-making mould. Slovakia, no location. Photograph by J. Dérer, 1972. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 079193. Rec. no. E-26680.

rálno-zoomorfných motívoch bola zobrazovaná najmä postava chlapa ako poľovníka alebo pastiera. Pri ňom boli vyrezané jelene, ovečky, psy, kone a líšky. Popri týchto centrálnych motívoch boli vyrezané rastlinné ozdobné prvky (listy, stromy). Pri formách s predmetovým motívom sa zobrazovali erby, štátne znaky (uhorský, maďarský), prípadne stavovské, napr. banický znak. Väčšina foriem bola zdobená profilovanou rezbou tak, aby sa pri výrobe (lisovaní) otláčila do zmäknutej kože reliéfny ornament. V zbierkach nášho múzea sa nachádza 19 ks remenárskych foriem. Pochádzajú z dielni remenárskych majstrov Štefana Muliczského z Banskej Bystrice (15 ks), Jána Dubínyho z Brezna (2 ks) a Gustáva Launera z Krupiny (2 ks). Do zbierok múzea sme ich získali v polovici 50. rokov 20. storočia, pričom majstri ich používali pri výzdobe káps v prvej polovici 20. storočia. Niektoré z nich, hlavne z kolekcie od Š. Muliczského, boli vyrobené v poslednej tretine 19. storočia. Majster Muliczký ich zdedil po svojich predchodcoch v dielni.

Obr. 34. Forma remenárska. Brezno. Foto M. Fabian, 1997. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 156263. Evid. č. E-25925.

Fig. 34. Belt-making mould. Brezno. Photograph by M. Fabian, 1997. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 156263. Rec. no. E-25925.

Obr. 35. Remenárske razidlá, rádlíky, forma a kapsa. Krupina. Foto L. Mareš, 1956. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 023941.

Fig. 35. Belt-making stamps, wheels, mould and bag. Krupina. Photograph by L. Mareš, 1956. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 023941.

Kožušníctvo fungovalo ako remeslo, ale i ako domácka výroba zameraná na spracovanie kožušín. Patrilo k najrozšírenejším remeslám na území Slovenska. Kožušníci vyrábali kožušiny z oviec, jahniat, líšok, vlkov a medveďov, zároveň vyrábali i jemnú kožu potrebnú na obšívanie a zdobenie kožučov (ircha), pričom ovládali aj jej farbenie rôznymi farbivami. Zo spracovaných kožušín zhotovovali vrchné oblečenie, podšívky, časti odevov a pokrývky hlavy pre vidiecke i mestské obyvateľstvo. Roľníci a pastieri na vidieku nosili jednoduchšie kožušínové odevy, obyvatelia miest si dávali zhotovovať kožuchy zložitejších strihov. Kožušnicke odevné časti patrili k najdrahším kusom oblečenia, preto sa s nimi možno stretnúť v testamentoch a pozostalostných súpisoch. Kožušníci zhotovovali jednotlivé druhy kožučov podľa požiadaviek spotrebiteľov a vytvárali dekór, zodpovedajúci regionálnym typom a variantom ľudového odevu. Práca s kožušinami patrila v niektorých regiónoch

Obr. 36. Stolič kožušnícky.
Divín (okr. Lučenec).
Foto M. Fabian, 1997.
Fotoarchív SNM v Martine,
č. neg. 156529. Evid. č. E-26080.
Fig. 36. Furrier's stool. Divín
(Lučenec). Photograph by
M. Fabian, 1997. Photograph
archives of the SNM in Martin,
neg. no. 156529.
Rec. no. E-26080.

Slovenska k bežným domácim prácam roľníkov. Väčšina kožušníkov na Slovensku pracovala len pre svoje najbližšie okolie. Na významnejšie kožiarske a kožušnicke centrum sa rozvinul iba Liptovský Mikuláš v 70. – 80. rokoch 19. storočia. Kožušníci ako remeselníci sa udržali v tých oblastiach Slovenska, kde pretrvalo nosenie tradičného odevu – napr. na Horehroní a Podpoľaní ešte v polovici 20. storočia pracoval kožušník skoro v každej dedine.

Pravidelne vyvážali väčšie množstvá bielych kožuchoch prostredníctvom priekupníkov i mošovskí kožušníci v Turci koncom 19. storočia. Uplatňovaním tradičných prvkov, najmä vo výzdobe, tvorili a reklamou propagovali tzv. slovenskú módu, slovenské kožuchy. Získali tým úspech medzi mestskými zákazníkmi na Slovensku i v Čechách, ale i na rôznych výstavách a veľtrhoch. To podnietilo výrobu tzv. slovenských kožuchov v 30. rokoch 20. storočia i v Liptovskom Mikuláši, kde ich výroba pretrvala do konca 90. rokov 20. storočia.

Základné pracovné úkony i nástroje mali kožušníci podobné ako ostatní kožiari. Väčšinou ťažisko ich práce spočívalo v šití kožušinových odevných súčiastok a doplnkov, prípadne vo farbení a zdobení. Tomuto zodpovedá i počet predmetov v zbierkovom fonde múzea, ktoré sú zastúpené len niekoľkými jednotlivinami z lo-

Obr. 37. Nôž na rezanie kože. Horné Plachtince (okr. Veľký Krtíš).
Foto M. Fabian, 1997. Fotoarchív SNM
v Martine, č. neg. 156266. Evid. č. E-26050.
Fig. 37. Knife for cutting animal
skin. Horné Plachtince (Veľký Krtíš).
Photograph by M. Fabian, 1997.
Photograph archives of the SNM in
Martin, neg. no. 156266. Rec. no. E-26050.

Obr. 38. Nôž kožušnícky. Telgárt (Švermovo) (okr. Brezno). Foto J. Dérer, 1962. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 013730. Evid. č. E-26680. Fig. 38. Furrier's knife. Telgárt (Švermovo) (Brezno). Photograph by J. Dérer, 1962. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 013730. Rec. no. E-26680.

kalít Divín (okr. Lučenec), Mošovce, Slovenské Pravno, Telgárt a z regiónu Kysuce z obcí bez bližšej lokalizácie. Získané boli v rámci akvizícií v 50. – 60. rokoch 20. storočia, v období, keď prevažná väčšina kožušníkov zatvorila svoje dielne. Uvedené zbierkové predmety dokumentujú vybavenie kožušníckych dielní z prvej polovice 20. storočia. V ich rámci vlastnime zaujímavú kolekciu pracovného vybavenia kožušnickeho majstra Mateja Bella z Divína, aktívne pôsobiaceho v medzivojnovom období. Okrem stolíka a pracovnej stoličky zbierku dopĺňajú oceľové ihly (ihlice) (2 ks), kladivo (1 ks), náprstok a nôž na rezanie koží. Ďalšie kožušnícke nože sú z Telgártu a Mošoviec. Celkovo ich máme šesť kusov. Zbierku dopĺňajú nožnice, razidlo na zdobenie, kožušnícka forma, ktorú používali na predznačenie výšivky, forma – klátik na zhotovovanie kožušinových čiapok a rám na upevňovanie surovej kože pri oškrabovaní nečistoty, loja a blán. Čo sa týka akvizíčných zberov v rámci kožušníctva, oveľa viac pozornosti sa venovalo získavaniu finálnych výrobkov. Do zbierok sa dostali kúpou a darmi vzácne jednotliviny kožušinových odevných súčastí, a to rôzne druhy kožuchov, viest, baraníc, rukavíc a pod. (cca 400 ks),¹⁰ ktoré boli obľúbenou odevnou súčasťou v našom prostredí hlavne v zimnom období.

Záver

I v spracovaní kože sa na našom území uplatnila vysoká umelecko-remeselná činnosť zameraná na dekoratívne formy umenia. Výtvarné spracovanie kože bolo veľmi obľúbené. Charakteristické bolo nielen pre úžitkové predmety, ale najmä pre odevné doplnky. Tu si udržalo svoje regionálne zvláštnosti. Značné výtvarné hodnoty predstavujú kožené opasky a kapsy, kde sa uplatňovali ľudové techniky vybíjanieho a tlačeného ornamentálneho vzorovania, dosahované práve vyššie spomínanými rádlíkmi a razidlami. Tieto vzory boli dopĺňané výzdobou s mosadznými krúžkami, kovovými nitmi, sponami, prackami, prešívaním alebo splietaním farebných remienkov a pod. Mnohé z týchto techník sa dodnes uchovali a nachádzajú uplatnenie vo výrobe odevných doplnkov i spomienkových predmetov.

Tvorba súčasných majstrov remenárov je ovplyvnená výrobcami z predchádzajúcich desaťročí. Udržiavajú výrobnú-výtvarnú znalosť tejto výroby, vychádzajú z tradícií, avšak svojou invenciou a umeleckým vkusom vytvárajú nové podoby výtvarného prejavu na svojich výrobkoch. Inšpirujú ich i zbierkové predmety sústredené v depozitároch múzeí, ktoré svojou autenticitou a originalitou majú stále čo povedať novým tvorcom, a tak spájať minulé s prítomnými a dúfajme, že i s budúcimi potrebami našej spoločnosti. Kolekcia nástrojov, ktorá sa za desiatky rokov ich budo-

¹⁰ Zbierkové predmety sú uložené v depozitári Ľudový odev.

vania sústredila v základnom zbierkovom fonde múzea, mapuje základný sortiment pracovných nástrojov používaných v prvej polovici 20. storočia majstrami garbiarmi, obuvníkmi, remenármi a kožušníkmi. Poskytuje nám reprezentatívny prehľad toho, akými nástrojmi títo majstri pracovali a čo prostredníctvom nich vytvorili. Nielen vyššie spomínané pracovné nástroje, ale i rozličný sortiment ich finálnych výrobkov obohacuje depozitáre a expozície nášho múzea a dokumentuje tak tvorbu remesiel, ktoré v minulosti patrili k najpočetnejším a dnes sú veľkou vzácnosťou.

PRAMENE

Zbierkový fond Slovenského národného múzea v Martine
Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Martine

LITERATÚRA

- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*. Bratislava: Veda, 1995. ISBN 80-224-0235-4.
- FERKLOVÁ, Daša. Remeselné formy a šablóny v zbierkach Slovenského národného múzea v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 58*. Editorka D. FERKLOVÁ. Ročník CXI, Martin: Slovenské národné múzeum, 2017, s. 43-65.
- FLORIANOVÁ, Olga. *Kúže – zpracování a výrobky*. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-1091-9.
- FUNGÁČOVÁ, Natália. Lubomír Medved': brašnárstvo a remenárstvo na Čiernom Balogu. In: *Remeslo, umenie, dizajn*. 2015, roč. 16, č. 4, s. 14-16. ISSN 1335-5457.
- GAŠINEC, Eduard. Kožušníctvo v Kysuckom Novom Meste. In: *Vlastivedný zborník Považia XVI*. Editori M. BADÍK a kol. Martin: Osveta, 1991, s. 113-130. ISBN 80-217-0351-2.
- HALÁMEK, Jiří. *Výroba z kože*. Bratislava: ÚĽUV, 2007. ISBN 978-80-88852-54-4.
- HERMAN, Juraj. Garbiari v Brezovej pod Bradlom. In: *Zborník Slovenského národného múzea: História*. Bratislava: SNM, 1993, s. 5-14. ISBN 80-85753-09-X.
- JAROŠOVÁ, Petra a Nora ČECHMÁNKOVÁ. *Krpce*. Bratislava: ÚĽUV, 2020. ISBN 978-80-89639-63-2.
- KALAVSKÝ, Michal. Kožušníctvo na Slovensku po zrušení cechov. In: *Vlastivedný časopis*. 1978, roč. 27, č. 2, s. 94-96. ISSN 0139-6668.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Človek tvorca: pracovné motívy Slovenska vo vyobrazeniach z 9. – 18. storočia*. Bratislava: SAV, 1987.
- Kožušníctvo na Spiši: katalóg k výstave*. Editor výstavy Dalibor MIKULÍK, kurátor výstavy Barbora ŠUMSKÁ. Stará Ľubovňa: Hrad Stará Ľubovňa, 2018. ISBN 978-80-89860-09-8.
- MEŠŠA, Martin. Kožiarske dni vo dvore remesiel. In: *Remeslo, umenie, dizajn*. 2005, roč. 6, č. 2, s. 32-35. ISSN 1335-5457.
- MIKOLAJ, Tomáš. Starí kožušníci by z nich mali radosť. In: *Remeslo, umenie, dizajn*. 2017, roč. 18, č. 4, s. 36-38. ISSN 1335-5457.

- PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, Jarmila. *Ludová výroba na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1992. ISBN 80-224-0097-1.
- SLOVENSKO: Lud.* 3. časť. Bratislava: Obzor, 1975.
- SLOVENSKO: európske kontexty ľudovej kultúry*. Editorka R. STOLIČNÁ et al. Bratislava: Veda, 2000. ISBN 80-224-0646-5.
- ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: SAV, 1972.
- ŠPIESZ, Anton. *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*. Martin: Osveta, 1983.
- Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 58*. Editorka D. FERKLOVÁ. 2017. Martin: Slovenské národné múzeum, roč. CXI. ISBN 978-80-8060-421-9.

WORK TOOLS OF THE LEATHER PROCESSING CRAFTS IN THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

Daša Ferklová

S u m m a r y

The Slovak National Museum in Martin protects, documents and presents collections of several thousands of items. From a cultural and historical point of view, we can include in it an interesting collection of objects associated with crafts dealing with the processing of leather and fur. The article is the result of several years of study of this type of object in the depositories of the SNM in Martin.

The crafts that process leathers and furs were some of the most common and numerous industry branches in our lands, but the vast majority of these crafts were focused only on their closest surroundings; only some of their products reached the European market. The raw material for furriers and leather-makers was the skin of all the domestic animals bred in Slovakia, as well as wild animals. Over the course of several dozen years, the SNM in Martin has built up an interesting collection of items which documents and presents the crafts that work with the processing of leather and fur, in particular tannery, boot-making, belt-making and furriery.

This study of material looks in detail at the above-mentioned crafts through a description of the range of work tools and aids used by individual master craftsmen in their workshops from the end of the 19th century to the first half of the 20th century. An important part of the article deals with belt-making, where attention is focused on the work tools “tracing wheels and stamps” used to achieve the remarkable decoration on leather products. This decoration is evidence of the technical craft shapes copying folk ornament. In the case of decoration, a high artistic and craft activity focusing on decorative forms of art was present on the territory of Slovakia. Artistic processing of leather was very popular, and was typical not only of practical objects, but mainly for clothing accessories, where regional particularities were maintained. The tools and actual products of master leather-makers in the collections of the SNM in Martin document the final phase of their lifetime’s work, which was of a high professional level. Many of these techniques have been maintained until today, and are applied in the production of clothing accessories and commemorative items.

SMALTOVANÝ RIAD V ZBIERKE ĽUDOVEJ STRAVY V SLOVENSKOM NÁRODNOM MÚZEU V MARTINE

Barbora Sumková, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: barbora.timkova@snm.sk

Abstract: *The study focuses on the collection of folk dishes in the Slovak National Museum in Martin. From this collection, we focus on enamel tableware which became very popular; especially in the first half of the 20th century. At that time, factories offered a relatively wide range of products, which we can observe in the variety of types of enamel tableware in this collection. Enamel tableware is also interesting for the reason that in addition to monochrome tableware, we also register ornamented tableware, which makes it not only practical, but also aesthetic.*

Keywords: *enamel tableware, kitchenware, folk food, collection*

Tematický celok ľudovej stravy v Slovenskom národnom múzeu v Martine (ďalej SNM v Martine) bol ako samostatný tematický celok vytvorený v roku 1967. Štruktúrou a históriou budovania tejto zbierky sa podrobne zaoberá príspevok Z. Mintalovej z roku 1997. Za obdobie svojho doterajšieho budovania sa profiloval rôznymi smermi a prešiel rukami niekoľkých odborných pracovníkov, ktorí ho budovali a spravovali.¹ V súčasnosti môžeme čiastky tejto zbierky nájsť v rôznych zbierkach či priestoroch, v predkladanom príspevku sa však budeme zaoberať súborom nachádzajúcim sa v dvoch depozičných priestoroch nazývaných „Kuchyňa“, kde sa nachádza takmer 3 200 kusov zbierkových predmetov jedného zbierkového fondu. Ide o zbierkové predmety, ktoré slúžili na prípravu, uskladnenie, či konzumáciu jedál. Súčasťou sú rôzne materiálové skupiny ako drevo, kov, či novší plast, v príspevku sa zameriame na súbor predmetov z plechu, ošetrovaných smaltovaním.

Smalt je povrchová úprava, sklovitý povlak, ktorý je nanášaný na kovový podkladový materiál. Smalty sú ľahko tavitelné, lesklé, rôzne zafarbené hmoty. Ich základom je kremík, kriedy, alkálie, potaše, rôzne zlúčeniny draslíka a rozmanité oxidy. Aby dosiahol smalt rôzne farebnosti, k zmesi sa pridáva oxid meďnatý, ciničitý, a pod.² Čo sa týka výrobného postupu smaltovaných výrobkov, môžeme ho rozdeliť na štyri etapy: prvým je príprava smaltu, druhým príprava kovového materiálu, tretím nanášanie smaltu na kov a posledným vypaľovanie výrobku.³

¹ MINTALOVÁ, Zora. Zbierkový súbor stravy v Slovenskom národnom múzeu v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 38. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Roč. XCI, Martin: Slovenská národné múzeum, 1997, s. 84-85. ISBN 80-85753-99-5.

² PÖSS, Ondrej a Margaréta HORVÁTHOVÁ. Zaniknuté smalty z Matejoviec. In: *Pamiatky a múzea*. 1997, roč. 46, č. 4, s. 60. ISSN 1335-4353.

³ LIPTÁK, Lubomír. Smaltovnícky priemysel na Slovensku do roku 1918. In: *Zborník Slovenského národného*

Smaltované predmety sú vyrábané priemyselne, nakoľko technológia smaltovania nie je v rámci remeselnej výroby rentabilná. Tento proces je náročný na energiu a zariadenie. Smaltovnícky priemysel bol na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia najvýznamnejším odvetvím kovospracujúceho priemyslu. Najvýraznejšie uplatnenie mal vo výrobe kuchynského riadu, náčinia a náradia. Smaltované produkty spočiatku nahrádzali pocínované a pozinkované predmety, no základný tvar nádob ostal často nezmenený. Ako každý nový materiál, aj smalt si pomaly hľadal vlastný tvar a oblasť uplatnenia. Ľudia si však tento materiál obľúbili aj vďaka jeho vlastnostiam, ktorými boli hladký povrch uľahčujúci čistenie, odolnosť voči korózii a takisto aj jeho estetickosť.⁴

Napriek množstvu dobrých vlastností, tak ako každý materiál aj smalt má svoje nevýhody. Jednou z nich je jeho krehkosť, čo spôsobovalo, že povrch sa pri častom používaní mnohokrát porušil, obil a v niektorých prípadoch sa predmet dokonca prederavil. V takýchto prípadoch ľudia využívali služby podomových drotárov, ktorí diery zaplätali a tak sa predmet mohol používať ďalej.

Smaltovne na území Slovenska

Hoci sa na Slovensku smaltovaný riad začal vyrábať až v 80. rokoch 19. storočia⁵, svojím rýchlym rozvojom si továrne vybudovali významné miesto v celom Rakúsko-Uhorsku.⁶

Najstaršou továrňou na výrobu smaltovaných výrobkov na území Slovenska bola firma S. Sternlicht a spol., založená v roku 1884 v Lučenci Samuelom Sternlichtom a Filipom Scheinom. Továrňou vyrábala kuchynský riad a rôzne potreby pre domácnosť a zdravotníctvo. O niekoľko rokov neskôr, po úspechu prvej továrne a vďaka relatívne vysokému dopytu po nových výrobkoch, začala v roku 1892 výrobu ďalšia továrňou – Lučenecká uhorská továrňou na smaltovanie Juraj Rakottyay. Nádoby pre domácnosť boli základom smaltovníckej výroby aj smaltovne v Hronci založenej v roku 1885, továrni sa však nedarilo obchodovať a tak ju v roku 1901 prevzala firma Železiareň a smaltovňa Bartelmus, účastinná spoločnosť z Plzne a továrňou v Hronci sa stala jej pobočným závodom. Jedna zo smaltovní vznikla aj v roku 1899 v Bratislave-Petržalke, patrila firme P. Westen, no v roku 1907 túto smaltovňu prebrala Uhorská továrňou na smaltovaný a kovový tovar, účastinná spoločnosť. V roku 1902 vznikla ďalšia, v poradí už piata smaltovňa firmy C. A. Scholtz v Matejovciach. Typickým výrobkom tejto firmy boli od roku 1912 kanvy na mlieko v rôznych veľkostiach. Od roku 1950 sa firma premenovala na Tatrasmalt a v roku 1974 na dnešný Tatramat. V roku 1907 začala výrobu smaltovaného riadu tretia továrňou v oblasti Novohradu, Fiľakovská továrňou na lisovanie a smaltovanie nádob Barok, Meszáros a spol. Poslednou smaltovňou je továrňou Fr. Rohwerta v Bratislave, založená v roku 1907. Spočiatku sa jej výroba špecializovala na hygienické zariadenia, no od 30. rokov 20. storočia sa od tejto firmy pod značkou SFINX stretávame s výrobkami pre domácnosť.⁷

múzea: História 32. Edit. E. KURINCOVÁ. Roč. LXXXVI, Martin: Osveta, 1992, s. 87-88. ISBN 80-217-0414-4.

⁴ LIPTÁK, L. Cit. 3, s. 87-88.

⁵ Vo svete začala prvá nemecká huta v Lauthammeri vyrábať smalty už v roku 1815.

⁶ PÖSS, O., HORVÁTHOVÁ, M. Cit. 2, s. 60.

⁷ LIPTÁK, L. Cit. 3, s. 89-95.

Úroveň slovenských smaltovní bola aj v porovnaní so zahraničím dobrá, nakoľko továrne výrobu stále modernizovali. O kvalite a dobrom postavení smaltovní svedčí aj dopyt po ich výrobkoch v zahraničí. Továrne exportovali do dnešného Turecka, Rumunska, Ruska, Bulharska, Srbska, ale aj do zámoria, do Afriky, Indie, Číny či Austrálie. „Základ výroby tvorili nádoby na prípravu a servírovanie jedla a na úschovu potravín: hrnce, kastroly, pekáče, rajnice, dolkárne, panvice, kotlíky, dieže, šechtáre, kanvy, cedáky, misy, ďalej taniere, šálky, poháre, robotnícke hrnčeky, nosiče jedla, kuchynské a obchodné mierky, vojenské várnice. Smaltovali sa aj lyžice, naberačky, schránky a košíky na chlieb a pečivo, ale aj rôzne prístroje a špecializované nádoby: pražiče kávy, mlynčeky, kávovary, prístroje na varenie čokolády, formy na pudinky, bábovky, na pečivo a cukrovinky, plechy na pečenie. Širokú skupinu tvorili nádoby na vodu: kanvy, vedrá, umývadlá, vojenské poľné fľašky, škopky, vane a predmety slúžiace na kozmetické a hygienické potreby v domácnostiach, hoteloch a v nemocniciach“.⁸

Niektoré výrobky boli charakteristické pre konkrétnu fabriku a rozšírené takmer vo všetkých domácnostiach. Napríklad, ako sme už spomenuli, typickým výrobkom matejovskej fabriky boli od roku 1912 kanvy na mlieko v najrozmanitejších veľkostiach.⁹ Po roku 1929 však už všetky česko-slovenské smaltovne predávali výrobky podľa jednotného katalógu, a tak boli v podstate rovnaké. Spomínané kanvičky na mlieko sa teda vyrábali aj v iných fabrikách, ako napr. kanvička s evid. číslom E-53178, ktorá je z vonkajšej strany modrá, z vnútornej biela. Pochádza pravdepodobne z 30. rokov 20. storočia, používaná bola v Rožňave a vyrobili ju Smaltovne Hronec, o čom svedčí značenie na dne kanvičky.

Prevažná väčšina výrobkov slovenských smaltovní sa označovala razidlom s továrenskou značkou. Na razidle môžeme vidieť názov smaltovne, jej znak a v niektorých prípadoch sa objavuje aj číslo s písmenom. Evidujeme však aj predmety, na ktorých sa nachádza len číslo, ako napríklad kanvičky alebo odmerky. Číslo môže značiť objem daného predmetu, jeho priemer alebo výrobné číslo, pod ktorým sa v továrni daný predmet vyrábala.

Mnohé smaltovne za obdobie svojho fungovania niekoľkokrát zmenili svoje razidlo, a tak sa pri tej istej smaltovni môžeme stretnúť s niekoľkými druhmi výrobných značiek.

Ako príklad sme vybrali dve variácie továrne C. A. SCHOLTZ MATEJOVCE. Prvá značka je na kanve s evid. číslom E-48826. Nachádza sa na dne predmetu a môžeme na nej vidieť znak továrne – kotvu, názov továrne C. A. SCHOLTZ-MATEJOVCE a v dolnej časti pod značkou sa nachádza ešte aj 3L, čo značí, že kanva má objem 3 litre. Druhú variáciu nájdeme na krčahu s evid. číslom E-49527 – na dne predmetu sa nachádza znak – kotva a kratší názov výrobcu, C. A. MATEJOVCE.

Ďalším príkladom je razidlo továrne Č. S. STÁTNÍ SMALTOVNY HRONEC. Táto značka sa nachádza na dne obedára s evid. číslom E-53165 a môžeme na ňom vidieť znak leva a nápis Č. S. STÁTNÍ SMALTOVNY v HRONCI. Pri tejto továrni sa taktiež stretávame s niekoľkými variáciami razidla či výrobnej značky. Značka na

⁸ LIPTÁK, L. Cit. 3, s. 98.

⁹ PÖSS, O., HORVÁTHOVÁ, M. Cit. 2, s. 62.

Obr. 1. Značka továrne C.A.SCHOLTZ MATEJOVCE na kanve E-48826. Vrútky (okr. Martin). Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-48826.
Fig. 1. Factory brand C.A.SCHOLTZ MATEJOVCE on a can E-48826. Vrútky (Martin). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-48826.

Obr. 2. Značka továrne C.A.SCHOLTZ MATEJOVCE na krčahu E-49527. Dohňany-Zbora (okr. Púchov). Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-49527.
Fig. 2. Factory brand C.A.SCHOLTZ MATEJOVCE on a jug E-49527. Dohňany-Zbora (Púchov). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-49527.

Obr. 3. Značka továrne Č.S.STÁTNI SMALTOVNÝ HRONEC na obedári E-53165. Rožňava. Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-53165.
Fig. 3. Factory brand Č.S.STÁTNI SMALTOVNÝ HRONEC on a lunch box E-53165. Rožňava. Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-53165.

tomto predmete bola používaná pravdepodobne v rokoch 1919 – 1938.

Posledným príkladom je razidlo továrne RAKOTTYAY LOSONCZ. Značka sa nachádza na mierke E-51628. Obsahuje taktiež znak leva a nápis RAKOTTYAY – GYÁR LOSONC.

Je potrebné podotknúť, že nie všetky razidlá sa nám podarilo identifikovať, či už kvôli nečitateľnosti, alebo nedostupnosti potrebného množstva informácií a literatúry týkajúcej sa tejto témy.

Značný vplyv na prácu smaltovní mala 1. svetová vojna, počas ktorej sa niektoré fabriky orientovali prevažne na výrobu smaltovaných vojenských šálok a poľných fliaš pre armádu. Po vojne a rozpade Rakúsko-Uhorska mnohé fabriky už po niekoľkýkrát zmenili nielen vlastníkov, ale aj samotný názov. Niektoré z nich prechádzali takýmito premenami a fungujú až do súčasnosti, aj keď úplne zmenili sortiment výrobkov a vôbec nevyrábajú kuchynský riad. Iné pár desiatok rokov po vojne zanikli, ako napríklad Rakottyayova smaltovňa, ktorá v roku 1928 zastavila výrobnú činnosť a už nikdy ju neobnovila.¹⁰

Počet, druhy a pôvod smaltovaného riadu v zbierke

Sortiment smaltovaných produktov, ktoré ponúkali výrobné podniky, bol široký. Dokazuje to aj pomerne rozsiahla kolekcia druhov kuchynského riadu so smaltovaným povrchom, ktorá je súčasťou zbierkových fondov SNM v Martine. K dnešnému dňu sa tu nachádza 246 kusov kuchynského riadu so smaltovaným povrchom. Zbierka obsahuje v uvedenom počte tieto druhy riadu: 26 pokrievok rôznych veľkostí, prijímaných samostatne alebo spolu s hrncami; 25 kaniev, používaných najčastejšie

¹⁰ BECIANOVÁ, Katarína. Smaltovníctvo v Lučenci. In: *Pamiatky a múzeá*. 2004, roč. 53, č. 3, s. 56. ISSN 1335-4353.

Obr. 4. Značka továrne RAKKOTAY LOSONCZ na mierke E-51628. Halič (okr. Lučenec). Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-51628.
Fig. 4. Factory brand RAKKOTAY LOSONCZ on a gauge E-51628. Halič (Lučenec). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-51628.

na uskladnenie či prenos mlieka alebo iných tekutín; 25 hrnčekov na pitie tekutín, ojedinele aj na varenie; 23 mís na varenie či servírovanie jedál (namiesto taniera), ale aj na uschovanie potravín; 23 tanierov plytkých i hlbokých; 20 mierok, používaných najčastejšie obchodníkmi, no používali sa aj pri spracúvaní vína či na meranie mlieka; 12 hrncov rôznych veľkostí a farieb, používaných na varenie; 11 čajníkov na varenie vody či čaju; 10 lievikov na nalievanie či prelievanie tekutín; osem kastrolov, v porovnaní s hrncami menších a nižších nádob používaných na varenie, ale aj konzumáciu jedál, v niektorých prípadoch najmä pre deti; sedem obedárov na prenos jedla, najčastejšie pracujúcim mužom na pole; šesť naberáčiek na naberanie polievok, omáčok, prípadne mlieka; tri dolkárne, nazývané tiež palacinkárne, používané pri smažení palacinek a doliek; tri bábovnice na pečenie báboviek; dva vandlíky na miesenie cesta; dve panvice napr. na prípravu vajíčok; dva podnosy používané pri servírovaní jedál; dve vedrá na vodu; dve nádoby na masť; dva plechy na pečenie a dva krčahy na tekutiny.

Ďalšie druhy smaltovaného kuchynského riadu sa v zbierke nachádzajú len po

jednom kuse: vešiak na pokrievky; lyžičník s tromi poschodiami určenými na zasunutie lyžíc; pekáč na pečenie koláčov; pohárik – pamiatkový predmet z „Včelárskej výstavy Podbrezová“ z roku 1934; rajnička na prípravu jedál; závesná soľnička s mramorovaným smaltom a hrotok na dojenie mlieka.

Z celkového počtu vieme podľa značiek a iných znakov určiť, že zbierka obsahuje 28 predmetov zo smaltovne z Matejoviec, 17 kusov zo smaltovne z Hronca, 11 kusov zo smaltovne

Obr. 5. Kanva smaltovaná, na nosenie mlieka, modrej farby. Rožňava. Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-53178.

Fig. 5. Enamel can, for carrying milk, blue. Rožňava. Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-53178.

Obr. 6. Obedár smaltovaný, s rastlinným motívom. Hruštín (okr. Námestovo). Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-48776.
Fig. 6. Enamel lunch box, with a plant motif. Hruštín (Námestovo). Photograph by B. Sumková, 2021, Rec. no. E-48776.

z Fil'akova, šesť kusov zo smaltovne Rakottyay Lučenec a dva kusy zo smaltovne Fr. Rohwerta. Na ostatných predmetoch sa označenie nenachádza, alebo nie je možné ho na základe dostupných informácií rozpoznať či dešifrovať.

Geografické zastúpenie smaltov podľa lokality ich nadobudnutia do zbierky

Smaltovaný riad sa začal do zbierky ľudovej stravy SNM v Martine prijímať v 50. rokoch 20. storočia, okrem troch predmetov z tzv. starých fondov t. j. zo začiatku 20. storočia. Z hľadiska lokalizácie nadobudnutia smaltov do zbierky SNM v Martine je najsilnejšie a najrozmanitejšie zastúpené stredné Slovensko, čo do istej miery ovplyvnila aj blízkosť tovární na výrobu daných výrobkov. Ich používanie dokumentujú predmety z týchto okresov: Banská Bystrica (Ľubietová 26 ks, Beňadiková 1 ks, Poniky 1 ks, Turecká 6 ks, Staré Hory 4 ks); Veľký Krtíš (Dolné Plachtince 1 ks, Stredné Plachtince 2 ks, Dolné Strháre 1 ks, Pôtor 8 ks); Ružomberok 7 ks (Hubová 4 ks, Ľubochna 1 ks, Švošov 1 ks, Liptovská Lúžna 1 ks); Dolný Kubín (Vyšný Kubín 11 ks, Veličná 5 ks, Zázrivá 1 ks); Martin 18 ks (Vrútky 9 ks, Blatnica 2 ks, Moškovec 8 ks, Valča 10 ks, Folkušová 3 ks, Martin-Jahodníky 4 ks, Košťany nad Turcom 6 ks); Turčianske Teplice (Slovenské Pravno 8 ks); Liptovský Mikuláš (Východná 2 ks, Liptovský Mikuláš-Bodice 3 ks); Zvolen 3 ks (Pliešovce 1 ks); Prievidza 11 ks (Valašská Belá 1 ks); Bytča (Štiavnik, 2 ks); Žilina 3 ks; Lučenec (Halič 3 ks, Fil'akovo 1 ks); Banská Štiavnica (Počúvadlo 12 ks); Poltár (Sušany 5 ks); Námestovo (Hruštín 1 ks); Rimavská Sobota (Martinová 1 ks). Okrem jednofarebného kuchynského riadu tu môžeme nájsť aj zdobené jednotliviny. Napr. obedár s pokrievkou s evid. číslom E-48776 používaný v Hruštíne (okr. Námestovo), pochádza z obdobia okolo roku 1930 a bol vyrobený v továrni vo Fil'akove. Podklad tvorí biely smalt, na ktorom sú štylizované kvety červenej, oranžovej a žltej farby spolu so zelenými listkami.

Obr. 7. Misa smaltovaná, s rastlinným motívom. Počúvadlo (okr. Banská Štiavnica).
Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-53923.

Fig. 7. Enamel bowl, with a plant motif. Počúvadlo (Banská Štiavnica).
Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-53923.

Alebo napr. misa s evid. číslom E-53923, ktorá bola používaná v obci Počúvadlo (okr. Banská Štiavnica), pochádza približne zo začiatku 60. rokov 20. storočia a bola používaná v roľníckej rodine do konca 70. rokov 20. storočia. Z vnútornej strany biela, z vonkajšej strany na bielom podklade zelený pás, na ktorom sú červenožlté kvety a žlté listy. Na dne má značku SFINX 24.

Ďalším, i keď nie esteticky, ale tvarovo zaujímavým je hrnček s evid. číslom E-53918. Má kónický tvar, vrchný okraj je vyhnutý smerom von, v najširšej časti má dve vertikálne ušká. Je biely s modrým vrchným okrajom. Používaný bol v obci Pôtor (okr. Veľký Krtíš), pochádza z obdobia prvej ČSR a bol používaný v roľníckej rodine na varenie vody.

Oveľa menej zastúpená je oblasť východného Slovenska, kde zbierku reprezentuje 35 predmetov a to konkrétne z dvoch okresov: Rožňava 32 ks a Trebišov (Černochoch 3 ks). Zbierku demonštrujú tri kanvy na masť, dve krhly na vodu, dve misky, tri tanier, päť hrncov, tri odmerky, dve sitká, dva vand-

Obr. 8. Hrnček smaltovaný, na varenie vody, bielej farby. Pôtor (okr. Veľký Krtíš).

Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-53918.
Fig. 8. Enamel mug, for boiling water, white. Pôtor (Veľký Krtíš). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-53918

Obr. 9. Misa smaltovaná, na konzumáciu jedál, s rastlinným motívom. Vieska (okr. Veľký Krtíš).

Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-43676.
Fig. 9. Enamel bowl, for eating food, with a plant motif. Vieska (Dunajská Streda). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-43676.

Obr. 10. Misa smaltovaná, na konzumáciu jedál, s rastlinným motívom. Vieska (okr. Veľký Krtíš).

Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-43677.
Fig. 10. Enamel bowl, for eating food, with a plant motif. Vieska (Dunajská Streda). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-43677.

líky, štyri kastróly, lievnik, čajník, obedár, palacinkár, vedro, tácka, lyžičník, pekáč a krčah. Z tejto kolekcie je zaujímavý tanier s evid. číslom E-53577 z Rožňavy, ktorý je zvonka biely a zvnútra modro-mramorovaný, pochádza z 30. rokov 20. storočia a používal sa na konzumáciu jedál. Ďalej miska s evid. číslom E-53177 z Rožňavy, pochádza približne z roku 1940, má z vonkajšej strany geometrický ornament, bodky bledomodrej a oranžovej farby na bielom podklade.

Kvantitatívne najmenej zastúpené je západné Slovensko. Zbierku z tejto oblasti predstavuje desať predmetov z týchto okresov: Dunajská Streda (Vieska 5 ks); Hlohovec (Ratkovce 3 ks); Bratislava 1 ks; Púchov (Dohňany-Zbora 1 ks). Zbierku demonštrujú tri misky, dva tanieri, dva hrnčeky, kanva, lievnik a krčah. Aj v tejto oblasti sa objavujú zdobené predmety, ako napr. miska s evid. číslom E-43676 z Viesky (okr. Veľký Krtíš) kúpená na jarmoku po prvej svetovej vojne, z vonkajšej strany biela so zeleným okrajom a na vnútornej strane je na bielom podklade rastlinný dekór vytvorený z červenožltých ruží so zelenými lístkami. Druhou je miska s evid. číslom E-43677, ktorá taktiež pochádza z Viesky (okr. Veľký Krtíš), z vonkajšej strany biela z bledomodrým okrajom, na vnútornej strane taktiež rastlinný dekór, ktorý ale tvoria čerešne s lístkami. Obe misky boli používané v domácnosti posledného majiteľa na konzumáciu jedál.

Zbierku dopĺňajú štyri predmety, ktoré nemajú presnú lokalizáciu nadobudnutia. Sú to dve mierky a jedna pokrievka, ktoré sú staršieho dátum, z tzv. starých fondov, a jeden hrnček, ktorý bol do zbierky prijatý v prvej štvrtine 20. storočia.

Smaltovaný riad do zbierky ľudovej stravy pribúdala v najväčšom počte najmä

Obr. 11. Misa smaltovaná, na podávanie stravy, s rastlinným motívom. Vyšný Kubín (okr. Dolný Kubín).
Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-50605.

Fig. 11. Enamel bowl, for serving food, with a plant motif. Vyšný Kubín (Dolný Kubín).
Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-50605.

počas 70. a 80. rokov 20. storočia a získava sa do súčasnosti. Do SNM v Martine sa prijímal formou daru alebo kúpy. Na odbornom spracovaní sa podieľali najmä Z. Mintalová-Zubercová, E. Pančuhová, J. Čukan, M. Pastieriková, M. Halmová, H. Zelinová, L. Sýkorová, E. Zahradníková a ďalší. Najstarším prírastkom je pokrievka s evid. číslom E-15377, presne nelokalizovaná, ktorá pochádza zo starých fondov SNM a získaná bola od Štátnej ľudovej školy Bystrá pod Ďumbierom. Naopak najnovšie prírastky pochádzajú z roku 2016 a všetky boli používané v Prievidzi. Konkrétne ide o smaltovaný hrnček s evid. číslom E-59364/1, ktorý bol prijatý spolu s ponornou, varnou špirálou s evid. číslom E-59364/2 a obalom s evid. číslom E-59364/3. Smaltovaný hrniec s evid. číslom E-59460 modrej farby a deväť kusov pokrievok s evid. číslami E-59478, E-59479, E-59480, E-59481, E-59482, E-59483, E-59484, E-59485, E-59486. Rozmerovo najväčšia má priemer 24,8 cm, naopak najmenšia 13,6 cm a farebne obsahujú odtiene modrej, hnedej a čiernej.

Predmetná zbierka dokazuje, že tieto továrenské výrobky si našli uplatnenie v mestskom aj dedinskom prostredí a boli obľúbené na celom území Slovenska.

Výzdoba smaltov

Čo sa týka jednofarebného smaltovaného riadu, najčastejšiou farbou sú rôzne odtiene modrej, biela, hnedá, čierna, ale aj bordová. V istom období mali výrobné továrne dokonca snahu namiešať takú farbu smaltu, ktorú konkurencia nebude vedieť napodobniť. Napríklad koncom 19. storočia bola takouto farbou tzv. „plzenská modrá“.¹¹ Z uvedených druhov sú najčastejšie jednofarebné pokrievky, konvy, mierky, ale aj hrnce či kastróly.

Zo zdobených predmetov evidujeme ako najrozšírenejšie rastlinné vzory. Ide

¹¹ ŠVAJDOVÁ, Eva. Smaltovaný riad z Hronca. In: *Pamiatky a múzeá*. 2009, roč. 58, č. 3, s. 52. ISSN 1335-4353.

Obr. 12. Kanvička smaltovaná, na kávu, mlieko a polievku, s rastlinným motívom. Veličná (okr. Dolný Kubín). Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-50742.

Fig. 12. Enamel can for coffee, milk and soup, with a plant motif. Veličná (Dolný Kubín). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-50742.

o štylizované zobrazenia rôznych kvetov v kombinácii s lístkami, no objavujú sa aj motívy rôznych druhov ovocia. Najčastejšie sa nachádzajú na misách, tanieroch či obedároch. Motív ovocia sa nachádza napr. na mise s evid. číslom E-50605, ktorá bola vyrobená v smaltovni v Hronci v druhej polovici 20. storočia. Je veľká, hlboká, zvnútra má bielo-sivý smalt, na ústí tmavomodrý pásik a zvonka má na tmavomodrom podklade motív čerešni na zelenej halúzke. Používaná bola vo Vyšnom Kubíne (okr. Dolný Kubín) na podávanie stravy. Dalším príkladom zdobenia motívom ovocia je kanva s evid. číslom E-50742, bez výrobnej značky, kde je na bielo-bledomodrom podklade motív oranžovo-

Obr. 13. Misa smaltovaná, s rastlinným motívom. Počúvadlo (okr. Banská Štiavnica). Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-53924.

Fig. 13. Enamel bowl, with a plant motif. Počúvadlo (Banská Štiavnica). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-53924.

Obr. 14. Tanierek smaltovaný, plytký, používaný pre deti, s rastlinným motívom. Sušany (okr. Poltár).

Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-46401.

Fig. 14. Enamel plate, shallow, used by children, with a plant motif. Sušany (Poltár).

Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-46401.

Obr. 15. Pokrievka smaltovaná, tmavomodrá, s rastlinným motívom. Martin.

Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-47798.

Fig. 15. Enamel lid, dark blue, with a plant motif. Martin. Photograph

by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-47798.

červeného jablka na konáriku so zelenými lístkami. Kanva pochádza z 20. rokov 20. storočia a bola používaná v obci Veličná (okr. Dolný Kubín). Posledným nami uvádzaným príkladom motívu ovocia je taktiež misa s evid. číslom E-53924 vyrobe-

Obr. 16. Obedár smaltovaný, z pozostalosti rodiny Orsághovcov z Vyšného Kubína, s rastlinným motívom. Vyšný Kubín (okr. Dolný Kubín).

Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-50564.

Fig. 16. Enamel lunch box, from the legacy of the Orságh family from Vyšný Kubín, with a plant motif. Vyšný Kubín (Dolný Kubín).

Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-50564.

Obr. 17. Taniér smaltovaný, plytký, s rastlinným motívom. Belá (okr. Žilina).

Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-50701.

Fig. 17. Enamel plate, shallow, with a plant motif. Belá (Žilina). Photograph

by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-50701.

Obr. 18. Mísa smaltovaná, na konzumáciu jedál, s rastlinným motívom. Liptovská Lúžna (okr. Ružomberok).
Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-51402.

Fig. 18. Enamel bowl, for eating food, with a plant motif. Liptovská Lúžna (Ružomberok).
Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-51402.

ná vo Filákovce. Z vnútornej strany je šedá, z vonkajšej sú na šedo-zelenom podklade žltó-červené hrušky so zelenými lístkami. Pochádza približne z konca 40. rokov 20. storočia a bola používaná v roľníckej domácnosti v obci Počúvadlo (okr. Banská Štiavnica) do konca 70. rokov 20. storočia.

Rastlinné vzory s rôznymi motívmi stylizovaných kvetov v spojení s lístkami môžeme vidieť napríklad aj na tanieri s evid. číslom E-46401, bez značenia, kde je z vonkajšej strany modrý smalt, z vnútornej smalt biely, po obvode sú lupeňovité kvety červenej a modrej farby, doplnené zelenými lístkami; na pokrievke s evid. číslom E-47798, bez značenia, ktorá je modrej farby, na nej do kruhu usporiadané lupeňovité kvety bielo-žltej a červenej farby, pomedzi kvety sú umiestnené biele vetvičky; na obedári s evid. číslom E-50564, s nečitateľným značením, bielej farby, na ktorom sú biele a žlté kvety so žltým stredom, doplnené zelenými lístkami;

na tanieri s evid. číslom E-50701, vyrobenom v smaltovni v Matejovciach, kde je na modrom podklade umiestnený jeden žltó-červený kvet, obklopený zelenými lístkami; na mise s evid. číslom E-51402, bez značenia, ktorá ma biely podklad, na ňom väčšie kvety červenej farby a menšie modrej farby; na obedári

Obr. 19. Obedár – nosák smaltovaný, na nosenie jedla do poľa, s rastlinným motívom.
Počúvadlo (okr. Banská Štiavnica).

Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-53922.
Fig. 19. Lunch box – enamel carrying box, for carrying food into the field, with a plant motif.
Počúvadlo (Banská Štiavnica). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-53922.

Obr. 20. Misa polievková, smaltovaná, s rastlinným motívom. Ružomberok. Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-52615.
Fig. 20. Soup bowl, enamel, with a plant motif. Ružomberok. Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-52615.

Obr. 21. Hrnček smaltovaný, s rastlinným motívom. Ružomberok. Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-52614.
Fig. 21. Enamel mug, with a plant motif. Ružomberok. Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-52614.

s evid. číslom E-53922, s nečitateľným značením, bledožltej farby, na podklade sú modré kvietky a zelené lístky na halúzkach.

Zaujímavým predmetom zo spomínanej zbierky je polievková misa s evid. číslom E-52615, bez značenia. Z vnútornej strany má smalt biely, z vonkajšej modrý so vzorom bielych margarétok s červeným stredom. Bola vyrobená v roku 1910 vo Filákovce a pôvodne používaná v meštianskom prostredí v rodine profesora a evanjelického farára v Ružomberku. K tejto mise patrí aj hrnček s evid. číslom E-52614, bez značenia. Je rovnako zdobený a medzi margarétkami sa nachádza čierny nápis, pravdepodobne meno majiteľky – KOVALOVŠZKY MÁRTA, patrí do súpravy

Obr. 22. Súprava smaltovaných hrnčekov s menami, s rastlinným motívom. Turecká (okr. Banská Bystrica). Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-42541 –E-42544.
Fig. 22. Set of enamel mugs with names, with a plant motif. Turecká (Banská Bystrica). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-42541 –E-42544.

Obr. 23. Hrnček smaltovaný, s geometrickým motívom. Pôtor (okr. Veľký Krtíš). Foto B. Sumková, 2021, evid. č. E-53917. Fig. 23. Enamel mug, with a geometric motif. Pôtor (Veľký Krtíš). Photograph by B. Sumková, 2021. Rec. no. E-53917.

a ako sa dozvedáme z katalogizačnej karty, do tejto súpravy patrila ešte aj miska a dva tanieriky. Neskôr bola táto súprava používaná v rodine rodičov posledného majiteľa pravdepodobne do 50. rokov 20. storočia.

V zbierke sa nachádza taktiež aj zaujímavá súprava hrnčiekov s evid. číslami E-42541, E-42542, E-42543 a E-42544, bez značenia. Sú súdkovitého tvaru s uškom, na modrom podklade majú bielo-hnedú päťlistú ružu, okolo ktorej sú zelené lístky a celý motív je olemovaný zlatou farbou. Na každom hrnčeku sa okrem ruže nachádza aj čierny nápis na bielom podklade, ktorý značí meno majiteľa jednotlivých hrnčiekov. Hrnčeky boli používané na pitie kávy, čaju a mlieka v obci Turecká (okr. Banská Bystrica)

V predmetnej zbierke sú vo výzdobe zastúpené, aj keď v menšom množstve, geometrické vzory, najčastejšie vo forme bodiek alebo pásikov. Napr. hrniec s evid. číslom E-53946, vyrobený pravdepodobne v Maďarsku, modrej farby, zdobený dvoma vertikálnymi bielymi pásmi. Má jedno uško, pokrievku a taktiež aj oblúkové držadlo s drevenou rúčkou. Pochádza z 30. rokov 20. storočia a používaný bol v obci Pôtor (okr. Veľký Krtíš). Geometrický vzor sa objavuje aj na hrnčeku s evid. číslom E-53917, taktiež vyrobenom pravdepodobne v Maďarsku, valcovitého tvaru, ktorý je vnútri biely, zvonka červený s dvoma bielymi pásmi. Používaný bol taktiež v obci Pôtor (okr. Veľký Krtíš) do 50. rokov 20. storočia.

Antropomorfné vzory na smaltovanom riade v našej zbierke neevidujeme, a tak isto sa o takýchto zmienkach nedozvedáme ani z dostupnej literatúry. Domnievame sa, že absencia antropomorfných motívov tkvie v ich ťažšom zobrazení na sledovanom type kuchynského riadu.

PRAMENE

Zbierkový fond Slovenského národného múzea v Martine

LITERATÚRA

- BECIANOVA, Kristína. Smaltovníctvo v Lučenci. In: *Pamiatky a múzeá*. 2004, roč. 53, č. 3, s. 55-57. ISSN 1335-4353.
- LIPTÁK, Ľubomír. Smaltovnícky priemysel na Slovensku do roku 1918. In: *Zborník Slovenského národného múzea: História 32*. Editorka E. KURINCOVÁ. Roč. LXXXVI, Martin: Osveta, 1992, s. 87-107. ISBN 80-217-0414-4.
- MARKUŠ, Michal. Stravovanie. In: FILOVÁ, Božena a iní. *Slovensko 3, Lud II*. Bratislava: Obzor, 1975, s. 845-860.
- MINTALOVÁ, Zora. Zbierkový súbor stravy v Slovenskom národnom múzeu v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 38*. Edit. E. KRÁLIKOVÁ. Roč. XCI, Martin: Slovenské národné múzeum, 1997, s. 84-102. ISBN 80-85753-99-5.
- PÖSS, Ondrej a Margaréta HORVÁTHOVÁ. Zaniknuté smalty z Matejoviec. In: *Pamiatky a múzeá*. 1997, roč. 46, č. 4, s. 60-62. ISSN 1335-4353.
- STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, Rastislava. *Kuchyňa našich predkov*. Bratislava: Veda, 2001. ISBN 80-224-0680-5.
- ŠVAJDOVÁ, Eva. Smaltovaný riad z Hronca. In: *Pamiatky a múzeá*. 2009, roč. 58, č. 3, s. 50-53. ISSN 1335-4353.
- VONDRUŠKA, Vlastimil, KOPŘIVOVÁ, Violeta a Tomáš GRULICH. *Etnografický slovník 1: domácí kuchyňské nářadí, nádobí a náčiní*. Praha: Národní muzeum, 1987.

ENAMEL TABLEWARE IN THE COLLECTION OF FOLK DISHES IN THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

Barbora Šumková

S u m m a r y

The Slovak National Museum in Martin protects, documents and presents a collection which contains several thousands of collection items. It also includes a thematic unit of folk food, which was created as an independent unit in 1967. At present, the collection dealt with in this article contains almost 3,200 items. These are collection items which served for the preparation, storage and consumption of food. It includes different groups of materials such as wood, metal, or more recently plastic, but this article deals with a set of objects made of sheet metal treated with enamel. Part of the collection of folk food in the SNM in Martin is a relatively large collection of types of kitchenware of this type. To date, there are 246 items of kitchenware with an enamel surface here.

Enamel tableware was not a product of craft production, but was industrially produced, since the technique of enamelling was not profitable within craft production. The study contains a short overview of manufactures which made enamel tableware on the territory of Slovakia. These factories provided a wide range of products which can also be found in this collection. The study also contains examples of manufacturing brands found on items in the collection of the SNM in Martin. According to the brands and other symbols, we can define that out of the total number the collection contains the most items from the enamel factory in Matejovce, or Hronec, as well as items from the enamel factory in Filákovo, Rakotyay Lučenec and Fr. Rohwer in Bratislava.

We also observed the ornamentation of the objects. Plant motifs were the most common, and geometrical ones were less common. However, we found no anthropomorphic motifs on the objects.

This collection might not present any exceptional hand-made work, but it does show that even factory products found their place in the town and village environments alike, and their popularity can be seen in their distribution across the whole of Slovakia.

ALBUMY, KRESBY, GRAFIKY A SOCHY SLOVENSKÝCH AUTOROV V ZBIERKE MÚZEA MARTINA BENKU

*Monika Váleková, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: monika.valekova@snm.sk*

Abstract: *The study deals with drawings, loose graphics, graphics plates and reproductions of drawings incorporated into bibliophilic albums and several sculptures and works by untrained artists from the collection of the Martin Benka Museum. In addition to Benka, the artists are usually his younger colleagues and several students from the department of drawing and painting of the Slovak Technical University in Bratislava, where he worked briefly, as well as artist-colleagues from the Association of Moravian Fine Artists. The collection of works was not built up systematically, but is interesting in that it brings together the work of several striking and important figures of 20th century Slovak fine art. The study follows on from the study "Works by European artists and portraits in the collection of the Martin Benka Museum", published in the Anthology of the SNM in Martin – Ethnography 2020.*

Keywords: *album, bibliophilia, graphics, drawing, free plate*

Štúdia je čiastkovou témou vedecko-výskumnej činnosti „Martin Benka – známy maliar, neznámy zberateľ“. Nadväzuje na príspevok *Diela európskych umelcov a portréty v zbierke Múzea Martina Benku* (ďalej MMB), ktorý bol publikovaný v *Zborníku Slovenského národného múzea v Martine – Etnografia 2020*. Obidve štúdie majú viaceré presahy. Zaoberajú sa výtvarnými dielami od iných umelcov, ktoré zozbieral Martin Benka a stali sa súčasťou múzea nesúceho jeho meno. Táto štúdia sa zaoberá prevažne dielami z 30. až začiatku 60. rokov 20. storočia – kresbami, grafikami, grafickými listami i reprodukciami kresieb začlenenými do bibliofilských albumov. Menší priestor je tiež venovaný niekoľkým sochárom a prácam neškolených umelcov. Autormi diel sú Benkovi kolegovia – mladší i starší českí, najmä však slovenskí maliari, sochári, rezbári či jeho študenti z oddelenia kreslenia a maľovania Slovenskej vysokej školy technickej (ďalej SVŠT, dnes Slovenská technická univerzita) v Bratislave. Skutočnosť, že zbierka diel v MMB nebola budovaná systematicky, nijako neznižuje jej hodnotu, nakoľko zoskupuje tvorbu viacerých výrazných a významných osobností slovenského výtvarného umenia 20. storočia.

V júni v roku vydania tohto zborníka uplynulo polstoročie od úmrtia Martina Benku, jeho pamiatku si pripomíname týmto príspevkom.

Bibliofílie – albumy grafických listov a reprodukcí kresieb

V zbierke MMB sa nachádza niekoľko umelecky a zberateľsky zaujímavých a hodnotných albumov grafických listov či reprodukcí kresieb umelcov. Súčasťou

každého z nich je samostatný, na tento účel graficky upravený prebal, prináleží k nemu zoznam diel a v niektorých z nich je vložený aj spríevodný text odborne hodnotiaci tvorbu umelca či účel vydania. Väčšina albumov má monografický charakter – prináša prierez tvorbou jedného umelca počas kratšej či dlhšej časovej etapy. Popri nich sú v zbierke MMB aj dva albumy zoskupujúce diela viacerých umelcov združených v umeleckých spolkoch. Jeden z týchto albumov je zároveň venovaný pamätnej udalosti – 15. výročiu SNP. Tento album z roku 1959 zoskupujúci diela umelcov Skupiny 29. augusta sme v snahe sledovať chronológiu tvorby autorov zaradili až do nasledujúcej kapitoly. Do štúdie sme zaradili aj dva albumy s reprodukciami tvorby Martina Benku, aby sme tak poukázali na tento vydavateľský či zberateľský fenomén – bibliofilské albumy Matice slovenskej. Prostredníctvom kvalitných reprodukcí sa hodnotné umenie stávalo dostupným pre príležitostných priaznivcov výtvarného umenia a odvtedy až do súčasnosti tiež pre zberateľov.

Reprezentatívnym albumom umeleckého spolku v zbierke MMB je súbor 20 pôvodných litografií, ktorý vydalo Združenie výtvarných umelcov moravských (SVUM). Má priamu súvislosť s M. Benkom, ktorý bol najdlhšie členom práve tohto združenia. Prijali ho ako začínajúceho umelca, vlastne ešte študenta v Kalvodovej škole v roku 1913, keď prvýkrát vystavoval na spoločnej výstave združenia v Hodoníne. Výstava sa konala v nových priestoroch v zaujímavej budove, ktorej stavbu iniciovalo SVUM – v Dome umelcov. Jeho architekt Antonín Blažek (1874 – 1944) a autor dekoratívnej výzdoby Jano Köhler (1873 – 1941) spojili prvky ľudového staviteľstva, secesie a historizmu, čím nadviazali na inovatívnu líniu v stredoeurópskej architektúre nastolenej okrem iných aj Dušanom Jurkovičom v Luhačovicach a na Radhošti.¹ Vo svojich pamätiach Benka píše, že sa do združenia SVUM, ktoré zoskupovalo moravských maliarov, dostal prostredníctvom svojho učiteľa Aloisa Kalvodu a maliara Jakuba Obrovského. Považoval to za dôležitý medzník vo svojom umeleckom vývoji.² Počas nasledujúcich takmer troch desaťročí so SVUM vystavoval pravidelne. Združenie tiež príležitostne reprezentoval na kultúrnych podujatiach – napríklad dlhoročný tajomník združenia Jan Andrys (1895 – 1992) poveril Benku, aby zastupoval SVUM na otvorení výstavy Jednoty výtvarných umelcov v Prahe.³ SVUM vydával svoje tlačoviny – v rokoch 1919 – 1921 vychádzal Umelecký list, ktorého obálku v roku 1919 navrhol Benka. Už na nej prejavil svoj neskoršie intenzívne rozvíjaný záujem o autorsky kreované písmo. Po prerušení vydávania spomínaného periodika združenie vydalo dve ročenky Almanachu SVUM. Okrem nich vychádzali katalógy k spoločným výstavám, prémie pre členov a podporovateľov (medaily, sošky, grafiky, knihy a pod.).⁴ Jednou z členských prémie bol album pôvodných

¹ PELIKÁN, Jaroslav. *Sdružení výtvarných umělců moravských* [online]. [Cit. 2021-08-20]. Dostupné na: <<http://www.svum.info/index.php?id=19>>; *GVU – Budova* [online]. [Cit. 2021-08-20]. Dostupné na: <<http://www.gvuhodonin.cz/galerie/budova>>

² BENKA, Martin. *Za umením. Spomienky a úvahy*. Bratislava: SVKL, 1958, s. 340.

³ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. List Jana Andrysa Martinovi Benkovi, datovaný 5. 10. 1937.

⁴ V MMB sa zachovala plastika sv. Juraja od Rudolfa Březu. Pozri: VÁLEKOVÁ, Monika. Diela európskych umelcov a portréty v zbierke Múzea Martina Benku. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXIV, Martin: Slovenské národné múzeum NM, 2020, s. 76. ISBN 978-80-8060-495-0.

Obr. 1. Martin Benka: *Na rozlúčku*, litografia, Album SVUM na rok 1939, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2021.

Fig. 1. Martin Benka: *In farewell*, lithography, SVUM album for 1939, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2021.

dvadsiatich litografií, ktorý sa zachoval v zbierke MMB. Obal albumu k litografiám a celú grafickú úpravu navrhol a jej tlač riadil maliar a grafik František Hoplíček.⁵ Na obálke albumu spojil geometricko-ornamentálne štylizovanú kyticu kvetov s výraznými, geometricky štylizovanými písmenami SVUM. Album litografií vyšiel v roku 1939. V tom istom roku sa M. Benka po tridsiatich rokoch presťahoval z Prahy na Slovensko. Do albumu vytvoril grafiku so symbolickým názvom *Na rozlúčku*. Symboliku kompozície vyjadril dvoma krajinami – vedutou Prahy v druhom priestorovom pláne a v prvom priestorovom pláne horskou scenériou slovenskej krajiny. V nej je umiestnená postava mladého muža v štylizovanom ľudovom odevu s paletou a štetcami pod pazuchou ľavej ruky, so štylizovaným slovenským znakom – dvojkrížom na trojvrší v pravej ruke. Muž stojaci v slovenskej krajine má autoportrétné črty. Veduta Prahy s Karlovým mostom a Hradčanmi odkazuje na tridsať rokov, ktoré Benka prežil v Prahe. Pod postavou muža sú napísané roky Benkovho pôsobenia v SVUM 1913 – 1939. Kompozícia Benkovej litografie zodpovedá charakteru jeho tvorby z konca 30. rokov 20. storočia, keď na jeho dielach dominovala postava a krajina sa stávala len doplnkovou. Dielo M. Benku sa osobnou aktuálnosťou a symbolikou vo vzťahu k umelcovi vymyká spomedzi ostatných diel v albume. V čase Benkovho odchodu z Prahy do Martina Benkovi písal tajomník SVUM, Jan Andrys. Jeho list reflektuje spoločenskú i kultúrnu situáciu prvé mesiace po rozdelení Československa a vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Podľa Andrysových slov nemožno a neradno cestovať na Slovensko, kde by inak rád vycestoval a zúčastnil sa na vernisáži výstavy v Bratislave. Preto napísal kolegom zo Spolku slovenských umelcov list a pripomenul srdečné styky. V kontaktoch s M. Benkom, ktoré, súdiac podľa listov v Archíve SNM v Martine, boli dosť intenzívne, pokračoval aj po skončení vojny v druhej polovici

⁵ Súčasťou členskej prémie je titulný list s textom a číslovaný zoznam autorov dvadsiatich grafik. Album vytlačila Grafia v Olomouci.

40. rokov 20. storočia, keď Benku informoval o dani v umeleckej oblasti, výstavách, podujatiach a o osudoch ich spoločných známych.⁶ Ich korešpondencia pokračovala aj po roku 1959, keď štát oficiálne zrušil spolok SVUM.⁷

Do albumu dvoma dielami prispel Oldřich Blažíček (1887 – 1953), maliar a grafik, ktorý študoval na Umeleckopriemyselnej škole (ďalej UPŠ) v Prahe v rokoch 1905 – 1909 a na Akadémii výtvarných umení (ďalej AVU) v Prahe u Hanuša Schwaigera. Okrem krajinárskych a žánrových motívov ho už v mladosti zaujali interiéry chrámov, ktorých atmosféru i architektonicko-umelecké prvky dokázal presvedčivo zachytiť. Svedčí o tom aj dielo *Interiér kostola* z albumu SVUM, ktoré zachytáva dynamiku a monumentalitu barokovej chrámovej architektúry v zmysle filozofie barokového umenia, podporujúcej vystavenie veľkolepej „divadelnej“ scény. Za námetmi kostolných interiérov Blažíček cestoval nielen po celých Čechách, Morave a Slovensku, ale tiež do Talianska či Dalmácie. Za túto časť tvorby získal profesúru v oblasti kreslenia a maľby na Českom vysokom učení technickom v Prahe, kde pôsobil. Druhé umelcove dielo, ktoré je zaradené v albume SVUM, *Na jazere*, má krajinársky námet. Svedčí o zmysle umelca zachytiť premeny krajiny vo všetkých obdobiach roka. Za námetmi často chodil na rodnú Moravu – do okolia Nového Mesta na Morave.⁸

V albume je zaradené aj dielo od maliara a grafika Valentina Držkovica (1888 – 1969), ktorý pôsobil na Ostravsku a patril v prvej polovici 20. storočia k jeho najvýraznejším výtvarno-umeleckým osobnostiam. V rokoch 1912 – 1920 študoval na viedenskej akadémii výtvarných umení, potom na akadémii v Karlsruhe, v Berlíne a Paríži. Predtým, ako sa usadil v rodisku, dlhší čas strávil na Podkarpatskej Rusi a na Slovensku. Maľoval portréty, ktoré sa vyznačovali zvýraznenými charakteristickými črtami vyobrazovaných osobností, i krajinomaľby z Opavska, Tešínska, Hlučínska. V počiatkoch tvorby bol ovplyvnený secesiou a impresionizmom. Zásadný vplyv na jeho tvorbu mali návštevy Paríža. Počas svojho druhého parížskeho pobytu v rokoch 1929 – 1932 študoval diela starých majstrov. Popri krajinomaľbách začal maľovať tulákov, ľudí na okraji spoločnosti a výjavy z parížskych ulíc. Po návrate z Paríža sa jeho maliarsky rukopis stal realistickejší. V albume SVUM je zaradené jeho dielo *Parížski speváci*. Zobrazil na ňom pouličných hudobníkov a spevákov a za nimi architektúru parížskej ulice. Pracoval so svetlom – lúč jasného svetla nasmeroval na ústrednú postavu – mladého speváka, zatiaľ čo ostatné postavy a prostredie parížskej ulice zahalil šerom.

Spoluzakladajúcim členom SVUM, jeho predsedom v rokoch 1923 – 1940 a doživotným čestným predsedom bol krajinár Roman Havelka (1877 – 1950), ktorý študoval na AVU v Prahe u Juliusa Mařáka, Stanislava Suchardu a Rudolfa Ottenfelda. Po skončení školy cestoval po Taliansku a dva roky prežil v Bosne. Dojmy z ciest spracovával vo vlastnom ateliéri v Mníchove. Svoju tvorbu položil na východiskách Mařákovkej krajinárskej školy, ktorej novoromantickú tradíciu s realistickými princípmi zobrazovania spojil s impresionistickým rukopisom a presvetlenou krajinou. Je

⁶ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Listy Jana Andrysa Martinovi Benkovi, datované do 30. a 40. rokov 20. storočia.

⁷ PELIKÁN, J. Cit. 1.

⁸ TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Praha: Tvar, 1947, I. diel, s. 70-71.

Obr. 2. Oldřich Blažíček: *Parížski speváci*, litografia, Album SVUM na rok 1939, SNM v Martine – MMB.

Foto M. Váleková, 2021.

Fig. 2. Oldřich Blažíček: *Parisian singers*, lithography, Album SVUM na rok 1939, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2021.

považovaný za maliara – lyrika, ktorý do diel premietol zmysel pre kúzlo svetiel a tieňov, meniacich sa farebných odtieňov stromov a porastov. Učarovalo mu povodie rieky Dyje, odkiaľ čerpal mnoho inšpirácií.⁹ Do albumu SVUM vytvoril dve diela. Na jednom z nich s názvom *Most na Pančave* zobrazil pokojnú krajinu s nízkym horizontom, ktorej dominuje mohutný kamenný trojoblúkový most so sochou svätca. Druhá

grafika je impresiou talianskej rovinatej krajiny so skupinou stromov – cyprusov v prvom priestorovom pláne a domom situovaným v druhom priestorovom pláne diela, a vyznačuje sa rovnakou, pokojnou atmosférou ako predchádzajúce dielo.¹⁰

Medzi aktívnych členov SVUM patril už spomínaný autor grafickej úpravy celého albumu, František Hoplíček (1890 – 1946), maliar, grafik, ktorý študoval na pražskej AVU u Vlaha Bukovaca a R. Ottenfelda, potom žil istý čas vo Viedni a v Antverpách. Od roku 1921 bol redaktorom Umeleckého listu. Maľoval portréty, krajiny, krojové štúdie a každodenný život sedliakov z Hanej. Do albumu SVUM sú zaradené dve jeho grafické diela. *Na úvrati* zachytáva pracovný motív orania – zobrazuje muža kráčajúceho po poli za koňmi a pluhom, čo bol obľúbený a častý motív v tvorbe umelca. V kompozícii diela dominuje figurálny prvok v krajine, ktorá je len naznačená a dielo nadobúda sociálny náboj preexponovanou veľkosťou koní v porovnaní so subtílnou postavou oráča. Rovnako ľudská postava prevažuje nad prostredím aj na druhej grafike v albume, nazvanej *Raňajky počas žatvy*, na ktorej zobrazil dvojicu – muža a ženu pri jedle na poli. Úspornosť výrazových prostriedkov, ktorými zachytil tento žánrový motív, a zmysel umelca pre zachytenie každodennosti poukazuje na inšpiráciu holandským umením. Naratívnosťou a sociálnym podtónom sa vyznačuje aj ďalšie dielo v zbierke MMB od tohto autora, *Pri stole*, nazývané aj

⁹ TOMAN, P. Cit. 8, s. 306.

¹⁰ V zbierke MMB je aj litografia *Les*, ktorá predstavuje abstrahovaný lesný interiér stvárnený deleným rukopisom jemnými pastelovými odtieňmi. Pozri: VÁLEKOVÁ, M. Cit. 4, s. 73.

Rodina, na ktorom umelec zachytil sedliacku rodinu pri skromnom stole, pri jedle.¹¹

Maliar a grafik Josef Jambor (1887 – 1964) študoval na AVU figurálnu maľbu u V. Bukovaca, po dvoch rokoch prestúpil do grafickej špeciálky Maxa Švabinského. V 30. rokoch 20. storočia cestoval po Holandsku, Juhoslávii, Taliansku a Nemecku. Priniesol si odtiaľ množstvo námetov, okrem nich sa zväčša venoval námetom z prostredia Českomoravskej vysočiny, ktorú ako realistický krajinár zachytával v rôznych premenách ročných období a počasí.¹² V albume SVUM je zaradené dielo *Daždívá nálada* so zaujímavou, do troch rovnomerných pruhov horizontálne členenou kompozíciou. Práve takto neobvykle zobrazil krajinu s nízkym horizontom, nad ktorou sú ťažké mraky – vysoké ako samotný horizont krajiny.

So SVUM často vystavoval maliar, sochár a keramikár Hubert Kovařík (1888 – 1958). Študoval na umeleckopriemyselnej škole vo Viedni, kde spoznal secesiu, ktorú spojil s inšpiráciami modernými umeleckými smermi. Absolvoval študijné cesty do Ríma, Madridu, Paríža, Berlína, Amsterdamu, Štokholmu, Bruselu a Londýna. Pred prvou svetovou vojnou spolupracoval s keramikárskou dielňou v Kunštáte a v roku 1922 si založil vlastnú dielňu v Svitávke pri Boskoviciach, ktorú prevádzkoval do roku 1932. Viedol tiež keramikárske oddelenie na živnostenskej škole v Letoviciach. Tvoril figurálnu i úžitkovú keramiku s osobitým rukopisom. Jeho nápojové súpravy, cukorničky a pod. sa vyznačovali kontrastom čierneho, geometrickejštylizovaného ornamentu na svetlom kameninovom črepe. Tieto práce, za ktoré získal mnoho ocenení, reprezentujú keramiku obdobia art déco a svojím výrazným a originálnym rukopisom sú synonymom keramikárskej tvorby 20. rokov 20. storočia v bývalom Československu.¹³ Od roku 1932 Kovařík maľoval expresionistické obrazy,¹⁴ venoval sa aj grafickej tvorbe a už len veľmi sporadicky modeloval figurálne diela.¹⁵ Dielo *Náš ľud*, vytvorené pre album grafických listov SVUM, má sociálny podtón. Ako jediné dielo z albumu odráža aj spoločensko-politický kontext – revoltu proti rozpínajúcemu sa fašizmu, čím reagoval na nálady v spoločnosti a zásah do československej štátnosti. Vyjadril ju davom búriacich sa postáv s rôznym pracovným náradím v rukách, s bojovnými gestami. Kovařík trojrozmernú tvorbu vymenil za vyjadrenie na ploche obrazu, na ktorej zobrazoval plnoplastické, sošné postavy s expresívnym výrazom a gestami.

Josef Koudelka (1877 – 1960), maliar ľudového žánru z moravského Slovákka a Hornácka, študoval na pražskej AVU. Absolvoval študijné pobyty v Ľubláne a Taliansku. Tvoril krojové štúdiá a venoval sa portrétnej tvorbe. Predlohou ku grafickému listu *Krojová štúdiá* v albume SVUM, ktorá zobrazuje sediaceho staršieho muža s klobúkom a palicou v rukách, bola akvarelová štúdiá. Koudelka na Hornácku

---

¹¹ VÁLEKOVÁ, M. Cit. 4, s. 73-74.

¹² *Josef Jambor* [online]. [cit. 2021-05-25]. Dostupné na: <<http://www.horackagalerie.cz/index.php?oid=3973383>>

¹³ *Po stopách moderny. Keramika období art deco na Moravě. Tvorba Huberta Kovaříka* [online]. [cit. 2021-05-19]. Dostupné na: <[http://www.moravska-galerie.cz/moravska-galerie/vystavy-a-program/aktualni-vystavy/2012/hubert_kovarik\(2911-242\).aspx](http://www.moravska-galerie.cz/moravska-galerie/vystavy-a-program/aktualni-vystavy/2012/hubert_kovarik(2911-242).aspx)>

¹⁴ TOMAN, P. Cit. 8, s. 457.

¹⁵ PAVLAČKOVÁ, Petra. *Kovařík, Huber (1888 – 1958)* [online]. [Cit. 2021-08-20]. Dostupné na: <<https://www.knihovnazn.cz/referaty/osobnosti-regionu/3492-kovarik-hubert-1888-1958.html>>

tvoril spolu so sochárom Frantom Úprkom.¹⁶ Obaja umelci tiež spolu s M. Benkom stvárnňovali rovnakú modelku na začiatku 20. rokov 20. storočia u rodiny Jána Jančeka v Ružomberku, s ktorou sa Benka priatelil a býval u nich počas maliarskych letných pobytov na Liptove. Umelcom pózovala mladá žena v kroji z Liptovských Sliachov.¹⁷ Neskôr, po smrti Jána Jančeka, sa jeho syn, Ján Janček ml., obrátil na Benku s prosbou, aby kontaktoval Koudelku a pozastavil maľovanie otcovho portrétu, ktorý u neho rodina objednala. Benka s J. Koudelkom a jeho manželkou prvýkrát navštívil v roku 1922 Taliansko. Benka na neho spomínal ako na „*statočného, skromného človeka a úprimného kolegu starých i mladých*“.¹⁸

Autorom ďalšieho diela v albume je Stanislav Krátky (1914 – 2001), maliar a grafik. Maliarsky sa pripravoval najskôr u brata Jozefa, neskôr u viackrát spomínaného olomouckého umelca Františka Hoplíčka. V 30. rokoch 20. storočia študoval na pražskej AVU u Vratislava Nechlebu. Venoval sa krajinomaľbe z okolia rodných Vínarov a Valaška.¹⁹ Viac však inklinoval k portrétnej tvorbe, tvoril portréty v ružových a šedých tónoch, čoho dokladom je aj dielo v albume SVUM. Jemný a precízny *Portrétny náčrt* svedčí o schopnosti umelca vystihnúť nielen vonkajšiu podobu, ale vyjadriť aj vlastnosti zobrazovanej osoby. Ide o polpostavu mladej ženy s rukami založenými v páse na indiferentnom pozadí, nakreslenú z pravého trojštvrťtinového profilu pravdepodobne v uniforme zdravotnej sestry so sviežou tvárou. Plastickosť dosiahol jemným modelovaním tónov sivej farby – rôznou intenzitou šrafovania.

Maliar, grafik a prozaik Oldřich Lasák (1884 – 1968) študoval na AVU v Prahe u Bohumila Roubalíka, V. Bukovaca, H. Schwaigera. Po skončení školy sa usadil na Valašku. Tvoril interiéry a žánrové scény zo života dedinských ľudí, zátišia i náladové krajinomaľby z Valaška a Hanej. Po prvej svetovej vojne sa začal intenzívnejšie venovať portrétu, maľoval významných českých básnikov (Jiřího Wolkra, Petra Bezruča), maliarov (Joža Úprku, Františka Kavána) a iné osobnosti kultúrneho, politického i spoločenského života. V roku 1926 vyšla kniha jeho karikatúr a satirickej poézie, neskôr knižne vyšli aj jeho spomienky. Absolvoval študijné pobyty v Poľsku, Taliansku, Nemecku, Francúzsku, navštívil aj Viedeň.²⁰ Do albumu SVUM prispel náladovou krajinárskou kompozíciou s názvom *K večeru*, s dvoma osamotenými postavami – ženou a dieťaťom na poli v rovinatej krajine, ktorej pokoj znásobuje okamih súmraku predznamenávajúci blížiaci sa večer.

Ďalší z autorov litografie v albume Augustín Mervart (1889 – 1968), sochár, maliar a grafik, študoval na štátnej odbornej škole na spracovanie dreva vo Valašskom Meziříčí, sochárstvo u Františka Hrachovca. Štúdium si ďalej dopĺňal počas pobytov v Taliansku, Bosne a Hercegovine. Aj napriek pôvodnej sochárskej orientácii na figuratívnu tvorbu sa neskôr priklonil ku krajinomaľbe. Maľoval Hanú a okolie Přerova, kde žil, ale predovšetkým rodné Valaško. Ono je motívom jeho grafického listu

¹⁶ TOMAN, P. Cit. 8, s. 543.

¹⁷ VÁLEKOVÁ, Monika. Pražský pobyt Martina Benku v rokoch 1909 – 1939. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 59. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXII, Martin: Slovenské národné múzeum, 2018, s. 72. ISBN 978-80-8060-441-7.

¹⁸ BENKA, M. Cit. 2, s. 279.

¹⁹ TOMAN, P. Cit. 8, s. 557.

²⁰ TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Praha: Tvar, 1950, II. diel, s. 10.

v albume SVUM s názvom *Z Valašska*. Zachytil na ňom letnú krajinu s geometriou striech domov a hospodárskych budov situovaných v údolí medzi stromami.

V albume SVUM sú aj dve diela maliara a sochára Jakuba Obrovského (1882 – 1949), ktorý za svoju tvorbu získal viacero ocenení. Jeho tvorba bola síce súčasníkmi vyhľadávaná, avšak neprijateľná pre avantgardných umelcov, ktorí ju považovali za symbol konzervativizmu. Tento všestranný výtvarný umelec, pedagóg a rektor AVU i spisovateľ absolvoval maliarsku špeciálku Maxa Pirnera na AVU. Po jej skončení získal štipendium na cestu do Talianska. Tam ho zaujalo staré antické a renesančné umenie, inšpirácie z neho spojil s moderne chápanou sýtou a žiarivou farebnosťou (o čom svedčia dve iné farebné litografie v MMB).²¹ V albume SVUM sú zaradené Obrovského *Maliarky v záhrade* a *Roztomilosť*. Dielu s vyváženou kompozíciou – *Maliarky v záhrade* dominujú dve ženy situované medzi fragmentmi stromov a kvetmi. Maliarka v renesančnom úbore sedí pred plátnom, na ktoré sa skúmavo pozerá, v rukách drží paletu a štetec. Pred maliarkou sedí sošná modelka, k pozorovateľovi je obrátená nahou zadnou časťou tela, ľavou rukou si pridrža drapériu vpredu pod pásom. Obidve ženy sú kypiace zdravím a radosťou ako väčšina ženských postáv na Obrovského obrazoch. Na grafike *Roztomilosť* je vyobrazené bezstarostné dieťa ležiace na zemi v záhrade, nevinne a zároveň objavne hľadajúce na kvietok pred sebou.

Petr Pištělka (1887 – 1963), maliar, ilustrátor, grafik, študoval na AVU v Prahe u H. Schwaigera a M. Pirnera. V roku 1914 získal Hlávkovu štipendium na študijnú cestu do Talianska. V roku 1917 vstúpil do ruských légii, v nasledujúcom roku bol pridelený do pobočky Československej národnej rady, kde propagoval československé vojsko. Práce, ktoré vytvoril počas vojny, sa zachovali v múzeu – Pamätníku odboja v Prahe-Troji. Zachovali sa tu tiež, podobne ako v múzeách v Ríme a Paríži, originálne výzdoby s moravskými motívmi z vrát z ruských vagónov, kde autor inšpiratívne použil rôzne dostupné materiály (brezovú kôru, slamu, ihličie). V roku 1919 absolvoval s ďalšími českými maliarmi päťmesačný pobyt v Japonsku, odkiaľ si priniesol veľa študijného materiálu. V 30. rokoch 20. storočia cestoval do poľskej Gdynie, do Srbska a Macedónska.²² Z dnešného hlavného mesta Severného Macedónska je dielo v albume SVUM – *Z trhu v Skopji*. V prvom priestorovom pláne zachytil profil muža vedúceho osla, v druhom priestorovom pláne je veduta mesta s historickými budovami, medzi ktorými dominuje mešita s dvoma minaretmami a niekoľko postáv. Pištělka bol vynikajúci kresliar, o čom svedčí aj toto dielo v albume SVUM.

Josef Prokop (1889 – 1969), maliar a grafik, študoval na maliarskej akadémii v Mníchove u Otta Seitzu. Po skončení štúdia v roku 1910 podnikol cestu do Talianska. Počas prvej svetovej vojny bol v ruskom zajatí a československých légiiach, kde veľa maľoval. Priniesol si odtiaľ množstvo portrétov a impresionistických akvarelov. Okrem podobizní maľoval tiež krojové štúdie, zátišia, priestory hút a sklární. Zaujímali ho aj ľudia na okraji spoločnosti – nezamestnaní či vystaľovalci. Tejto téme venoval aj grafiku s názvom *Vystaľovalci* v albume SVUM, na ktorej vyobrazil dvojicu – muža a ženu spiacich v bezútešných podmienkach ulice.

Ďalším členom SVUM a študentom A. Kalvodu bol Hilar Václavěk (1886 –

²¹ VÁLEKOVÁ, M. Cit. 4, s. 72-73.

²² TOMAN, P. Cit. 20, s. 279-280.

1951), maliar, grafik a ilustrátor. Počas prvej svetovej vojny sa dostal do ruského zajatia na Sibíri, odkiaľ si priniesol cenný náčrtový materiál, z ktorého po návrate domov vytvoril niekoľko olejomalieb. Venoval sa najmä krajinomalbe, pričom preferoval krajinu z okolia Prostějova, odkiaľ pochádzal, a z Drahanskej vysočiny. Do albumu SVUM bolo zaradené dielo s názvom *Pod stromami* s krajinársko-figurálnym námetom – so ženou a dvoma deťmi sediaci na lavičke pod stromami pri jazere. V zbierke MMB je aj iné grafické dielo z roku 1945 s rodinou pracujúcou na poli.²³ Zo zachovanej korešpondencie vieme, že s Martinom Benkom bol v kontakte kvôli organizovaniu výstavy Klubom priateľov umenia v Prostějove v roku 1935.²⁴

Jaroslav Votruba (1889 – 1971), maliar, grafik, ilustrátor, študoval na UPŠ v Prahe, ktorú absolvoval ako žiak Jakuba Schikanedera. Po skončení školy v roku 1912 za motívmi i ďalším vzdelávaním cestoval do Haliče, rakúskych Álp, Viedne, južného Nemecka, Lipska. Rok pred skončením školy pešo prešiel Slovensko. V roku 1933 podnikol s maliarom P. Pištělkom cestu na sever Poľska do kraja posledných baltických Slovanov, Kašubov. V roku 1935 spolu absolvovali ďalšiu cestu – naprieč bývalou Juhosláviou. Motívy z niektorých ciest spracoval knižne, graficky i maliarsky. Maľoval najmä námety z vidieka a krajiny. Vydal niekoľko cyklov drevorytov najmä z Moravy, medzi nimi prevažujú motívy z Hanej. Zo Slovenska, kde žil, si veľmi obľúbil Malé Karpaty a Vysoké Tatry, býva označovaný aj ako maliar Tatier, no maľoval aj Oravu a Spiš. Horské prostredie však nebolo jeho jedinou slovenskou inšpiráciou. Motívy Bratislavy a hrad Devín stvárnil na niekoľkých drevorytoch, medzi najvýpravnejšie kompozície patrí drevoryt – *Bratislava z Petržalky*. Okrem toho je autorom fresiek s ľudovými motívmi na priečeliach bratislavských domov – vily Hanačka a vily architekta Tvarožeka. V Slovníku českých a slovenských výtvarných umelcov je uvedené, že Votruba predstavuje typ maliara a zberateľa motívov, „ktorý sa v prírode stáva objaviteľom nových krajín a súčasne vnímavým umelcom, schopným zachytávať všetky druhy umeleckých zážitkov“. Tento citát sa vzťahuje aj k dielu v albume SVUM nazvanom *Po búrke*, na ktorom vyobrazil čistiacu sa oblohu s odchádzajúcimi búrkovými mračnami nad krajinou s poliami. Uprostred nich v druhom priestorovom pláne diela vyobrazil kríž, zatiaľ čo dielu dominuje v prvom priestorovom pláne bizarný, animistický strom s pokrúteným kmeňom i vetvami. Umelec bol aktívnym členom Umeleckej besedy slovenskej a Spolku slovenských umelcov, bol zdatným organizátorom mnohých domácich i zahraničných výstav.

Grafické listy v albume SVUM sa vyznačujú pestrou skladbou rôznych námetov a maliarskych rukopisov. Autorom sú viac vlastné tradičnejšie ako modernejšie polohy. Medzi námetmi prevládajú motívy pokojnej moravskej, mierne zvlnenej krajiny a jej prírodných rozmanitostí. Chýba však motív moravského mesta; umelci SVUM si vyberali síce kultúrnu krajinu poznačenú prácou človeka, ale inklinovali viac k vidieckym ako mestským motívom. Výnimkou sú motívy Prahy v Benkovom diele, parížska ulica v diele *Držkovica*, Pištělkove *Skopje* či Prokopovi *Výstahovalci* na anonymnej mestskej ulici a interiér barokového, skôr mestského ako vidieckeho

²³ VÁLEKOVÁ, M. Cit. 4, s. 74.

²⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. List Hilara Václavka Martinovi Benkovi, datovaný 27. 5. 1935.

kostola na Blažičkovom diele. Iným charakterom i atmosférou v porovnaní s moravskou krajinou sa vyznačuje talianska krajina na Havelkovom diele a Benkova slovenská horská krajina. Okrem figurálnych pracovných motívov v albume je zastúpená aj krojová štúdia, civilistický portrét ženy a dieťaťa i motív ženy – maliarky. Dielo Huberta Kovaříka reflektuje celospoločensky aktuálnu tému hroziacej vojny a rozdelenie ČSR. Jeho sa dotýka prostredníctvom nútenej osobnej rozlúčky s Prahou aj Benkovo dielo. Umelecké rukopisy vychádzajú z inšpirácií renesanciou, realizmom, secesiou, impresionizmom, luminizmom a v prejave niektorých autorov nájdeme aj expresívnejšie výrazy.

Martin Benka vo svojich pamätiach venuje spomienkam na SVUM väčší priestor.²⁵ Pre Benku boli najvýraznejšími osobnosťami spolku bratia Úprkavci – maliar Joža a sochár Franta; podľa jeho názoru, pokiaľ žili Úprkavci, SVUM a jeho výstavy mali naozaj ráz moravský. Ostatným umelcom to moravské podľa Benku chýbalo – hoci čerpali z miestneho prostredia, „*nebolo v nich toho korenistého jadra, chuti, vône, pôvabu, ktorými Úprkavci priam oplývali*“.²⁶ Iste mu títo umelci bratia boli blízki aj preto, že zachytávali jemu blízku kultúru (folklor, odev, mentalitu ľudí) Moravského Slovácka, ktorej dokonale rozumel, keďže mu pripomínala rodné Kostolište. Benka na SVUM spomína ako na pomerne konzervatívny spolok, v ktorom podľa jeho slov vládla nechut' k umeleckým novotám. Preferovala sa maliarska výtvarná línia daná jeho zakladateľmi a staršími členmi (výrazové prostriedky secesie, impresionizmu a luminizmu). Benka po roku 1918 výrazne zmenil svoj maliarsky prejav najmä preto, aby ním mohol lepšie zachytiť osobitosti slovenskej krajiny – jej typické farby, tvary, atmosféru. Kompozíciami, farebnosťou i maliarskym rukopisom s prvkami expresionizmu sa veľmi vzdialil od názorov svojho učiteľa, preto sa obával, či budú naďalej jeho obrazy prijímať na výstavy SVUM. Veľkou výzvou pre SVUM bolo usporiadanie výstavy v roku 1923 v Prahe, na ktorej sa spolok nechcel ukázať ako úplne konzervatívny. Toto považoval Benka za dôvod, že tam mohol vystavovať diela, ktoré by na výstavu v Hodoníne zrejme neprijali. V Prahe však zaujali natoľko, že jeho niekdajší učiteľ Kalvoda, v tom čase predseda združenia, konštatoval, že sa píše všade len o Benkovi, akoby bol jediným členom SVUM. Jeho úspech aspoň jemne prelomil dovtedy nastolené konzervatívne názory na výber združením prezentovaných diel. Benka si vážil starších kolegov zo spolku, ale viac sympatizoval a rozumel si s mladými – diela väčšiny z nich sú zastúpené aj v albume SVUM na rok 1939 – Hoplíčkom, Pelikánom, Jančálkom, Votrubom, Pištělkom, Václavkom, Lasákom. Verili, že spoločnými silami združenie viac otvorí mladším umelcom a novým umeleckým názorom, čo sa však nestalo. Mladí inklinovali viac k spolku Aleš a novým umeleckým prúdom, ktoré vznikali v Brne. SVUM pokračovalo v nastolenej línii, usporadúvalo výstavy, aby oboznamovalo s umením, na jeho členské výstavy do Hodonína prichádzali ľudia z blízkyh i vzdialenejších moravských dedín a miest. Udržiavalo tiež styky so Slovenskom. Benka zostal jeho členom,

---

²⁵ Zakladatelia SVUM sa po vnútorných rozporoch odčlenili od brnenského Klubu priateľov umenia, odchod iniciovali maliar Joža Uprka a Benkov učiteľ Alois Kalvoda. Pozri: PELIKÁN, J. Cit. 1.

²⁶ BENKA, M. Cit. 2, s. 340.

v povojnových rokoch sa však už pravidelne nezúčastňoval na jeho výstavách tak často ako v medzivojnovom období. Konštatuje však: „*Spomienky mi však stále pripomínajú krásne chvíle radosti a bratstva, srdečnosti, akých sa mi dostalo iba v Hodoníne, v kruhu členov SVUM.*“²⁷

V roku 1939, keď sa Benka presťahoval na Slovensko a usadil v Martine, zintenzívnil kontakty s Maticou slovenskou (ďalej MS). Spolupracoval s ňou už od 20. rokov 20. storočia v ilustrátorskej a knižno-grafickej oblasti. Táto spolupráca s matičným vydavateľstvom pretrvala a pokračovala aj naďalej. Z viacerých zaujímavých počínov spomeňme napríklad ilustrácie útlej básnickej zbierky Andreja Plávku *Tri prúty Liptova*, či dvadsaťštyri Benkových olejomalieb s postavami mužov alebo žien s deťmi v krojoch z rôznych slovenských regiónov. Tie vyšli s poéziou Valentína Beniaka v knihe *Strážcovia a ochrankyne Slovenska* v roku 1942. Medzi zamestnancami MS mal viacerých priateľov. Je známe, že blízke priateľstvo ho spájalo napríklad s Jozefom Cincíkom (1909 – 1992), historikom umenia a veľmi agilným organizátorom spoločenského a kultúrneho života v medzivojnovom Martine, s ktorým sa spoznal už počas štúdií v Prahe. Ich priateľstvo, vyplnené mnohými spoločnými záujmami, pretrvalo až do Cincíkovej nútej emigrácie v roku 1944. Vo svete knižnej a umeleckej kultúry rozhladený a dobre zorientovaný Cincík, ktorý bol od roku 1942 tajomníkom MS, inicioval založenie a napomohol vybudovanie tlačiarne Neografia s modernými a kvalitnými tlačiarenskými strojmi. Umelecká sekcia MS už v 30. a následne aj v 40. rokoch 20. storočia vydávaním kníh, kresieb a umeleckých pohľadníc prispievala k popularizácii slovenského výtvarného umenia. Po vzniku Neografie sa zvýšila reprodukčná a grafická kvalita vydávaných tlačí.²⁸ Historik umenia Karol Vaculík ešte ako mladý kritik hodnotil v dobových periodikách v roku 1944 MS v oblasti vydávania výtvarno-umeleckých publikácií ako najaktívnejšiu.²⁹ Benka vo svojich spomienkach píše, že on navrhol MS, aby vydávala kresby výtvarných umelcov.³⁰ V roku 1944 pribudli k viacerým umeleckým edíciám MS bibliofilie – *Náčrtníky výtvarných umelcov*. Išlo o albumy zoskupujúce dvanásť voľných listov s reprodukciami kresieb jedného umelca v samostatnom prebale s priloženým zoznamom a textom o jeho živote a tvorbe. Zostavovateľom väčšiny z nich bol J. Cincík, ktorý vyštudoval dejiny umenia a podieľal sa aj na riešení typografie tlačovín. Okrem spomínanej edície typograficky riešil tituly, ktoré vychádzali v Ľudovej knižnici a Knižnici výtvarného umenia.³¹ V zbierke MMB sú z roku 1944 dva albumy z edície *Náčrtníky výtvarných umelcov* – Jozefa Kostku a Martina Benku. Okrem nich vyšli v tom istom roku ešte aj albumy s dielami maliarov Ľudovíta Fullu, Emila Makovického a Vincenta Hložníka.

V roku 1948, keď bol už J. Cincík v emigrácii, náčrtníky redigovala historička

²⁷ BENKA, M. Cit. 2, s. 341.

²⁸ GREGUŠ, Ivan a kol. (zostavil a spracoval) *Inventár príspevkov do časopisov vedeckých odborov Matice slovenskej* [online]. Martin: Matica slovenská, 1980. [Cit. 2021-05-20]. Dostupné na: <http://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar_Prispevkov_do_casopisov_vedeck%C3%BDch_odborov_Matice_slovenskej.pdf>

²⁹ PETERAJOVÁ, Ludmila. *Nepýtaj sa na svoj osud...: život a dielo Karola Vaculíka*. Bratislava: Petrus, 2005, s. 77. ISBN 80-889-39-93-3.

³⁰ BENKA, M. Cit. 2, s. 364.

³¹ *Jozef Cincík* [online]. [cit. 2021-06-11]. Dostupné na: <https://100.scd.sk/detail/2316_Jozef-Cincik>

Obr. 3. Jozef Božetech Klemens:
Madona, reprodukcia z albumu *Kresby*,
SNM v Martine – MMB.
Foto M. Váleková, 2021.
Fig. 3. Jozef Božetech Klemens:
Madonna, reproduction from the album
“Drawings”, SNM in Martin – MMB.
Photograph by M. Váleková, 2021.

umenia Mária Mariani. Zostavila výber z náčrtov a štúdií zakladateľa slovenského národného výtvarného prejavu – Jozefa Božetecha Klemensa (1817 – 1883), ktorý študoval na AVU v Prahe. Kontakt s českými vlastencami, národnobuditeľský pohyb a vzory kolegov maliarov v tejto kultúrnej metropole poznamenali námetové okruhy jeho tvorby a posilnili pocit príslušnosti k vlastnému národu. Obsahové zameranie jeho diel sa aj pod vplyvom pražských skúseností úzko viazalo predovšetkým na historické udalosti, prírodu a vidiecke obyvateľstvo, do ktorého slovenskí obrodenci štúrovského hnutia vkladali veľké nádeje. Historik umenia Bohumír Bachratý hodnotí formálne a obsahové zložky jeho tvorby i tvorby ďalšieho zakladateľa národnej línie slovenského maliarstva Petra Michala Bohúňa nasledovne: „*Ich maliarska tvorba prekonala doznievajúce tendencie klasicizmu a romantizmu, vyzdvihla revolučné romantické aspekty výrazu a na ceste za umeleckou pravdou zobrazenia a výrazu dospeli k polohe realizmu, ktorému nechýbala pravdivosť umeleckého zobrazenia, ani emotívna vrúcnosť maliarskeho výrazu.*“³² Najznámejšou časťou Klemensovej tvorby sú portréty slovenskej inteligencie a významných národoveckých osobností. Podobizne v *Náčrtníku* vydanom MS až na jednu výnimku – portrét neznámeho muža – však absentujú. Väčšina z dvanástich kresieb má figurálny charakter a mapuje prierez umelcovou tvorbou, počnúc kresbou podľa odliatku neskorogotickej sochy až po štúdie postáv Panny Márie a svätcov na oltárne obrazy zo 60. a 70. rokov 19. storočia. Klemens svoju všestrannosť (venoval sa okrem maliarstva aj botanike, chémii, technike, archeológii) uplatnil v návrhu na oltár sv. Cyrila a Metoda, zaradený do

³² BACHRATÝ, Bohumír. Zrod národnej výtvarnej kultúry – 19. storočie. In: NOVOTNÝ, Bohuslav, KAHOUN, Karol a Bohumír BACHRATÝ. *Slovensko v obrazoch: výtvarné umenie*. Martin: Osveta, 1991, s. 216. ISBN 80-217-0341-5.

albumu. Prepojil v ňom symboliku stromu Slovanov – lipy, z ktorej oltár vyrastá a konármi s lístkami oddeľuje jednotlivé obrazy, do stredu umiestnil sv. Cyrila a Metoda, na boky uhorských kráľovských svätcov. Zostavovateľka albumu M. Mariani v úvodnom texte uvádza, že vyberala zo stovky kresieb uložených v Archíve MS v Martine. Charakter a kvalitu reprodukováných diel vyjadrila nasledovne: „*Reprodukované kresby nie sú kresebnými záznamami chvíľky, predznamenaním dojmu, alebo výtvarnou poznámkou ..., ale sú to už prepracované štúdie, návrhy dobre premyslené, svedomite prepracované. ... Na kresbách vidíme ako bolo Klemensovo výtvarné snaženie zamerané na monumentalitu, veľkoleposť a hlbokú myšlienku. Jeho figúry sú preduchovnelé, povznesené, vyžarujúce pokoj, pokoru alebo svätosť. Gestá nevtieravé, mierne patetické. ... Klemens usilovne študoval postoj, gesto modelu a predovšetkým drapériu a jej záhyby, klzanie svetla a hlboký tieň vytvárajúce takú hru foriem a tvaru.*“³³

Podľa fotografie zo začiatku 20. rokov 20. storočia z Benkovho pražského ateliéru vieme, že mu na stene nad cimbalom viseli litografie ľudových typov druhého zo zakladateľov národnej línie slovenského maliarstva, P. M. Bohúňa, z polovice 19. storočia. Tie sa však v zbierke MMB nezachovali. Benka sa pohyboval v Prahe medzi moravskými umelcami a v tomto prostredí si vedome upevňoval vzťah k vlastnému národu. A to aj pred vznikom Československa, o čom svedčia slová Mikoláša Aleša, ktoré adresoval Benkovi pri ich stretnutí v roku 1912. Apeloval na mladého umelca, aby si ctí svoj národ. Benka sa obklopoval dostupným slovenským umením, aj prostredníctvom Bohúňových štúdií hľadal svoje maliarske korene, identitu, spoznával kroje a kraje Slovenska.

Jozef Cincík pre edíciu *Náčrtníky výtvarných umelcov* v roku 1944 zostavil album s kresbami Martina Benku. Zaradil do neho prevažne diela z 30. a začiatku 40. rokov 20. storočia. Tak ako na Benkových obrazoch, i na vybraných kresbách zväčša dominuje spojenie krajiny a človeka zachyteného pri rôznych pracovných činnostiach. Cincík o vybraných kresbách napísal: „*Vydáním tohto prvého „Náčrtníka“ Martina Benku, redakcia nijako nemieni podať celkový obraz o vývoji kresličského diela umelca. Podáva len tucet vybraných kresieb umelca rozličného dohotovenia a určenia z neskorších vývojových rokov. No pri zostavovaní listov redaktor i pôvodca kresieb boli vedení snahou nateraz predostrieť len ucelenejšie jednotky kresliarske, ktoré takmer obrazove môžu uspokojiť milovníka umeleckej kresby, alebo ktoré môžu svedčiť o jeho grafickom čítení a napokon také, ktoré sa nášmu zraku prihovárajú dekoratívnym švihom.*“ Autor textu sa zmieňuje o pláne vydať aj ďalšie Benkove kresby: „*Nádejame sa, že v blízkej budúcnosti i tieto budeme mať možnosť postupne uverejniť a urobiť ich predmetom lásky obecenstva hľadajúceho krásno a zaujímavého sa nielen o maliarske dielo Martina Benku, ale aj o kresliarske pohnútky, ktoré podkladali životné dielo umelca slovenskému človeku tak známeho.*“³⁴ Album z roku 1944 však zostal jediným, ktorý takýmto kvalitným spôsobom prostredníctvom litografických tlačí voľných listov sprístupnil Benkove voľné kresby.

³³ KLEMENS, Jozef Božetech. *Kresby. Náčrtníky výtvarných umelcov*. Rediguje M. MARIANI. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1948.

³⁴ BENKA, Martin: *Kresby. Náčrtníky výtvarných umelcov*. Rediguje J. CINCÍK. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1944.

V rokoch 1940 – 1941, keď na SVŠT pôsobil Benka a viedol oddelenie kreslenia, jedným z jeho kolegov bol sochár Jozef Kostka (1912 – 1996), asistent sochára Jána Koniarka, ktorý na spomínanej škole viedol oddelenie sochárstva. V zbierke MMB sa nachádza Kostkov album kresieb z edície *Náčrtníky výtvarných umelcov*. Je pozoruhodný aj tým, že ide o kresby sochára, zakladateľa slovenského moderného sochárskeho prejavu. Kostka pochádzal zo stupavskej rodiny keramikárov – jeho otec Ján bol džbánkar, brat Ferdiša Kostku, u ktorého sa Jozef školil v druhej polovici 20. rokov 20. storočia. Ďalej pokračoval štúdiom na UPŠ v Brne a na Vysokej škole umeleckého priemyslu v Prahe u sochárov Karla Dvořáka a Josefa Mařatku. V rokoch 1938 – 1939 absolvoval študijný pobyt v Paríži. Patril k zakladateľom Vysokej školy výtvarných umení (ďalej VŠVU) v Bratislave, kde bol od jej vzniku v roku 1949 do roku 1973 vedúcim oddelenia figurálneho sochárstva a v rokoch 1955 – 1959 bol rektorom školy. V roku 1948 stál pri zrode Slovenskej národnej galérie a krátko bol členom šesťčlenného kuratória ako jej prvého riadiaceho orgánu. Patril k sochárom, ktorí napĺňali program jadra neformálneho zoskupenia – Generácie 1909. Takto sa označovali slovenskí študenti narodení okolo roku 1909, ktorí študovali na pražských umeleckých školách a umelecky vystúpili pred druhou svetovou vojnou.³⁵ Kostka sa venoval komornej i monumentálnej soche prepojenej s modernistickou kresbou. Najskôr bol ovplyvnený barokovým sochárstvom, neskôr francúzskym sochárom Antoinom Bourdellom. Vychádzal z Michelangela a Augusta Rodina, najmä pri zameraní na figurálnu dynamiku stvárnenia hlavy, celej figúry, respektíve gesta. V 40. rokoch 20. storočia sa stal jeho výraz expresívnejší, deformoval tvary tak, že vytvoril metaforu vojnou trpiaceho ľudstva. Po roku 1945 tvoril viac monumentálne diela – pamätníky víťazstva v podobách pripomínajúcich horské štíty (Bratislava, Partizánske), neskôr sa vymanil z opisného realistického tvaroslovia a našiel si svoje osobité formovo-významové podoby. V 60. rokoch 20. storočia premietol do sôch podobným totemom vyhotoveným z dreva nové chápanie folklóru. V nasledujúcom desaťročí si osvojil nový plasticizmus vychádzajúci z rodinnej tradície práce s hlinou, ktorú v druhej polovici 80. rokov 20. storočia zavýšil posunom k modernistickému tvarosloviu.³⁶

Album kresieb z edície *Náčrtníky výtvarných umelcov* je dokladom toho, aká dôležitá bola pre sochársku tvorbu Kostku kresba ako proces predprípravy, hľadania formy, hmoty a výrazu. Počas študijného pobytu na École des Beaux Arts v Paríži koncom 30. rokov 20. storočia vytvoril zjednodušené surrealistické kresby a množstvo náčrtov s protivojnovou a protifašistickou tematikou. Pod vplyvom vojny zintenzívnil záujem o hľadanie výrazu a významu v soche i prípravnej kresbe.³⁷ Je to evidentné aj v kolekcii kresieb vybraných Cincíkom v Kostkovom bratislavskom ateliéri. Ide o abstrahované, výrazovo silné kresby z rokov 1940 – 1943. Zobrazujú bolesťou a tragikou vojny deformované ľudské telá, iné sú zasa podrobnými štúdiami ľudských tvárí s pokojným výrazom. J. Cincík, ktorý v úvodnom texte podľa historika umenia K. Vaculíka „... s dobrým postrehom rozoberá okrem iného pomer medzi plastikou

³⁵ Kritériá zoskupenia formuloval Karol Vaculík. PETERAJOVÁ, E. Cit. 29, s. 173-175.

³⁶ Jozef Kostka. In: *Biografický lexikón Slovenska*. Martin: Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2013, zv. V., s. 203-204. ISBN 978-80-8149-011-8.

³⁷ Tamže.

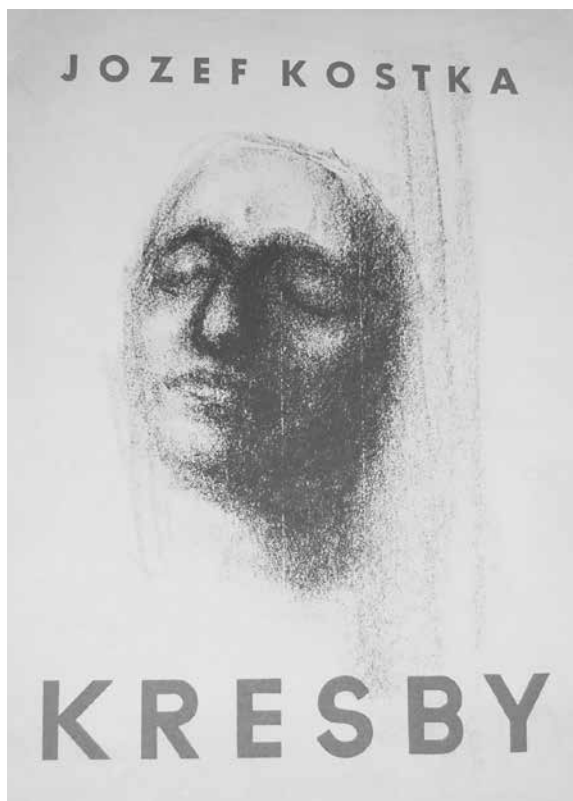
Obr. 4. Jozef Kostka: *Kresby* – titulný list prebalu k albumu, SNM v Martine – MMB.

Foto M. Váleková, 2021.

Fig. 4. Jozef Kostka: *Drawings* – title page of the album cover, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2021.

a kresbou³⁸, o Kostkovi napísal: „už kresliac sa zamýšľa a cíti sochár sťa by v hmote trojrozmerné. Sochár v hmote tuší a vidí ako sa oblí tvar v priestore, ako sa malebne zriasi zvlnená plocha reliéfu, naznačuje citovú modeláciu na povrchu tváre alebo mocné a uzavreté sklbenie hmotného celku balvana cez líniu chrbta až do končeka prsta, v soche, ktorú predvída.“³⁹

K výrazným umelcom, nastupujúcim počas druhej svetovej vojny patril maliar, grafik i zberateľ umenia Ernest Zmeták (1919 – 2004). V rokoch 1938 – 1943 študoval na Vysoké škole výtvarných umení v Budapešti u Vilmosa Aba-Nováka, Istvána Szőnyiho a Bélu Kontulyho. Po skončení štúdia sa usadil v Bratislave, stal sa členom Skupiny 29. augusta a bol iniciátorom a zakladajúcim členom Spolku umelcov a priateľov grafiky. V rokoch 1949 – 1952 pôsobil na VŠVU v Bratislave ako asistent Ľudovíta Fullu. Bol nositeľom viacerých ocenení, k najvýznamnejším patrí cena za farebný drevorez *Útek do Egypta*, ktorú získal na významnej celosvetovej prehliadke výtvarného umenia na 29. bienále v Benátkach. Zmeták navštívil Paríž, Viedeň, ZSSR, ale najviac študijných pobytov absolvoval v jeho obľúbenej krajine, kolíske renesancie, v Taliansku. Tvorba renesančných umelcov ho oslovila výrazovou silou strohosti a úspornosti vizuálneho jazyka.⁴⁰ Umelec vychádzal z geometrického či konštrukčného základu zobrazovaného motívu, boli mu bližší umelci hľadajúci stálosť a zákonitosť (Paul Cézanne, V. Aba-Novák). Začínal tvoriť v období, keď

³⁸ PETERAJOVÁ, E. Cit. 29, s. 78.

³⁹ KOSTKA, Jozef: *Kresby*. Náčrtníky výtvarných umelcov. Rediguje J. CINCÍK. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1944.

⁴⁰ KISS-SZEMÁN, Zsófia. *Galéria Nedbalka: slovenské moderné umenie*. Bratislava: Galéria Nedbalka, 2014, s. 377. ISBN 978-80-971269-4-0.

Obr. 5. Ernest Zmeták: *Kostol*, pôvodný grafický list, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2021.
Fig. 5. Ernest Zmeták: *Church*, original graphic plate, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2021.

v slovenskom výtvarnom umení už dominovali racionálne východiská a prístupy k zobrazovanému motívu nad pocitovými. Podľa historika umenia, Igora Gazdíka, Zmeták obohatil vývin výtvarného umenia o iné momenty ako jemu generačne blízki kolegovia. „*O osobitý vecný a disciplinovaný prednes, ktorý sa opiera o pevný tvar a strohú tvarovú skratku vychádzajúcu z konštrukčného jadra a skrytej geometrickej osnove predmetu.*“⁴¹ V zbierke MMB je album s tromi pôvodnými grafickými listami E. Zmetáka s úvodným slovom J. Cincíka.⁴² Tento album nepatrí do edície *Náčrtníkov výtvarných umelcov*, odlišuje sa od nej počtom listov i grafickou úpravou. Album bol vydaný k výstave kresieb, ktorú Zmeták usporiadal na podnet J. Cincíka v Bratislave. Tvoria ho tri typovo, kompozične i tematicky rozdielne grafiky – *Krajina*, *Kostol*, *Žena*. Všetky sú vytvorené premyslenou spleťou línií, ktoré autor kládol tak, aby dosiahol prehľadnú, harmonicky vyváženú kompozíciu, čistú a pevnú formu i zachytil výraz portrétovanej osoby či atmosféru miesta. Cincíkov text ku grafickým listom vydaným k výstave v roku 1944 je miestami aj reflexiou napätého obdobia vojny. Predovšetkým však, podobne ako znalec Zmetákovho diela I. Gazdík o niečo neskôr, Cincík už v polovici 40. rokov 20. storočia hodnotí Zmetáka ako umelca, ktorý prináša iný postoj ako jeho mladí slovenskí kolegovia: „*Výtvarne-esteticky nazveme to cestou za pevnou čiарou, jasnou formou*

⁴¹ ZMETÁK, Ernest: *Súborné dielo 1940 – 1970*: [katalóg výstavy]. Kurátor výstavy Igor GAZDÍK. Bratislava: Zväz slovenských výtvarných umelcov, Slovenská národná galéria, 1971, neštránkované.

⁴² ZMETÁK, Ernest: *Pôvodné grafické listy*. Úvodné slovo J. CINCÍK. Turčiansky Svätý Martin: Neografia, 1944.

a veľkorysou skladbou; eticko-sociálne za heroikou. Preráža cestu z nedávnych nejasností výtvarníckych k jasnosti a pevnosti prednesovej.“

Ďalší album voľných listov z približne rovnakého obdobia ako predchádzajúce nesie názov *Zo slovenskej cesty* s podtitulom *Bratislava – Tatry* a zoskupuje litografie chorvátskeho umelca Vladimíra Kirina (1894 – 1963). Tomuto rodákovi zo Záhrebu, významnému chorvátskemu umelcovi maliarovi, kresliarovi, ilustrátorovi, grafikovi a grafickému dizajnérovi, bola blízka predovšetkým historická architektúra a tiež ľudový odev. Odráža to aj kolekcia kresieb ceruzou⁴³, ktoré vytvoril v roku 1943, keď navštívil a spoznával Slovensko. Kresby mu slúžili ako podklad k vytvoreniu litografií. V zbierke MMB sa nachádzajú štyri Kirinove kresby ceruzou – *Trnava, Trenčín, Okoličné, Ždiar*. Podľa nich sú vytvorené litografie v albume *Zo slovenskej cesty*, ktorý je bez tirážnych údajov a sprievodných textov. Okrem štyroch spomínaných kresieb sa v albume nachádzajú ďalšie dve litografie – *Strečno a Jurgov*. Jedna zachytáva strečnianske podhradie – dedinskú cestu s domami s hradom Strečno nad nimi. Druhá niekdajšiu slovenskú obec ležiacu na Spiši – Jurgov s jeho ľudovou architektúrou a hodnotným dreveným kostolom, ktorá od roku 1945 patrí Poľsku.

V hudobnej sekcii (neskôr v hudobnom odbore) MS v 20. až 40. rokoch 20. storočia sa sústredili významní predstavitelia hudobného života na Slovensku. Pričinili sa o vydávanie a propagáciu domácich hudobných skladieb (Viliama Figuša-Bystrého, Mikuláša Schneidera-Trnavského, Eugena Suchoňa) i pedagogických kníh, ktorými prispeli k rozvoju hudobného života na Slovensku. Vo veľmi prítlačivej podobe vyšiel v hudobnej sekcii album voľných listov s názvom *Uspávanky*. Benkove nehou naplnené diela s motívmi ženy uspávajúcej dieťa vyšli spolu s textami a notovými záznamami slovenských ľudových piesní, ktoré zozbieral fotograf a folklorista Karol Plicka a upravil hudobný skladateľ Ján Valaš'an-Dolinský.⁴⁴ Úvod k nim napísal prozaik a dramatik Július Barč-Ivan. Benkove ilustrácie v tomto albume sú zhmotnením najväčšieho prejavu nehy, krásy a vnútornej harmónie, ktoré sa v umelcovej tvorbe koncentrujú v motíve ženy skláňajúcej sa nad dieťaťom. Sú umiestnené v strede listu. Notový a textový záznam piesne je situovaný na hornom a dolnom okraji. Túto kompozičnú schému – text, notový zápis a ilustrácia uprostred zobrazujúca mládenca alebo devu pri rôznych pracovných činnostiach zvyčajne na poli či lúkach – umelec použil aj v početnej kolekcii pohľadníc rôznych slovenských ľudových piesní.

Kresby, grafiky, ilustrácie a novoročenky

Okrem albumov voľných listov Benkových kresieb a diel jeho predchodcov (Klemens) i súčasníkov – slovenského i chorvátskeho maliara (E. Zmeták, V. Kirin) a sochára (J. Kostka) sa v MMB nachádzajú kolekcie či samostatné grafické diela, ilustrácie a kresby.

Okrem organizátorskej a zostavovateľskej činnosti v MS, písania i publikovania odborných umenovedných štúdií a textov sa J. Cincík, spomínaný v predchádzajúcej kapitole, venoval aj vlastnej výtvarnej tvorbe. V zbierke MMB sa zachovali

⁴³ VÁLEKOVÁ, M. Cit. 4, s. 87-88.

⁴⁴ BENKA, Martin: *Uspávanky*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1946.

Obr. 6. Viktor Hermély: *Šijúca žena*, lept, nedatované, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2021.
Fig. 6. Viktor Hermély: *Woman sewing*, etching, undated, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2021.

ním vytvorené portrétné kresby⁴⁵ a akvarel z chorvátskeho mesta Lopud z roku 1937. Akvarelová štúdia je zaujímavá zachytením atmosféry úzkej uličky dláždenej kameňom, vymedzenej ošarpanými stenami starých domov.

Maliar a grafik Viktor Hermély (1891 – 1973) patrí k významným tvorcom medzivojnovnej slovenskej grafiky. Tento rodák z Kremnice si pod vplyvom tradície kremnického min-

covníctva zvolil štúdium drobnej plastiky v Budapešti na Krajinskej umeleckopriemyselnej škole a pokračoval na budapeštianskej AVU u Teodora Zemplényiho. Hoci jeho štúdium bolo orientované na plenérovú maľbu, Hermély sa jej venoval len príležitostne, viac inklinoval ku kresbe a grafike. Grafické techniky si osvojil ako samouk. Z nich preferoval lept, príležitostne spájal techniku grafiky a pastel. V začiatkoch jeho tvorby sa diela vyznačovali vecnou a presnou kresbou, ktorá im dávala vecnosť, racionálnosť, ale aj istú tvrdosť. Zaujímal sa o problematiku svetla, nie však modelujúceho objemu, ale obrazy budoval skôr plošne – na kontraste osvetlených a tienistých častí. Neskôr sa zaujímal o skutočnú plasticosť vecí a postáv. Jeho tvorba má široký námetový zámer. Tvoril figurálne motívy (portrétno-psychologické štúdie, žánrové výjavy, pracovné námety), veduty (najmä Kremnica – ovplyvnil ho kremnický maliar Gejza Angyal) a voľné krajinárske kompozície.⁴⁶ Jeho grafické dielo v MMB *Šijúca žena* zobrazuje trojštvrтинový portrét sediacej ženy, s ihlou a látkou v rukách, sústredenej na vykonávanú prácu. Časť tváre, ľavá ruka a predná časť hrude sú osvetlené vrhnutým svetlom, ostatné viac zatienené časti sú modelované kresliarsky pravidelným a systematickým, takmer rovnobežným šrafovaním.

Významný maliar slovenskej výtvarnej moderny, grafik, ilustrátor, výtvarný

⁴⁵ VÁLEKOVÁ, M. Cit. 4, s. 81-82.

⁴⁶ Hermély Viktor. In: *Slovenský biografický slovník*. Martin: Matica slovenská, 1987, zv. II., s. 324.

pedagóg Ľudovít Fulla (1902 – 1980) študoval v rokoch 1921 – 1922 v maliarskej škole Gustáva Mallého v Bratislave a následne v rokoch 1922 – 1927 na UPŠ v Prahe. V 20. rokoch 20. storočia jeho tvorbu ovplyvnil expresionizmus, na prelome 20. a 30. rokov prešiel obdobím experimentovania s detskou kresbou a kubizmom. V rokoch 1930 – 1932, keď zdieľal ateliér s Mikulášom Galandom, spolu vydávali bibliofilské *Súkromné listy Fullu a Galandu*, ktoré v slovenskom výtvarnom umení znamenali nový dôležitý prvok. Obaja umelci v nich koncipovali názory na moderné výtvarné umenie a stali sa ich výtvarno-umeleckým manifestom. Po roku 1931 Fulla vytváral vlastnú poetiku výtvarného obrazu. Jeho diela sa vyznačovali dekoratívnosťou a plošnosťou, ktoré vyvierali zo štúdia ľudového umenia, východoslovenských ikon a diel svetovej moderny.⁴⁷ Po vypuknutí druhej svetovej vojny sa začal venovať viac komornej grafike. Jej viaceré výrazové polohy kreované na začiatku 40. rokov 20. storočia nájdeme v zbierke MMB. *Drevorezy – Svitanie v Bratislave, Narodenie, Ukrižovanie* vytvoril v roku 1940. Sú súčasťou väčšieho cyklu grafických listov, v ktorých experimentoval s vyjadrením svetelných hodnôt diela. Robil to pomerne neobvykle – linearitou horizontálne rovnobežných rezov.⁴⁸ Tri spomínané drevorezy (spolu s ďalšími dvoma) autor vydal vlastným nákladom ako sériu pohľadníc. Historička umenia Silvia Ilečková v štúdiu venovanej historickým pohľadniciam dáva do pozornosti niektoré konštatovania J. Cincíka, ktoré formuloval v úvodnej štúdiu publikácie *Grafika Ľuda Fullu*. Autor vyzdvihuje Fullove grafiky, ktoré sú vypracované nielen výrazovo, výpovedne a kompozične harmonicky, ale zároveň premyslene vzhľadom k moderným tlačiarenským technikám, takže tmavé a svetlé či viacfarebné časti uľahčujú kvalitné tlačiarenské spracovanie na rôznych druhoch podkladového papiera.⁴⁹ V súvislosti s drevorezom *Narodenie* Cincík napísal: „K výraznosti grafického prednesu Ľuda Fullu pridružuje sa takto aj jemnosť podania. Súhra spomenutých zložiek dáva nové možnosti reprodukčno-grafické, ktorých prednosť spočíva aj v uľahčovaní reprodukčného zmenšovania. Nemusíme sa potom obávať čo i v malých rozmeroch odtláčať predlohu drevorezovú; i na rotačnom stroji a na obhrublom novinárskom papieri. Takto drží grafika Ľuda Fullu krok s novodobými grafickými potrebami a nárokmi masovej tlačovej výroby.“⁵⁰ Fulla vo svojich pamätiach spomína pekný pohľad z okna, keď žil na Björnsonovej ulici v Bratislave – mal široký výhľad na Staré mesto so siluetou hradu, čo sa stalo námetom aj jedného z vyššie uvedených diel v MMB – *Svitanie v Bratislave*.⁵¹ Cincík toto dielo uvádza ako príklad jemnosti odtienkov a súčasne grafickej jadrnosti. „Fulla skladbou takmer len štvorakej hrúbky šrafovania a menlivým smerom čiar vedel naznačiť niekoľkorakú

⁴⁷ Fulla, Ľudovít. In: *Slovenský biografický slovník*. Martin: Matica slovenská, 1987, zv. II., s. 139-141.

⁴⁸ Tamže.

⁴⁹ ILEČKOVÁ, Silvia. Z histórie umeleckých pohľadníc na Slovensku: tlačené pohľadnice. In: *Ročenka slovenskej národnej galérie v Bratislave Galéria 2003*. Editorky B. JABLONSKÁ a A. KUSÁ. Bratislava: SNG, 2004, s. 152. ISBN 80-8059-093-1.

⁵⁰ CINCÍK, Jozef. *Grafika Ľuda Fullu*. Turčiansky Svätý Martin, 1944, s. 9. Citované podľa: ILEČKOVÁ, S. Cit. 49, s. 152.

⁵¹ FULLA, Ľudovít. *Okamihy*, Bratislava: Mladé letá, 1972; *Okamihy a vyznania*, Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1983. Citované podľa: BAJCUROVÁ, Katarína. *Ľudovít Fulla*. Bratislava: Vydavateľstvo Petrus, Vydavateľstvo Slovart, 2009, s. 136. ISBN 978-80-8085-876-6, ISBN 978-80-89233-38-0.

Obr. 7. Ludovít Fulla: *Svitane v Bratislave*, drevorez, 1940, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2021.

Fig. 7. Ludovít Fulla: *Dawn in Bratislava*, woodcut, 1940, SNM in Martin – MMB.

Photograph by M. Váleková, 2021.

*prenikavú priestorovú hĺbku nad strechami mesta. Príznačným, nepatrným počtom bielych alebo čiernych bodiek a škvŕn, prerušujúcich jednotvárnosť vodorovného čiarkovania oblohy, znemožnil tvrdé vyznenie stereotypne bežiaccej šrafatúry.*⁵² Na ďalšom grafickom diele *Zima v Černovej* Fulla uvoľnil pravidelnú rovnobežnú linearitu a obraz zimnej krajiny modeloval koncentrovaním krátkych spleťtých línií.

Inú podobu plošnej štylizácie ako na spomínaných grafikách nachádzame v ilustráciách, ktoré Fulla vytvoril do knihy Valentína Beniaka – *Žofia*. Vyšla v roku 1941, vydala ju Matica slovenská. V zbierke MMB sa nachádza ilustrácia na titulný list ku knihe – *Sitno* a celostranové ilustrácie – *Kúzelník* a *Amfora*. Zaoberala sa nimi historička umenia Katarína Bajcurová, ktorá nachádza rovnaké rukopisné prvky vo viacerých súboroch ilustrácií: „*V ilustráciách k Žofii Valentína Beniaka (1940), Pijanským piesňam Luda Ondrejova, na vinete obálky v básnickej zbierky Svetoslava Veigla Menom Ťa neviem osloviť (1941) sa objavuje rustikálna, tak trochu „retro“ štylistika, podľa Cincíka odkazujúca na interpretáciu starších zdrojov a spracovanie podnetov zo zľudovelých barokových a empirových drevorezií.*“⁵³ K. Vaculík sa kriticky stavia k „ľudovosti“, ktorú navodzujú niektoré z Fullových drevorezov

⁵² CINCÍK, Jozef. Grafika Luda Fullu. In: *Hľadanie rodného štýlu*. Editor Š. BARANOVIČ. Martin: Matica slovenská, 2009, s. 204. ISBN 978-80-7090-909-6.

⁵³ BAJCUROVÁ, Katarína. *Ludovít Fulla*. Bratislava: Vydavateľstvo Petrus, Vydavateľstvo Slovart, 2009, s. 150. ISBN 978-80-8085-876-6, ISBN 978-80-89233-38-0.

z vojnových rokov, považuje ich viac za konvenciu ako maliarsky zážitok.⁵⁴

Benka mohol tieto diela získať počas Fullovoho pobytu v Martine v rokoch 1943 až 1956, hoci nie je známe, že by Benka a Fulla udržiavali blízke priateľské kontakty. Benka Fullu vo svojich pamätiach označil ako „*smelého a talentovaného*“ umelca.⁵⁵

Medzi mladšími umelcami, s ktorými Benka sympatizoval, spomína vo svojich pamätiach⁵⁶ aj vynikajúceho kresliara a grafika Kolomana Sokola (1902 – 2003). Svojím osobitým prejavom a maliarskym programom, ale aj životným putovaním zostal solitérom medzi maliarmi slovenskej výtvarnej moderny. Jeho umelecký výraz je natoľko osobitý, že medzi domácimi výtvarníkmi k nemu ťažko nájsť kolegu s podobným programom. Od roku 1921 navštevoval Sokol večerné kurzy v grafickej škole Eugena Króna v Košiciach a v roku 1924 sa prihlásil do súkromnej školy Gustáva Mallého v Bratislave. Od roku 1925 študoval na AVU v Prahe v maliarskej škole J. Obrovského, kde ho učil Josef Loukota. Neskôr študoval v grafických špeciálkach M. Švabinského a Tavíka Františka Šimona. Grafickú školu skončil s výborným prospechom, získal školskú cenu a na návrh T. Šimona dostal čestný rok štúdia navyše. V roku 1932 získal trojmesačné štipendium v Paríži, kde zostal do roku 1933, krátko pobudol aj v Bretónsku. Po návrate z Francúzska sa usadil v Prahe. V rokoch 1937 – 1942 žil v Mexiku, kde väčšinu času pôsobil na Škole knižných umení – viedol katedru grafiky. Odtiaľ sa presťahoval za manželkou Lýdiou, tiež výtvarníčkou, do USA. V roku 1946 sa vrátili do Československa, krátko pobudli v Prahe, potom v Bratislave, kde Sokol pôsobil na katedre výtvarnej výchovy na Pedagogickej fakulte a pri Vysokej škole technickej. V roku 1948 sa stal predsedom Spolku umelcov a priateľov grafiky a v tom istom roku kvôli nepriaznivým pomeroch v umeleckej oblasti i napätej spoločenskej atmosfére odišiel do USA, kde sa aj s rodinou natrvalo usadil.⁵⁷ J. Cincík, ktorý sledoval životné osudy a tvorbu Sokola aj v USA pri príležitosti jeho sedemdesiatin napísal: „*Svojím včasným a opatrným odchodom – vlastne návratom za more – Sokol zachránil svoj čistý štít človeka eticko-sociálne fundovaného a individuálnu slobodu milujúceho umelca – tvorcu.*“⁵⁸

V zbierke MMB je väčšia kolekcia umelcových grafik. Najstarší z nich je lept *V lese* z roku 1929. Pokojnou, harmonickou kompozíciou patrí k náladovým motívom, ktoré Sokol tvoril v čase svojej školskej prípravy pred záverom 20. rokov 20. storočia. Po osvojení si techniky drevorezu sa v Sokolovej tvorbe znovuobjavuje sklon k dramatickosti a dynamike, ktoré boli príznačné už pre jeho košickú kresbu. Historička umenia a prvá autorka podrobnej knižnej monografie o Sokolovom diele Eva Šeščáková hodnotí premeny umelcovej tvorby nasledovne: „*Stupňovanie výtvarnej dynamiky Sokolových grafických prác tých čias je dôsledkom duchovného osamostatnenia sa od školského ovzdušia i vedomej orientácie na sociálnokritické poslanie umenia. Nemalú, aj keď skôr nepriamu zásluhu na kryštalizovaní Sokolov-*

⁵⁴ PETERAJOVÁ, E. Cit. 29, s. 88.

⁵⁵ BENKA, M. Cit. 2, s. 339.

⁵⁶ BENKA, M. Cit. 2, s. 339. Benka do Fullu, Sokola i ďalších umelcov ich generácie vkladal nádeje v súvislosti s „omladením“ Spolku slovenských umelcov, ktorý viedol.

⁵⁷ ŠEŠČÁKOVÁ, Eva. *Koloman Sokol*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1963, s. 33-35.

⁵⁸ CINCÍK, Jozef. Enigma Kolomana Sokola. In: *Hľadanie rodného štýlu*. Na vydanie pripravil Štefan Baranovič. Martin: Matica slovenská, 2009, s. 209. ISBN 978-80-7090-909-6.

ho umeleckého i občianskeho postoja majú obidvaja jeho učители: Max Švabinský a T. F. Šimon, ktorí žičili jeho talentu a podporovali jeho samostatné rozvíjanie. Okrem toho sa Sokol bezprostredne stretá s Janom Rambouskom, vtedajším Šimonovým asistentom, ktorý Sokolovi predstavoval živý kontakt s českou sociálnou grafikou, s touto pre neho takou príťažlivou tvorivou tendenciou.⁵⁹ V Sokolovej tvorbe sa odráža jeho čoraz väčšia zaujatosť ťažkými osudmi ľudí a ich psychickými konfliktami. Svedčia o tom drevoryty v MMB *Banická rodina* z roku 1929, *Baníci* a *Ahasver* z 30. rokov 20. storočia, ktoré sú expresívne a silno sociálne orientované „s naliehavou výpoveďou o ľuďoch – vydedencoch na pokraji spoločnosti – robotníkoch, prostitútkach, tulákoch, žobrákoch.“⁶⁰ K najdrásavejším dielam z polovice 30. rokov 20. storočia patria ilustrácie do knihy Margity Figuli *Uzlik tepla* (v MMB sú dva z troch drevorytov – *Matka* a *Psi*). Vyšli ako prvá príloha zborníka *Hollar*, Združenia českých umelcov a grafikov, pričom na jeho výstavách sa Sokol príležitostne zúčastňoval. Podľa Evy Šefčákovej „*Nezastretá drastičnosť literárnej predlohy, ktorá je sociálnym obvinením doby, plná nenávisti a zúfalstva, Sokolovi umožnila vyjadriť sa s rovnakou drsnosťou – a bez porušenia celkového súladu bibliofilie. Na drevených doskách týchto ilustrácií nepracoval autor podľa klasických tradícií svojej školy; rozrýval a zraňoval ich povrch, odmietajúc trpne tľmočiť nenávistnú obžalobu chudoby technicky vycibrenou salónnou metódou.*“⁶¹

Počas pobytu v Mexiku sa Sokol aktívne zúčastňoval na tamojšom výtvarnom živote. Spoznával krajinu a postupne s hlbším poznaním a porozumením zemepisných, ekonomických a kultúrnych zvláštností v jeho grafikách, po bezstarostnejšej kolekcii zo začiatku pobytu, opäť vystupuje do popredia umelcov súcít s ukrivdenými a zanedbanými.⁶² Z mexických motívov sa v zbierke MMB nachádzajú dva lepty – *Indio* (nazývaný aj *S drevom*) z roku 1938 a *Domorodkyňa* z roku 1939. Historik umenia K. Vaculík o Sokolovi a jeho bezhraničnej ľudskosti, po tom, keď ho v roku 1968 navštívil v USA, napísal: „... Sokol je však predovšetkým humanista, ustavične sa vnárajúci do zakliatej problematiky a osudov chudobných, trpiacich a utláčaných, nech už sú akejkoľvek národnosti, pleti či náboženského vyznania.“⁶³

Z celej kolekcie grafik v MMB sa vymyká nedatovaná autotypia *Slovensko*, ktorú Sokol vytvoril pravdepodobne v prvej polovici 30. rokov 20. storočia. Obrazová plocha tejto atypickej krajinársko-figurálnej kompozície je pomyselné horizontálne rozdelená na tri časti, v dolnej je pastvina s postavou pastiera a zvieratom, v strednej cesta s dvoma vozmi a nad ňou tri kopce a oblaky. Kresba je zredukovaná na obrysové línie, bez plošnej a svetelnej modelácie. Je výtvarne minimalistickým pretľmočením námetu, ktorý často stvárnňovali umelci slovenskej výtvarnej moderny najmä v 20. rokoch 20. storočia. Sokolove diela z rokov 1933 – 1935 boli podľa Jána Abelovského a K. Bajcurovej „*svojím anacionálnym sarkazmom, alebo prosto len humorným*

⁵⁹ ŠEFČÁKOVÁ, E. Cit. 57, s. 17.

⁶⁰ JANČÁR, Ivan. *Galéria Kolomana Sokola* [online]. [cit. 2021-05-13]. Dostupné na: < <https://www.galeriam.sk/stale-expozicie/koloman-sokol/> >

⁶¹ ŠEFČÁKOVÁ, E. Cit. 57, s. 20.

⁶² ŠEFČÁKOVÁ, E. Cit. 57, s. 21.

⁶³ VACULÍK, Karol. Z Bratislavy za oceán: cesta za Kolomanom Sokolom. In: *Rudé právo* 29. 9. 1968. Citované podľa: PETERAJOVÁ, L. Cit. 29, s. 202.

Obr. 8. Koloman Sokol: *Matka*, ilustrácia do knihy Margity Figuli *Uzlík tepla, drevorez*, 1935, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2021.
Fig. 8. Koloman Sokol: *Mother*, illustration for Margity Figuli's book "A Bundle of Warmth", woodcut, 1935, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2021.

*odstupom od posvätného námetu, boli zvláštnym spôsobom podobné chagalovskému nadľahčovaniu...'*⁶⁴

Umelecká či priateľská blízkosť K. Sokola a M. Benku bude predmetom ďalšieho bádania. O ich kontaktoch však svedčí fotografia, na ktorej sú spolu so Sárrou a Jankom Alexyovcami zo 40. rokov 20. storočia. Vznikla pravdepodobne v Sokolovom ateliéri počas jeho krátkeho pobytu v Československu v druhej polovici 40. rokov 20. storočia.⁶⁵ Sokolovo umenie sa veľmi prihovárало významnému maliarovi, grafikovi a ilustrátorovi Vincentovi

Hložníkovi (1919 – 1997). Zoznámili sa v roku 1947 vo Vrútkach. Sokol si ho vybral za asistenta, keď sa pripravoval na pedagogické pôsobenie na vznikajúcej VŠVU v Bratislave.⁶⁶ Hložník sa však stal predovšetkým Sokolovým nasledovníkom v naplnení umeleckého kréda, charakteristického humánnym poslanstvom, empatiou a súcitom s trpiacim človekom, ktorého utrpenie a bolesť často privedli na okraj spoločnosti. Hložník inými umeleckými podobami ako Sokol zobrazoval trpiace ľudské telá a zničené ľudské duše. Odkaz, ktorý odovzdával študentom, bol blízky obom týmto spriazneným umelcom – poslanstvo umelcovej povinnosti voči spoločnosti.⁶⁷ Hložník v roku 1963 o Sokolovi napísal: „*Sokolovi bolo dožičené podať uchvatný obraz tragédie nášho človeka medzi dvoma vojnami. Život videl z jeho temných stránok. Ale frázy o ňom boli pre neho neznesiteľné. Trpel a miloval so svojim Človekom. A tak intenzívne ako pred ním ani po ňom nikto v našom umení. ... Nikdy nechcel byť oficiálny a konvenčný, ale pravdivý, úprimný a hlboký.*“⁶⁸

Predchádzajúce slová odhaľujúce podstatu Sokolovho humanizmu v mnohom vypovedajú o tvorivej orientácii, umeleckej i ľudskej filozofii Vincenta Hložníka,

⁶⁴ ABELOVSKÝ, Ján a Katarína BAJCUROVÁ: *Výtvarná moderna Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo Peter Popelka, Vydavateľstvo Slovart, 1997, s. 428. ISBN 80-967203-3-3, ISBN 80-7145-188-6.

⁶⁵ VÍGEAŠSKÁ, Martina. *Koloman Sokol – grafik* [online]. 2019 [cit. 2021-08-18]. Dostupné na: < <http://www.galeriam.sk/wp-content/uploads/2020/01/Koloman-Sokol-Grafik-svetob%20ob%20C4%8Dan-%20C4%8Dasopis-Poh%20C4%BEady.pdf> >

⁶⁶ ŠEFČÁKOVÁ, E. Cit. 57, s. 32.

⁶⁷ ŠEFČÁKOVÁ, E. Cit. 57, s. 32.

⁶⁸ HLOŽNÍK, Vincent. Najsilnejší spomedzi nás. In: ŠEFČÁKOVÁ, E. Cit. 57, s. 8 a 10.

Obr. 9. Vincent Hložník: *Portrét muža*, kresba tušom, 1944, SNM v Martine – MMB.

Foto M. Váleková, 2021.

Fig. 9. Vincent Hložník: *Portrait of a man*, drawing in ink, 1944, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2021.

ktorý mal podobne ako Koloman Sokol vynikajúci kresliarsky talent. V rokoch 1937 – 1942 študoval na UPŠ v Prahe u Františka Kyselu a Josefa Nováka. Po skončení štúdia sa vrátil na Slovensko, krátko žil a tvoril v Žiline a rodnom Svederníku. Spolupracoval s Maticou slovenskou a Neografiou. V roku 1948 bol na študijnom pobyte v Taliansku. V rokoch 1952 – 1972 pôsobil na VŠVU v Bratislave ako pedagóg a vedúci oddelenia voľnej grafiky a knižnej ilustrácie, spoluzakladal a krátko pôsobil na oddelení monumentálneho maliarstva,

v rokoch 1955 – 1959 bol prorektorom a v rokoch 1959 – 1963 rektorom. V 50. a 60. rokoch 20. storočia absolvoval viacero študijných pobytov v Holandsku, Maďarsku, Francúzsku, NDR, Poľsku. V roku 1972 nútene odišiel z VŠVU a odvtedy žil a tvoril ako výtvarník v slobodnom povolani v Bratislave. V zbierke MMB sa z jeho tvorby zachovali diela z prvej polovice 40. rokov 20. storočia, teda z raného obdobia tvorby, keď bol jeho výraz ešte zriedka expresívny. Jedným z diel v MMB je akvarelová krajinársko-architektonická štúdia abstrahovanej krajiny s nízkym horizontom, vpravo so skupinou domov. V MMB sú od Hložníka tiež tri portréty – kresby tušom. Rokom 1943 je datovaná portrétna kresba sediaceho dievčaťa v klobúku, zachytená z ľavého trojštvrťinového profilu len niekoľkými líniami, ťahmi štetcom rôznej intenzity a hrúbky. Ďalšie dva portréty, datované jún 1944, zachytávajú toho istého muža (pravdepodobne môže ísť o podobizne Jozefa Cincíka) z pravého a ľavého trojštvrťinového profilu sediaceho na stoličke s novinami v rukách. Postava je modelovaná svetlom, jemnými líniami, šrafovaním a tónovaním rôznej intenzity.

Ďalšie diela v MMB sú z neskoršieho obdobia tvorby V. Hložníka ako súčasť albumu Skupiny 29. augusta. Súbor grafik deviatich umelcov je zoradený do albumu, ktorý vydala k 15. výročiu SNP v auguste 1959 Skupina 29. augusta, tvorivá skupina Zväzu slovenských umelcov. Vyšlo 200 číslovaných kusov albumov, v ktorých je zaradených štrnásť diel umelcov, pamätníkov povstania, ktorí v rôznych realistických či abstrahujúcich podobách prikláňajúcich sa aj ku geometrickej štylizácii figurálneho prvku zachytili motívy bolesti, utrpenia, smútku, straty. V albume sú zaradené diela Oresta Dubaya, Ladislava Gudernu, Ferdinanda Hložníka, Vincenta Hložníka, Alojza Klimu, Jozefa Šturdíka, Alexandra Trizuljaka, Rudolfa Uhra, Ladislava

Vychodila. Sprievodný text napísal Ľubor Kára, grafiky ručne vytlačil František Malina v grafickej dielni Slovenského fondu výtvarných umení v Bratislave. Text Ľ. Kára je venovaný 15. výročiu SNP a pamiatke mladého maliara Janka Nováka, martinského rodáka, ktorý padol v SNP. Bol generačne blízky ostatným umelcom Skupiny 29. augusta, preto ho menuje za jej člena in memoriam. Kára ďalej píše o postoji členov Skupiny, o ich chápaní „objaviteľskej úlohy umenia v spoločných ideách i čistote výtvarnej reči.“

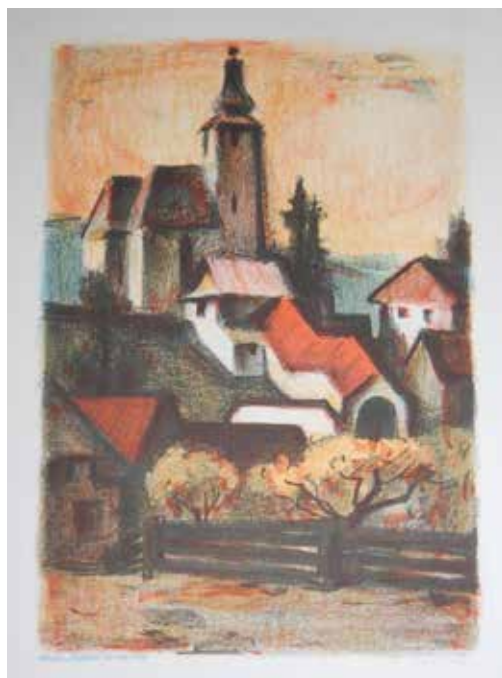
V zbierke MMB je aj niekoľko drobných grafických diel a novoročeniek. Jedna z grafik s názvom *Noc* je od člena Skupiny 29. augusta maliara a grafika Oresta Dubaya (1919 – 2005). Na oddelení kreslenia a maľovania SVŠT bol počas Benkovho krátkeho pôsobenia jeho študentom, aj poslucháčom maliarov Jána Mudrocha a Maximiliána Schurmana. Dubay na rozdiel od Hložníka patril k umelcom, ktorých tvorba obchádzala sociálny aspekt a smerovala k „vnútornej monumentálnej jednote človeka a sveta, hľadá ich rovnováhu, očisťuje ich od negatívnych nánosov civilizácie, pátra po ich dávnej mýtickej jednoduchosti a primitívnosti.“⁶⁹ Historik umenia Ľ. Kára charakterizuje umelcovu tvorbu plnú optimizmu, vychádzajúcu z realizmu so zmyslom pre abstrahovanie a plošnú štylizáciu motívu, nasledovne: „Očaruje básnickou rečou, novosťou videnia, povznášajúcou čistotou a jadrou prostotou obsahu a formy.“⁷⁰ Vystihuje to aj farebný linoryt z roku 1962, na ktorom stvárnil na modrej oblohe mesiac, siluety dvoch korún stromov s vtáčikom a výrazne abstrahovanú siluetu mesta.

Tiež maliar Ladislav Záborský (1921 – 2016) bol žiakom Martina Benku a Jána Mudrocha na oddelení kreslenia a maľovania na SVŠT v Bratislave. Popri štúdiu maliarstva navštevoval aj filozofickú (študoval psychológiu, pedagogiku a dejiny umenia) a prírodovedeckú fakultu (oddelenie deskriptívy). Po skončení štúdia krátko pracoval ako grafik a návrhár v Neografii v Martine, neskôr pôsobil ako učiteľ kreslenia v Martine na gymnáziu. V rokoch 1953 – 1957 bol pre vieru väznený. V rokoch 1968 – 1969 absolvoval študijný pobyt vo Francúzsku.⁷¹ Známy je predovšetkým ako maliar obrazov so sakrálnou tematikou. Slovenský spisovateľ Ján Johanides ho nazval maliarom ticha, svetla, pokoja a radosti, čo je výstižnou metaforou jeho obrazov. Architekt a milovník ľudovej architektúry Igor Thurzo o jeho diele povedal: „*Jeho obrazy vykličili z pokory, mlčania a samoty.*“ Záborský patril k nemnohým umelcom v druhej polovici 20. storočia, ktorí sa sakrálnej, kresťanskej tematike a kontemplatívnym obrazom venovali systematicky a nepretržite. Duchovnú mystiku vo svojich dielach vyjadroval silno abstrahovaným rukopisom a prácou s farbou. Tvoril komorné diela, ale tiež oltárne obrazy, krížové cesty i vitráže do kostolov, je aj autorom návrhov na gobelíny či mozaiky. Okrem sakrálnej tvorby sa venoval aj krajinomaľbe a figurálnym námetom, známe sú napríklad jeho obrazy matky a dieťaťa. V zbierke MMB sa nachádza jeho grafické dielo, ktoré vytvoril ako prémiu umeleckého spolku Trojštít na rok 1948. Litografia z roku 1948 zobrazuje stredoveký kostol na

⁶⁹ DUBAY, Orest: *Súborné dielo: (Pri príležitosti umelcových 70. narodenín)*: [katalóg výstavy]. Kurátorka výstavy Eva TROJANOVÁ. Bratislava: pre SNG vydal Tatran, 1989, s. 5.

⁷⁰ KÁRA, Ľubor. *Orest Dubay*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenského fondu výtvarných umení, 1961, s. 7.

⁷¹ ŠÁLKYOVÁ, Romana a Martina ŠIMURKOVÁ. *Zomrel disident a umelec Ladislav Záborský*. [online]. 2016 [cit. 2021-05-25]. Dostupné na: <<https://www.postoj.sk/20096/zomrel-disident-a-umelec-ladislav-zaborsky>>

Obr. 10. Ladislav Záborský: *Kostol*, litografia, 1948, SNM v Martine – MMB.

Foto M. Váleková, 2021.

Fig. 10. Ladislav Záborský: *Church*, lithography, 1948, SNM in Martin – MMB.

Photograph by M. Váleková, 2021.

vřšku ako dominantu prostredia, ktoré ho obklopuje. Vedú k nemu zastrešené schody. Motív umelec zachytil sýtymi farbami bez ostrých a jasných kontúr, čo dielu dáva mäkkosť a malebnosť.

Maliar, ilustrátor a grafik Róbert Dúbravec (1924 – 1976) v rokoch 1943 – 1944 a 1945 – 1948 študoval na oddelení kreslenia a maľovania na SVŠT, kde ho študijne formoval Gustáv Malý, Ján Mudroch a Maximilián Schurmann. Po skončení školy pracoval v Bavlnárskych závodoch v Ružomberku ako textilný návrhár a neskôr ako grafik na propagačnom oddelení.

Od roku 1968 pôsobil najskôr ako pedagóg, potom ako vedúci Katedry výtvarnej výchovy Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Venoval sa portrétu, krajinomaľbe, historickým i civilistickým námetom.⁷² Realistické prvky a východiská geometricky štylizoval a abstrahoval, po zaujatí slovenskou ľudovou kultúrou vstúpili do jeho diel dekoratívne prvky a ornamentika. Rukopis novoročenky v zbierke MMB s označením PF 1962 s motívom loďky na vlnách, s mužom a vysokým stožiarom, na ktorom sedí vtáčik a s mesiacom v splne na oblohe, je geometricky abstrahovaný, s využitím kontrastu väčších čiernych a bielych plôch charakteristických pre umelcovu tvorbu.

Autorom druhej novoročenky v MMB na rok 1962 s názvom *Mier* je Andrej Gaj (1932 – 2016), ktorý ju vytvoril pre Galériu výtvarného umenia v Prešove. Gaj študoval na VŠVU v Bratislave u Ladislava Čemického, Petra Matejku a Jána Želibského. Po skončení štúdia pracoval ako výtvarný redaktor ukrajinského časopisu *Družno vpered*, neskôr na Katedre výtvarnej výchovy na Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove a ako umelec v slobodnom povolání. Inšpirovala ho krajina i figúra, ktoré štylizoval so sklonom ku geometrickej skratke a redukcii tvaru. Venoval sa tiež dekoratívno-monumentálnej tvorbe a jej spojeniu s architektúrou – tvoril nástenné maľby, grafítá, mozaiky. Novoročenka *Mier* v podobe dvojhárku vpravo s textom a vľavo s autorskou grafikou zobrazuje abstrahovaný výjav dvoch hrajúcich sa chlapcov v ovocnej záhrade pod stromom, na oblohe nad nimi sú dva vtáčiky.

⁷² BACHRATÝ, Bohumír. *Róbert Dúbravec*. Bratislava: Pallas, 1975, s. 7-14.

Sochárske diela

V zbierke MMB sú sochy od slovenských umelcov zastúpené len v malom počte. Jednu z nich vytvoril sochár a rezbár Karol Dúbravský (1913 – 1995), ktorý študoval na priemyselnej škole rezbárskej v Banskej Štiavnici, po jej skončení v roku 1930 sa rezbárskym remeslom živil. V roku 1945 začal študovať na AVU v Prahe u Otakara Španiela a v roku 1948 prestúpil na Umeleckopriemyselnú školu k Josefovi Wagnerovi. Po jej skončení sa v roku 1952 vrátil na rodné Pohronie. V jeho sochách a reliéfoch dominujú figurálne motívy. Vychádzal z realistických podôb, ktoré štylizoval a jeho figúry raz nadobúdali drsnejšiu hranatú formu, inokedy prekvapivo mäkkú a oblú. Jeho tvorba bola tematicky viazaná zväčša na slovenské prostredie a národné tradície. Venoval sa portrétnej tvorbe a spodobil významné kultúrne osobnosti – spisovateľku Boženu Slančíkovú-Timravu, hudobného skladateľa Jána Levoslava Bellu, Ľudovíta Štúra, svojho učiteľa O. Španiela či maliarov Jaroslava Augustu a Edmunda Gwerka. Vytvoril viacero exteriérových sôch a pamätníkov SNP a oslobodenia. V komornej sochárskej tvorbe rád zobrazoval ľudové motívy – napríklad *Detviansku veselicu*, *Fujaristov* či *Gajdošov*. Jeden z nich z patinovanej sady je v zbierke MMB. Jednofigurálna kompozícia muzikanta v ľudovom odevu hrajúceho na gajdách má realistickú, jemne abstrahovanú podobu.⁷³

Sochár Tibor Bártfay (1922 – 2015), ktorý sa príležitostne venoval aj maľbe, kresbe a tvorbe koláží, je pravdepodobne autorom sochy *devy – Maríny* v zbierke MMB.⁷⁴ Prvým inšpirátorom i formovateľom podôb umelcových diel bol jeho otec, známy sochár Július Bártfay. Od roku 1939 študoval na Akadémii krásnych umení v Budapešti, neskôr pokračoval na AVU v Prahe u prof. Karla Pokorného. Tvoril komorné i monumentálne diela, mnohé z nich boli súčasťou urbanistických realizácií, je napríklad aj autorom sôch na bratislavskom Slavíne. Vytvoril kolekciu diel osobností slovenských dejín. K nim možno zaradiť aj dielo inšpirované literárnou predlohou Andreja Sládkoviča – *Marínu*. V jeho diele je niekoľko variantov tohto námetu. Sadrový odliatok komornej sochy – *Češúca sa Marína* z 50. – 60. rokov 20. storočia sa nachádza v zbierke MMB. Štylizovaná plastika stojacej ženy – múzy so zjednodušenou pôvabnou siluetou sa vyznačuje mäkkými oblými objemami a kontúrami.

V zbierke MMB sa nachádza sochárske poprsie *Jánošík* z 50. – 60. rokov 20. storočia. Dielo s heroickým výrazom, zhotovené z patinovanej hliny, so štruktúrovaným povrchom sa vyznačuje štylizáciou tváre s náznakmi miernej geometrizácie.

Neškolení umelci a umelci vyrastajúci z ľudového umenia

Azda k najznámejším keramikárom na Slovensku, ktorý nadviazal na modranské figurálne tradície a posunul ich do modernejších polôh, aj tým, že keramikársku ľudovú tradíciu spojil s profesionálnym výtvarným prejavom, patrí Ignác Bizmayer (1922 – 2019). V učňovských rokoch pracoval pod vedením Heřmana Landsfelda v modranskej keramikárskej dielni, kde zotrval do konca 50. rokov. Potom sa osamostatnil a začal tvoriť komorné figurálne plastiky, reliéfy, kachlice. Námety pre

⁷³ DÚBRAVSKÝ, Karol. *Sochárske dielo: jubilejná výstava 1913 – 1978*: [katalóg výstavy]. Kurátor výstavy Oliver BAKOŠ. Banská Bystrica: Oblastná galéria Banská Bystrica, 1978, nestránkované.

⁷⁴ Evidenčná karta zbierkového predmetu s evidenčným číslom B 9977, na ktorej uviedla Anna Oláhová ako pravdepodobného autora sochy T. Bartfaya. Súhlasíme s jej tvrdením, opierame sa tiež o výskum sochárskych diel umelca.

ne čerpal z prostredia nášho vidieka, ktorý spoznával počas ciest do rôznych končín Slovenska, zbieral ľudové umenie (výšivky, maľby, plastiky, starú keramiku). Jeho potulky po Slovensku podnietil kaplán Jozef Balušík, ktorý mal cit pre rozpoznanie hodnôt a špecifik ľudovej kultúry a zároveň sa usiloval o ich uchovanie.⁷⁵ Bizmayer vo svojich dielach zvečnil aj rôzne pracovné i sviatočné chvíle na dedine, pričom svoje postavy zaodieval do krojov so všetkými detailmi ich skutočných podôb. Svedčia o tom jeho známe cykly s motívmi vinohradníckych prác, postavy hudobníkov, remeselníkov. Popri nich s obľubou stvárňoval aj jánošíkovské a zbojnícke motívy inšpirované ľudovým umením a slovesnosťou.

V MMB sú dve jeho plastiky – *Spievajúce dievčatá* a *Muzikanti*. Ide o diela s ľudobnými námetmi, ktoré boli Benkovi blízke. Vzájomné presahy možno nájsť aj vo východiskách tvorby obidvoch umelcov. Radi putovali po Slovensku a spoznávali krajinu i ľudí. Oboch umelcov tiež spájala obdiv k ľudového odevu a pracovným činnostiam, ktoré sa spájali s tradičnou podobou slovenského vidieka. Obaja, hoci každý odlišným spôsobom, vo svojich dielach uchovávali svet, ktorý sa pomaly strácal.

V zbierke MMB sú pozoruhodné aj úžitkové práce Ferdiša Kostku (1878 – 1951). Ide o krčahy a tanier od tohto stupavského ľudového keramikára s jeho originálnymi maľbami. Niektoré práce sú priamo nápisom venované Benkovi. Napríklad tanier so sv. Martinom nad dverami pracovne či krčah s vročením jeho narodenia a menom: Marcin Benka z Kiripolca z roku 1930.

Autorom reliéfu so sakrálnou tematikou v MMB je ľudový rezbár Štefan Bača (1919 – 2006), ktorý sa vyučil v Kutnej Hore u Bohumila Beku, kde zostal pracovať do roku 1939. Po návrate na Slovensko sa stal rehoľníkom, po takzvanej Barbarskej noci bol presídlený do kláštora v Podolínci, kde vytvoril sakrálnu dielo Panna Mária Podolínska. Neskôr, po rozpustení reholí od roku 1951 pôsobil v Rajci a svoj talent a rezbárske skúsenosti z mladosti rozvíjal a doplňal aj neskôr, napríklad ako účastník kurzu zameraného na rozvoj ľudovej umeleckej tvorivosti, ktorý viedol maliar Fero Kráľ.⁷⁶ Sakrálna tematika, ku ktorej ako veriaci človek inklinoval, je prítomná aj v diele v MMB – reliéfe hlavy Krista s tŕňovou korunou pripevnenou na kríž.

Záver

Medzi dielami od iných umelcov zastúpených v zbierke MMB tvoria početnejšiu kolekciu albumy voľných grafických listov či reprodukcii kresieb. Väčšinu z albumov grafických listov a reprodukcii kresieb umelcov v MMB (reprodukcie kresieb J. B. Klemensa, J. Kostku, E. Zmetáka, M. Benku a pravdepodobne aj V. Kirina) vydala MS v 40. rokoch 20. storočia – teda v čase, keď v Martine už žil Benka a iste aj blízkosť a jeho osobné zainteresovanie prispeli k tomu, že sa aspoň tieto albumy dostali do jeho zbierky. Ich vydávanie bolo systematickým pokusom o sprístupnenie kvalitného slovenského umenia a jeho hlbšie spoznávanie, k čomu prispel aj priložený umenovedný text. Albumy reprodukcii, ktoré boli cenovo dostupnejšie ako originály diel, mali ambíciu osloviť a získať širší okruh priaznivcov umenia. Tento

⁷⁵ PRANDA, Adam. *Súčasní modranskí figuralisti*. Martin: Osveta, 1957, s. 108.

⁷⁶ MUSALOVÁ, Helena. *Veľké výročie veľkého zásahu*. [online]. 2020 [cit. 2021-05-25]. Dostupné na: < <http://www.lms.sk/post/ve%C4%BEk%C3%A9-v%C3%BDro%C4%8Die-ve%C4%BEk%C3%A9ho-z%C3%A1sahu> >

vydavateľský počin viedol nesporne ku kultivácii vkusu, propagovaniu a poznávaniu kvalitnej tvorby slovenských výtvarných umelcov. Nielen v čase ich vydania, ale až do súčasnosti sú vyhľadávané zberateľmi výtvarného umenia. Albumy v MMB čiastočne ilustrujú vydavateľskú činnosť v oblasti umenovednej literatúry a naznačujú veľkoryso a sľubne rozbehnutý vydavateľský plán, ktorý sa žiaľ nepodarilo naplniť. Albumy sú tiež dokladom úžitkovo-grafickej kultúry i kvalitnej tlačiarenskej úrovne tlačovín vydávaných MS.

V MMB sa zachoval aj jeden album pôvodných litografií od členov Združenia výtvarných umelcov moravských vydaný ako členská prémia na rok 1939, zaujímavý pestrosťou námetov a výtvarných rukopisov Benkových kolegov, s ktorými udržiaval intenzívne kontakty počas pôsobenia v Prahe, ale aj neskôr.

Tak ako albumy, aj viaceré ostatné diela v zbierke MMB sú datované prevažne do 40. rokov 20. storočia. Zachovali sa početnejšie kolekcie voľných grafík i knižných ilustrácií k slovenskej próze a poézii od Ľudovíta Fullu a Kolomana Sokola. Kresby Vincenta Hložníka sú dokladom jeho kresliarskeho talentu, ako aj civilistických námetových okruhov a realistických východísk tvorby z ranejšieho obdobia tvorby, bez expresívneho, avšak hlboko humánneho obsahu. Popri väčších celkoch od troch spomínaných umelcov v zbierke MMB nájdeme aj grafiky Viktora Hermélyho, Benkových študentov počas jeho krátkeho pôsobenia na SVŠT – Ladislava Záborského a Oresta Dubaya, ako aj novoročenky od ich mladších kolegov Róberta Dúbravca a Ladislava Gaja. Generáciu umelcov, ktorí študovali či začínali tvoriť počas vojny, reprezentuje album Skupiny 29. augusta.

V zbierke MMB sa nachádza aj niekoľko sôch z 50. a 60. rokov 20. storočia a prác neškolených umelcov. Väčšina kresieb a grafík v zbierke MMB je datovaná do 40. rokov 20. storočia. Krátko po príchode na Slovensko Benka pôsobil tri semestre v rokoch 1940 – 1941 na SVŠT. Spomínané desaťročie, hoci bolo poznačené vojnou, bolo iste pre Benku časom intenzívnych kontaktov so slovenskými kolegami. Vo vzťahu k mladším kolegom Benka napísal: „*Tešil som sa, že prišli mladí slovenskí umelci a nadviazali na moje základy, a nie na nejaké tradičné, ktorých proste v mojich časoch pre mňa nebolo. Nepôsobil som na mladých priamo; hľadali tiež vlastné cesty a všelijako, no najbližšia im bola moja. ... Mladí slovenskí umelci išli zväčša podobným smerom ako ja. A s potešením môžem tu uviesť, že tí, čo išli po mojich stopách, odbočili po čase na vlastné chodníčky, získali si vlastné poznatky a priniesli nášmu umeniu hodnoty, ktoré sú skutočne slovenské.*“⁷⁷

Aj nesystematicky budovaná zbierka ukrýva svoje hodnoty a prekvapenia. Tá Benkova uchováva tvorbu viacerých výrazných a významných osobností slovenského výtvarného umenia 20. storočia a viaceré diela dopĺňajú mozaiku poznania premien umeleckých rukopisov ich autorov.

---

⁷⁷ BENKA, M. Cit. 2, s. 339.

PRAMENE

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku
Zbierkový fond Slovenského národného múzea v Martine– Múzea Martina Benku

LITERATÚRA

- BACHRATÝ, Bohumír. Zrod národnej výtvarnej kultúry – 19. storočie. In: NOVOTNÝ, Bohuslav, KAHOUN, Karol a Bohumír BACHRATÝ. *Slovensko v obrazoch: výtvarné umenie*. Martin: Osveta, 1991. ISBN 80-217-0341-5.
- BACHRATÝ, Bohumír. *Róbert Dúbravec*. Bratislava: Pallas, 1975.
- BAJCUROVÁ, Katarína. *Ludovít Fulla*. Bratislava: Vydavateľstvo Petrus, Vydavateľstvo Slovart, 2009. ISBN 978-80-8085-876-6, ISBN 978-80-89233-38-0.
- ABELOVSKÝ, Ján a Katarína BAJCUROVÁ. *Výtvarná moderna Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo Peter Popelka, Vydavateľstvo Slovart, 1997, s. 428. ISBN 80-967203-3-3, ISBN 80-7145-188-6.
- BENKA, Martin. *Kresby. Náčrtníky výtvarných umelcov*. Rediguje J. CINCÍK. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1944.
- BENKA, Martin. *Uspávanky*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1946.
- BENKA, Martin. *Za umením. Spomienky a úvahy*. Bratislava: SVKL, 1958.
- Biografický lexikón Slovenska*. Martin: Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2013, zv. V. ISBN 978-80-8149-011-8.
- CINCÍK, Jozef. *Hľadanie rodného štýlu*. Editor Š. BARANOVIČ. Martin: Matica slovenská, 2009. ISBN 978-80-7090-909-6.
- DUBAY, Orest. *Súborné dielo (Pri príležitosti umelcových 70. narodenín)*: [katalóg výstavy]. Kurátorka výstavy Eva TROJANOVÁ. Bratislava: pre SNG vydal Taran, 1989.
- DÚBRAVSKÝ, Karol. *Sochárske dielo: jubilejná výstava 1913 – 1978*: [katalóg výstavy]. Kurátor výstavy Oliver BAKOŠ. Banská Bystrica: Oblastná galéria Banská Bystrica, 1978, nestránkované.
- GREGUŠ, Ivan a kol. (zostavil a spracoval): *Inventár príspevkov do časopisov vedeckých odborov Matice slovenskej* [online]. Martin: Matica slovenská, 1980. [Cit. 2021-05-20]. Dostupné na: <http://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar_Prispevkov_-do_-casopisov_-vedeck%C3%BDch_-odborov_-Maticce_-slovenskej.pdf>
- GVU – Budova* [online]. [Cit. 2021-08-20]. Dostupné na: <<http://www.gvuhodonin.cz/galerie/budova>>
- HLOŽNÍK, Vincent. Najsilnejší spomedzi nás. In: *Koloman Sokol*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1963.
- ILEČKOVÁ, Silvia. Z histórie umeleckých pohľadníc na Slovensku: tlačene pohľadnice. In: *Ročenka slovenskej národnej galérie v Bratislave Galéria 2003*. Editori B. JABLONSKÁ a A. KUSÁ. Bratislava: SNG, 2004, s. 143-157. ISBN 80-8059-093-1.
- JANČÁR, Ivan. *Galéria Kolomana Sokola* [online]. [cit. 2021-05-13]. Dostupné na: <<https://www.galeriadm.sk/stale-expozicie/koloman-sokol/>>

- Jozef Cincik [online]. [cit. 2021-06-11]. Dostupné na: https://100.scd.sk/detail/2316_Jozef-Cincik >
- Josef Jambor [online]. [cit. 2021-05-25]. Dostupné na: <<http://www.horackagalerie.cz/index.php?oid=3973383>>
- KÁRA, Ľubor. *Orest Dubay*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenského fondu výtvarných umení, 1961.
- KISS-SZEMÁN, Zsófia. *Galéria Nedbalka: slovenské moderné umenie*. Bratislava: Galéria Nedbalka, 2014. ISBN 978-80-971269-4-0.
- KLEMENS, Jozef Božetech. *Kresby*. Náčrtníky výtvarných umelcov. Rediguje M. MARIANI. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1948.
- KOSTKA, Jozef. *Kresby*. Náčrtníky výtvarných umelcov. Rediguje J. CINCÍK. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1944.
- MUSALOVÁ, Helena. *Veľké výročie veľkého zásahu*. [online]. 2020 [cit. 2021-05-25]. Dostupné na: <<http://www.lms.sk/post/ve%C4%BEk%C3%A9-v%C3%BDro%C4%8Die-ve%C4%BEk%C3%A9ho-z%C3%A1sahu>>
- PAVLAČKOVÁ, Petra. Kovařík, Huber (1888 – 1958) [online]. [Cit. 2021-08-20]. Dostupné na: <<https://www.knihovnazn.cz/referaty/osobnosti-regionu/3492-kovarik-hubert-1888-1958.html>>
- PELIKÁN, Jaroslav. *Sdružení výtvarných umělců moravských* [online]. [Cit. 2021-08-20]. Dostupné na: <<http://www.svum.info/index.php?id=19>>
- Po stopách moderny. Keramika období art deco na Moravě. Tvorba Huberta Kovaříka* [online]. [cit. 2021-05-19]. Dostupné na: [http://www.moravska-galerie.cz/moravska-galerie/vystavy-a-program/aktualni-vystavy/2012/hubert_kovarik\(2911-242\).aspx](http://www.moravska-galerie.cz/moravska-galerie/vystavy-a-program/aktualni-vystavy/2012/hubert_kovarik(2911-242).aspx)
- PETERAJOVÁ, Ľudmila. *Nepýtaj sa na svoj osud...: život a dielo Karola Vaculíka*. Bratislava: Petrus, 2005. ISBN 80-889-39-93-3.
- PRANDA, Adam. *Súčasní modranskí figuralisti*. Martin: Osveta, 1957.
- Slovenský biografický slovník*. Martin: Matica slovenská, 1987, zv. II.
- ŠÁLKYOVÁ, Romana a Martina ŠIMURKOVÁ. *Zomrel disident a umelec Ladislav Záborský*. [online]. 2016 [cit. 2021-05-25]. Dostupné na: <https://www.postoj.sk/20096/zomrel-disident-a-umelec-ladislav-zaborsky>
- ŠEFCÁKOVÁ, Eva. *Koloman Sokol*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1963.
- TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Praha: Tvar, 1947, I. diel.
- TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Praha: Tvar, 1950, II. diel.
- VACULÍK, Karol. Z Bratislavy za oceán. Cesta za Kolomanom Sokolom. In: Rudé právo 29. 9. 1968. Citované podľa: PETERAJOVÁ, Ľudmila. *Nepýtaj sa na svoj osud...: život a dielo Karola Vaculíka*. Bratislava: Petrus, 2005, s. 202. ISBN 80-889-39-93-3.
- VÁLEKOVÁ, Monika. Diela európskych umelcov a portréty v zbierke Múzea Martina Benku. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXIV, Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 63-92. ISBN 978-80-8060-495-0.

- VÁLEKOVÁ, Monika. Pražský pobyt Martina Benku v rokoch 1909 – 1939. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 59*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXII, Martin: Slovenské národné múzeum, 2018, s. 63-91. ISBN 978-80-8060-441-7.
- VÍGLEŠSKÁ, Martina. *Koloman Sokol – grafik* [online]. 2019 [cit. 2021-08-18]. Dostupné na: < <http://www.galeriam.sk/wp-content/uploads/2020/01/Koloman-Sokol-Grafik-svetoob%C4%8Dan-%C4%8Dasopis-Poh%C4%BEady.pdf>>
- ZMETÁK, Ernest. *Pôvodné grafické listy*. Úvodné slovo J. CINCÍK. Turčiansky Svätý Martin: Neografia, 1944.
- ZMETÁK, Ernest. *Súborné dielo 1940 – 1970*: [katalóg výstavy]. Kurátor výstavy Igor GAZDÍK. Bratislava: Zväz slovenských výtvarných umelcov, Slovenská národná galéria, 1971, nestránkované.

ALBUMS, DRAWINGS, GRAPHICS AND SCULPTURES BY SLOVAK ARTISTS IN THE COLLECTION OF THE MARTIN BENKA MUSEUM

Monika Váleková

S u m m a r y

Among works by other artists represented in the collection of the Martin Benka Museum, albums of loose graphics plates or reproductions of drawings made up a numerous collection. Most of the albums of graphics plates and reproductions of drawings of artists in the Martin Benka Museum (reproductions of drawings by J. B. Klemens, Jozef Kostka, E. Zmeták, M. Benka and probably even V. Kirin) were published by Matica slovenská in the 1940s. This is the time when Benka was already living in Martin, and his proximity and personal interest certainly contributed to the albums becoming part of his collection. Their publication was a systematic attempt to make good quality Slovak art accessible and better known, to which the attached art history text contributed.

Albums of reproductions, which were more affordable than originals, had the ambition of addressing and gaining a wider circle of art lovers. This publishing act undoubtedly led to a cultivation of taste and the promotion and knowledge of high-quality Slovak fine artists. They were sought after, not only at the time of their publication, but also until the present day, by fine art collectors. These albums partially illustrate the publisher's activity in the field of art history, and are an indication of the generous and promising publishing plan which was sadly not able to be put into practice. The albums are also evidence of applied graphics culture and the high quality of printing of the publications printed by Matica slovenská in Martin.

In the Martin Benka Museum, one album of original lithographs by members of the Association of Moravian Fine Artists, published as a members' bonus for 1939. It is interesting in terms of its variety of subject-matters and art manuscripts by Benka's colleagues with whom he maintained intense contacts during his activity in Prague, as well as later.

Like the albums, several other works in the Martin Benka Museum are also largely dated to the 1940s. Numerous collections of loose graphics and book illustrations for Slovak prose and poetry by Ľudovít Fulla and Koloman Sokol have been preserved. The drawings by Vincent Hložník show his talent at drawing, as well as the themes of civilism and realism from his early work, without expressive content, but with deep humanity.

Alongside the larger corpuses by the three above-mentioned artists, the Martin Benka Museum collection also includes graphics by Viktor Hermély, Benka's students during his short period of work at the Slovak Technical University - Ladislav Záborský and Orest Dubay, as well as New Year cards by their younger colleagues Róbert Dúbravec and Ladislav Gay. The generation of artists who studied or began their work during the war is represented by the album "29th of August Group".

The Martin Benka Museum's collection also includes several sculptures from the 1950s and 1960s and works by untrained artists. Most of the drawings and graphics in the MBM collection are dated to the 1940s. Shortly after his arrival in Slovakia, he worked for three semesters in 1940-1941 at the Slovak Technical University. These decades, though marked by war, were certainly a time of intense contacts with Slovak colleagues for Benka.

Even a collection built up unsystematically conceals its own values and surprises. Benka's preserves the work of several striking and important figures of 20th century Slovak fine art, and several artworks complete the mosaic of knowledge about the changes in the artists' artistic signatures.

SPRÁVY

Z ČINNOSTI SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE V ROKU 2020

*Radovan Sýkora, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

Rok 2020 bol v celosvetovom meradle nepriaznivo ovplyvnený šírením koronavírusu SARS-CoV-2, ktorý vyvoláva infekčné ochorenie COVID-19, a najmä následnými opatreniami, ktoré jednotlivé štáty prijímali s cieľom spomaliť šírenie vírusu a ideálne zastaviť prebiehajúcu pandémiu. Najzávažnejším zásahom do činnosti Slovenského národného múzea v Martine bolo prijatie opatrení, v dôsledku ktorých bolo múzeum pre návštevnícku verejnosť úplne uzatvorené od 9. 3. do 11. 5. 2020, následne od 24. 10. do 17. 11. 2020 a koncom roka od 19. 12. až do odvolania.

Zatvorenie múzea pre návštevnícku verejnosť výraznou mierou ovplyvnilo takmer všetky hlavné múzejné činnosti. Počas uvedeného obdobia neboli realizované žiadne kultúrno-výchovné a prezentačné podujatia, čo sa okrem iného veľmi negatívnym spôsobom odrazilo na návštevnosti múzea¹ a tiež v príjmovej časti jeho rozpočtu. Osobitne výrazne negatívny vplyv malo zrušenie siedmich prezentačných podujatí Národopisného roka² v Múzeu slovenskej dediny a napríklad aj zrušenie Turčianskych slávností folklóru, ktoré múzeum organizuje v spolupráci Turčianskym kultúrnym strediskom v Martine. V snahe zostať v kontakte s návštevníkmi sa viaceré aktivity múzea presunuli do on-line priestoru, kde mohli priaznivci nájsť kvízy, zaujímavé príspevky o múzejných zbierkach, informácie o kalendárnych zvykoch a i. Uvedená situácia spôsobila aj zmenu v organizácii a spôsobe výkonu práce zamestnancov. Na pracovisku bol zabezpečovaný len nevyhnutný chod inštitúcie vrátane kontroly depozitárov, väčšina odborných pracovníkov pracovala z domu a ostatní si uplatňovali prekážku na strane zamestnávateľa. Záverom tejto informácie dodávame, že koronavírusom sa nakazili aj niektorí zamestnanci Slovenského národného múzea v Martine, našťastie ho však všetci prekonali bez výraznejších komplikácií.

V roku 2020 sa začala vecná realizácia rekonštrukcie objektu Múzea Martina Benku na základe zmluvy o dielo, ktorá bola s dodávateľom stavebných prác podpísaná 20. 1. 2020. Stavenisko bolo vzhľadom na vyššie uvedenú nepriaznivú situáciu odovzdané realizačnej firme FERRMONT, a. s. dňa 20. 4. 2020, čiže až tri mesiace

¹ V roku 2020 celkovo múzeum navštívilo 32 145 osôb, čo tvorí približne 50-percentný pokles návštevnosti oproti roku 2019.

² Konkrétne išlo o podujatia Veľká noc na dedine, Stavanie májov, Te prindžaras amen/Spoznajme sa, Detská nedeľa, Človek a príroda, Keď sa zima opýta a Vianoce na dedine.

Obr. 1. Výkopové práce okolo
Múzea Martina Benku.
Foto M. Váleková, 2020.
Fig. 1. Groundworks around the
Martin Benka Museum.
Photograph by M. Váleková, 2020.

prebiehali konzultácie k realizácii obnovy objektu. Súbežne prebiehala aktualizácia projektovej dokumentácie slaboprúdových rozvodov a inovovaného elektronického protipožiarneho a zabezpečovacieho systému. V priebehu roka sa ďalej realizovali búracie a výkopové práce, výmena vnútorných a vonkajších rozvodov, oštiepenie krovu a čiastočne aj vnútorné omietky, podlahy a hrubé stavebné práce súvisiace s vybudovaním nových sociálnych zariadení. Rozpočtovým opatrením Ministerstva kultúry SR č. 12 zo dňa 13. 10. 2020 boli Slovenskému národnému múzeu pridelené finančné prostriedky aj na realizáciu II. etapy rekonštrukcie objektu (vybavenie depozitárov a exteriérové úpravy) a na zabezpečenie prác navyše (najmä výmena súčasnej poškodenej medenej strešnej krytiny za pôvodnú keramickú pálenú škridlu) v celkovej výške 210 000 €.

Po niekoľkoročnom úsilí múzea bol v roku 2020 realizovaný bezodplatný prevod správy zrubu v Žarnovickej doline, ktorý múzeum vyhlásilo za prebytočný, nakoľko ho nevedelo využívať v súlade so svojím zameraním a činnosťou. Správa tejto nehnuteľnosti prešla na Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici. Objekt mu bol odovzdaný 1. 12. 2020.

V roku 2020 bola na podnet Obecného úradu v Blatnici uzatvorená výpožička na Prónayovskú kúriu, ktorá bola sídlom Múzea Karola Plicku. Múzeum bolo pre návštevnícku verejnosť úplne zatvorené od 1. 7. 2015 z dôvodu poškodenia drevených prvkov objektu v rôznom stupni intenzity drevokaznou hubou drevomorkou domácou. Vysoký stupeň poškodenia objektu neumožňoval zdravotne nezávadnú prevádzku bez vykonania nevyhnutných rekonštrukčných zásahov, na ktoré múzeum nemá dostatok finančných prostriedkov. Na základe zmluvy o výpožičke, ktorá nadobudla účinnosť 20. 3. 2020, je objekt vypožičaný na dobu piatich rokov za účelom preneseného výkonu štátnej správy v školstve a prevádzkovania multifunkčného kultúrno-spoločenského objektu. Pred naplnením tohto zámeru však obec čaká neľahká úloha v podobe získania finančných prostriedkov na obnovu objektu, o ktoré sa plánuje uchádzať z rôznych grantových a dotačných systémov vrátane tých, do ktorých sa nemôže múzeum ako štátna príspevková organizácia zapojiť.

Obr. 2. Preparát medvedíka čistotného nadobudnutý do zbierok Múzea Andreja Kmeťa. Foto B. Astaloš, 2020.
Fig. 2. Taxidermy specimen of a raccoon acquired for the collections of the Andrej Kmeť Museum. Photograph by B. Astaloš, 2020.

Ako už bolo spomenuté, „koronakríza“ sa dotkla takmer všetkých hlavných múzejných činností a inak to nebolo ani v prípade akvizícií. Celkovo múzeum v roku 2020 nadobudlo formou kúpy, daru a vlastného výskumu 476 ks predmetov.³ Do zbierok Etnografického múzea pribudli formou kúpy napríklad dekoratívne a úžitkové predmety z druhej polovice 20. storočia, súbor ženského odevu z modrotlačé a súbor bytového textilu dokladajúci pôsobenie spolku Lipa. Formou vlastného výskumu bol zbierkový fond múzea obohatený o archeologické nálezy pochádzajúce z nedeštruktívnych archeologických prieskumov kurátora, ktoré sú veľmi dôležitým príspevkom k poznaniu starého osídlenia regiónu Turiec. Múzeum Andreja Kmeťa získalo do zbierok formou kúpy dermoplastický preparát medvedíka čistotného, ktorý je v našej faune tzv. inváznym druhom. Múzeum kultúry Čechov na Slovensku pokračovalo v získavaní súboru predmetov dokumentujúcich činnosť telovýchovných spolkov TJ Sokol a TJ Orol a tiež nadobudlo plakety T. G. Masaryka, ktoré sú symbolom československej štátnosti. Múzeum kultúry Rómov

Múzeum kultúry Rómov na Slovensku pokračovalo v získavaní súboru predmetov dokumentujúcich činnosť telovýchovných spolkov TJ Sokol a TJ Orol a tiež nadobudlo plakety T. G. Masaryka, ktoré sú symbolom československej štátnosti. Múzeum kultúry Rómov

Obr. 3. Z akvizičnej činnosti Múzea kultúry Rómov na Slovensku – predmety dokumentujúce kultúru odievania olašských Rómov. Foto A. Daneková, 2020.
Fig. 3. From the acquisition activity of the Museum of the Culture of Roma in Slovakia – items documenting the clothing culture of the Olah Roma. Photograph by A. Daneková, 2020.

³ To je o viac než 50 % menej než v roku 2019, keď bolo nadobudnutých 994 ks predmetov.

na Slovensku získalo formou kúpy dielo popredného rómskeho výtvarníka J. Feča a predmety dokumentujúce kultúru odievania olašských Rómov.

V roku 2020 pokračovala komplexná odborná revízia zbierkového fondu múzea. V priebehu roka pracovalo celkovo 14 čiastkových revíznych komisií, ktoré zrevidovali spolu 110 779 kusov zbierkových predmetov. Viaceré čiastkové revízne komisie v roku ukončili revíziu odovzdaním záverečných správ. Ukončená bola napríklad revízia keramiky, malieb na skle, svietidiel, modrotlačových foriem, čiastočne kultúrnej histórie a histórie expozičných objektov v Múzeu slovenskej dediny a i.

Koronavírus neprial ani vedeckovýskumnej činnosti. V dôsledku protipandemických opatrení nemohli byť vôbec alebo iba v minimálnom rozsahu realizované terénne výskumy, čo v značnej miere ovplyvnilo plnenie viacerých vedeckovýskumných úloh v oblasti spoločenských a prírodných vied. Na druhej strane, múzejníci sa naučili čeliť novým výzvam a objavovali alternatívne prostriedky komunikácie, vďaka ktorým mohla v novembri formou videokonferencie zasadiť Vedecká rada Slovenského národného múzea pre etnológiu.

Každoročne je na jej rokovaní osobitná pozornosť venovaná plneniu dlhodobých vedeckovýskumných úloh Slovenského národného múzea v Martine. Jedna z nich – „Historicko-etnografické štúdie expozičných skupín, usadlostí a objektov v Múzeu slovenskej dediny“ (ved. riešiteľka A. Kiripolská) – pokračovala v roku 2020 čiastkovou úlohou „Výber rómskych obydľí z Turca“, v rámci ktorej riešiteľka (L. Seglová) realizovala archívny výskum k dejinám rómskeho osídlenia, štúdium odbornej literatúry k typológii rómskeho osídlenia, bývania a demografii Rómov. Splnená bola aj čiastková úloha o cholvarku z Terchovej, ktorej riešiteľka (S. Jaššová) odovzdala záverečnú štúdiu do tlače⁴. Druhá nosná vedeckovýskumná úloha s názvom „Slovensko a jeho identita“ zameraná na prípravu novej expozície Etnografického múzea v Martine (ved. riešiteľka M. Pastieriková) sa plnila v spolupráci s Ústavom etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied. V roku 2020 boli ukončené štyri z jej piatich čiastkových úloh, a to časti expozície: „Kto sme“ (M. Pastieriková, odborný konzultant D. Škvarna), „Tradície – Sviatok“ (E. Pančuhová), „Tradície – Krása a Inšpirácie“ (obidve M. Pastieriková so spoluriešiteľmi). V častiach „Inšpirácie“, „Tradície – Sviatok“ a „Tradície – Krása“ bol namiesto úvodného scenára vypracovaný úvodný technický scenár. Tým boli ciele 2. etapy vedeckovýskumnej úlohy prekročené, čo uľahčí prácu novým, mladým riešiteľom počas záverečnej, 3. etapy jej plnenia, ktorá bude zameraná na tvorbu technických scenárov.

Riešitelia ďalších vedeckovýskumných úloh z oblasti etnológie pokračovali v plnení úloh najmä štúdiom literatúry a dotazníkovým prieskumom. Z dôvodu čerpania materskej a následnej rodičovskej dovolenky riešiteľky (N. Nováková) bola pozastavená vedeckovýskumná úloha „Figurálna tvorba v neprofesionálnom rezbárstve po roku 1990“. Z ostatných spoločenských vied riešiteľka (B. Wágnerová) vedeckovýskumnej úlohy „Automatizovaná výroba nápojového úžitkového skla 2. polovice 20. storočia v lednickorovnianskych sklárňach“ pokračovala vytváraním elektronického vzorkovníka dutých výrobkov – nápojových kalíškov

⁴ Štúdiá bola publikovaná v uplynulom ročníku zborníka: JAŠŠOVÁ, S. Cholvarok z Terchovej v Múzeu slovenskej dediny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Roč. CXIV, Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 40-62. ISBN 978-80-8060-495-0.

Obr. 4. Výstava „Na piatok i na sviatok“ v Etnografickom múzeu. Foto M. Kiripolská, 2020.
Fig. 4. Exhibition “On Fridays and Holidays” in the Ethnographic Museum.
Photograph by M. Kiripolská, 2020.

a koncipovaním chronológie názvov a vývoja firmy.

V oblasti prírodných vied situácia aspoň čiastočne umožňovala prácu v teréne a zbery materiálov, ktoré sa počas roka stali spolu so sumarizáciou dosiahnutých výsledkov hlavnou náplňou práce riešiteľov vedecko-výskumných úloh v Múzeu Andreja Kmeťa. Spracovaním odborného príspevku pre Zborník Slovenského národného múzea v Martine – Kmetianum bola ukončená vedeckovýskumná úloha „Význam rozptýlenej a líniovej zelene pre faunu poľnohospodárskej krajiny Turčianskej kotliny“⁵ (B. Astaloš).

V rámci odbornej metodickej činnosti sa múzeom okrem pokračovania v dlhodobej odbornej spolupráci na príprave a priebehu školskej Biologickej olympiády kategórie C (B. Astaloš) podieľalo napríklad aj na príprave a realizácii zoolympiády (M. Žiak, v spolupráci so ZOO Bojnice). Od roku 2013 je múzeom odborným garantom odboru „Prírodné bohatstvo Slovenska“ na Univerzite tretieho veku Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (A. Bendík). Kurátori múzea pokračovali v roku 2020 aj v spolupráci s vysokými školami formou vedenia alebo oponovania bakalárskych a magisterských prác i posudzovaním výstupov odborných prác kurátorov iných múzeí. Tiež sa aktívne podieľali na činnosti komisií Zväzu múzeí na Slovensku, a to členstvom v predstavenstve zväzu (A. Daneková), činnosťou Etnologickej komisie (predsedníčka D. Ferklová, tajomníčka B. Sumková), Únie múzeí v prírode (podpredsa R. Sýkora) a Prírodovednej komisie (A. Bendík, M. Žiak).

Múzeum je prostredníctvom kurátorov zastúpené aj v pracovnej komisii pre stratégiu rozvoja miestnej a regionálnej kultúry a kultúry národnostných menšín pri Ministerstve kultúry SR (A. Daneková), odbornej komisii Fondu na podporu kultúry národnostných menšín pri Ministerstve kultúry SR (H. Zelinová) a výbore pre národnostné menšiny a etnické skupiny pri Úrade vlády SR (H. Zelinová), či vo viacerých poradných orgánoch domácich a zahraničných múzeí.

⁵ Štúdiá bola publikovaná v ostatnom ročníku zborníka: ASTALOŠ, B. Ornitocenózy brehových porastov Sklabinského potoka a rieky Turiec v Turčianskej kotlině. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: KMETIANUM 15*. Editori M. BOTH a A. BENDÍK. Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 344-361. ISBN 978-80-8060-498-1.

Obr. 5. Výstava „Na piatok i na sviatok“ v Etnografickom múzeu.

Foto M. Kiripolská, 2020.

Fig. 5. Exhibition “On Fridays and Holidays” in the Ethnographic Museum. Photograph by M. Kiripolská, 2020.

Prijatými protipandemickými opatreniami a s nimi súvisiacimi obmedzeniami vrátane uzatvorenia kultúrnych inštitúcií najviac utrpela prezentačná činnosť mú-

zea, no aj napriek tomu sa kurátorom podarilo v roku 2020 pripraviť zaujímavé výstavné projekty. Najväčším z nich bola vlastná výstava „Na piatok i na sviatok“ (autorka E. Dudková) v Etnografickom múzeu, ktorá predstavila odev nosený v Turci od prvej polovice 18. storočia až do 80. rokov 20. storočia. V prvej časti výstava poukázala prostredníctvom inštalovaných modelových situácií na prechod od vidieckeho k mestskému typu dámskeho, pánskeho a detského odevu. Druhá časť výstavného priestoru bola venovaná odevu už zväčša priemyselnej produkcie, ktorý nosili ženy v Turci od 20. do 80. rokov minulého storočia. Celkovo sa na ploche 507 m² objavilo 700 kusov odevných súčiastok z bohatej zbierky ľudového odevu Slovenského národného múzea v Martine, ktorú tvorí takmer 40 000 predmetov z 1 300 lokalít na Slovensku.

Po 11 rokoch sa do priestorov Etnografického múzea vrátili s prezentáciou svojich prác aj členky občianskeho združenia „Pôvabnica Turca“, ktoré v spolupráci s múzeom (komisárka B. Sumková) pri príležitosti 20. výročia jeho založenia pripravili výstavu „Roky krásou čipky vystlané“. Cieľom občianskeho združenia je „zachovávanie tradičných kultúrnych hodnôt – tvorby paličkovanej čipky prostredníctvom organizovania praktických kurzov paličkovania pre záujemcov o ľudovú tvorbu“⁶ a práve rozmanitosť a bohatosť ornamentov tejto techniky mohli návštevníci v priestoroch múzea obdivovať.

Koncom roka bola v Etnografickom múzeu otvorená výstava „Majstri drôtu (venované spomienke na Ladislava Jurovatého st.)“, kde kurátorka múzea D. Ferklová podala v prvej časti stručný prehľad histórie slovenského drotárstva od prvých písomných svedectiev, cez rozšírenie a rozkvet koncom 19. storočia až po jeho postupný zánik. Veľkú pozornosť venovala aj pokračovateľom drotárskeho remesla, ktorí nadväzujú na tradíciu a pri tvorbe uplatňujú dnešné estetické normy. Jedným z pokračovateľov bol i majster drôtu Ladislav Jurovatý st. (1923 – 2012), ktorý do svojich prác vložil všetky svoje schopnosti, zručnosti a nadanie pre estetické stvárnenie predmetu. A práve tomuto majstrovi drôtu a kovu je venovaná druhá časť výstavy.

⁶ Oficiálna webová stránka občianskeho združenia Pôvabnica Turca [online]. 2021 [Cit. 2021-09-03]. Dostupné na: <<http://www.povabnicaturca.org>>

Obr. 6. Výstava „Index DC“ v Múzeu kultúry Čechov na Slovensku. Foto M. Kiripolská, 2020.
Fig. 6. Exhibition “Index DC” in the Museum of the Culture of Czechs in Slovakia. Photograph by M. Kiripolská, 2020.

V Múzeu Andreja Kmeťa bola inštalovaná fotografická výstava Gustáva Hegedúša „V lese“ (komisár A. Bendík), ktorej súčasťou boli aj básne jeho priateľa Ondreja Nagaja. Autori sa prostredníctvom výstavy snažili prispieť k diskusií o ochrane nášho životného prostredia a návštevníkom odkázať, aby „zem, les a život v nich milovali a chránili“. Smutným dokladom doby bola prevzatá výstava „TRITRI/Tatry očami geológov“ (komisár A. Bendík), ktorá bola v Múzeu Andreja Kmeťa sprístupnená 8. 12. 2020, čiže len 11 dní pred štátom nariadeným uzatvorením múzeí pre návštevnícku verejnosť z dôvodu šírenia koronavírusu. Vzhľadom na to, že múzeum nemohlo výstavu predĺžiť, navštívilo ju len 23 osôb.

Múzeum kultúry Čechov na Slovensku pripravilo pre návštevníkov vlastnú výstavu „Index DC, dvadsať rokov akvizičnej činnosti Múzea kultúry Čechov na Slovensku“ (autorka H. Zelinová), ktorá prezentuje najvýznamnejšie a najvzácnejšie predmety múzea nadobudnuté počas jeho 20-ročnej existencie.⁷

Obr. 7. Výstava „Majstri drôtu“ v Etnografickom múzeu. Foto M. Kiripolská, 2020.
Fig. 7. Exhibition “Masters of Wire Craft” in the Ethnographic Museum. Photograph by M. Kiripolská, 2020.

⁷ Múzeum kultúry Čechov na Slovensku začalo písať svoju históriu v novembri roku 1999, keď bolo v Martine založené Dokumentačné centrum českej kultúry na Slovensku. Jeho poslaním bolo vytvárať zbierkový fond predmetov zachytávajúcich hmotné a duchovné bohatstvo českého etnika na Slovensku, budovať príslušnú bázu dát a začať výskum súvisiaci s prítomnosťou a pôsobením Čechov na Slovensku. Keďže dokumentačné centrum sa pustilo do plnenia tohto cieľa s veľkým nasadením, už v roku 2004 mu bol priznaný štatút múzea v rámci organizačnej štruktúry Slovenského národného múzea v Martine. Expozícia múzea je venovaná životu a dielu dvoch významných osobností stelesňujúcich najpozitívnejšie tradície spoluzititia Čechov a Slovákov, ktorí myšlienku spolupráce nielen hlásali, ale aj žili. Tieto osobnosti, PhDr. Anna Horáková-Gašparíková a akademik Jiří Horák, sa rozhodli zanechať Slovenskému národnému múzeu v Martine dom na Moyzesovej ulici, ktorý niesol podobu staromartinskej kultúrnej domácnosti prvej polovice 20. storočia. Tento dom sa stal aj sídlom Múzea kultúry Čechov na Slovensku.

Obr. 8. Fašiangový sprievod v podaní FS Limbora na podujatí „Už sa fašiang kráti“ v Múzeu slovenskej dediny.
Foto T. Kadlecová, 2020.

Fig. 8. Carnival procession by the Limbora folk group at the event “Carnival is almost over” in the Museum of the Slovak Village. Photograph by T. Kadlecová, 2020.

Koncom roka mali možnosť návštevníci v priestoroch Etnografického múzea vidieť aj výstavu druhého menšinového múzea v organizačnej štruktúre Slovenského národného múzea v Martine a to Múzea kultúry Rómov na Slovensku. Prostredníctvom výstavného projektu „Rómovia a 2. svetová vojna“ kurátorka múzea A. Daneková poukázala nielen na spôsoby prenasledovania Rómov na Slovensku v čase vojnového konfliktu, ale aj na statočnosť a odvahu jednotlivcov bojovať proti prejavom totalitarizmu.

Obr. 9. Ukážka mlátenia obilia cepmi v podaní FS Kýčera na podujatí „Dožinky“ v Múzeu slovenskej dediny.
Foto T. Kadlecová, 2020.

Fig. 9. Demonstration of beating crops with flails by the Kýčera folk group at the “Harvest” event in the Museum of the Slovak Village. Photograph by T. Kadlecová, 2020.

Obr. 10. Zvonkár Stanislav Otruba počas slávnostného predstavenia „Zvonkárskej dielne zo Zázrivej“ v Múzeu slovenskej dediny.
Foto T. Kadlecová, 2020.

Fig. 10. Bell-maker Stanislav Otruba during the grand presentation of the Bell-making workshop from Zázrivá in the Museum of the Slovak Village.
Photograph by T. Kadlecová, 2020.

Zo zahraničných výstav bola v prvom polroku 2020 otvorená v chorvátskom Múzeu mesta Koprivnice putovná výstava „Avari a Slovania na sever od Dunaja“ (po uvedení v Archeologickom múzeu v Záhrebe), ktorú Slovenské národné múzeum v Martine (A. Both) pripravilo

v spolupráci s ďalšími domácimi a zahraničnými inštitúciami. Okrem uvedených výstav sa múzeum už tradične autorsky a výberom zbierkových predmetov (E. Dudková) podieľalo na príprave výstav „Reflexie domoviny“, ktorá bola sprístupnená v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu Slovenských národných rád v Myjave a „10 právd o fujare“, uvedenej v Krajskom kultúrnom stredisku v Žiline.

Z ostatných prezentačných aktivít múzea už tradične púťali najväčšiu pozornosť návštevníkov podujatia Národopisného roka v Múzeu slovenskej dediny. Ako už bolo uvedené, kalendár programov bol značne obmedzený a z pôvodne plánovaných 15 podujatí sa uskutočnilo len osem. Aj napriek menšiemu počtu podujatí bola zabezpečená veľká pestrosť a rôznorodosť aktivít a návštevníci sa tak v roku 2020 mohli napríklad zapojiť do tradičného fašiangového sprievodu na podujatí „Už sa fašiang kráti“, preskakovať vatru na podujatí „Na svätého Jána“, rezať sečku na „Dožinkách“ alebo nakúpiť výrobky ľudovo-umeleckých výrobcov na „Michaliskom jarmoku“. „Oravská nedeľa“ sa zase venovala tradičnej kultúre, remeslám a ľudovej umeleckej výrobe z tohto regiónu. Súčasťou podujatia bolo aj slávnostné predstavenie expozície zvonkárskej dielne z kopaničiarskej obce Zázrivá, ktorá bola obohatená o nové zbierkové predmety.

Na záver správy o činnosti múzea ešte spomenieme aspoň niekoľko štatistických údajov, týkajúcich sa zbierkového, dokumentačného, archívneho a knižničného fondu múzea vo vzťahu k odbornej i širokej verejnosti. Celkovo bolo zo zbierkového fondu múzea vypožičaných 967 ks zbierkových predmetov, z knižnice bolo vypožičaných 616 knižničných dokumentov a knihovníčka obslúžila 299 čitateľov, archív navštívilo s cieľom štúdia 20 bádateľov (spolu vykonali 63 návštev) a vo fotoarchive bolo 43 bádateľov.

Do ďalšieho roka nám len ostáva dúfať, že koronavírus uberie na sile a činnosť múzea sa postupne vráti do normálneho chodu s novým impulzom a energiou zamestnancov obohatených o skúsenosti z tohto neľahkého obdobia.

Apríl 2021

ON THE ACTIVITY OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN IN 2020

*Radovan Sýkora, Slovak National Museum in Martin
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

On a worldwide level, 2020 was unfavourably influenced by the spread of the SARS-CoV-2 coronavirus, which causes the infectious disease COVID-19, and above all by the subsequent measures taken by individual states with the aim of slowing down the spread of the virus and ideally stopping the pandemic. The gravest intervention into the activity of the Slovak National Museum in Martin was the measure resulting in the total closure of the museum to visitors from March 9th to May 11th 2020, and then from October 24th to November 17th, and at the end of the year from December 19th until further notice.

The closure of the museum for the visiting public greatly influenced almost all the museum's main activities. During this period, no educational cultural activities and presentation events were held, which had, among other consequences, a very negative effect on the visitor rates of the museum¹ and also in the revenues of the budget. The cancellation of seven presentation events of the Ethnographic Year² in the Museum of the Slovak Village had a particularly bad impact, and also the cancellation of the Turiec Folk Festivities organised by the museum in cooperation with the Turiec Cultural Centre in Martin. In an effort to remain in contact with visitors, several of the museum's activities moved online, where fans could find quizzes, interesting articles on the museum's collections, information on customs in the calendar and others. This situation also brought about a change in the organisation and method of work of its employees. Only the essential running of the institution was ensured in the workplace, including the check of the depositories; most specialised staff worked from home, and the others were in the regime of obstacles to their work caused by their employer. To conclude this information, we would like to add that some employees of the Slovak National Museum also contracted coronavirus, but luckily they all recovered without serious consequences.

In 2020, the physical reconstruction of the building of the Martin Benka Museum began, based on a works contract signed by the building contractor on January 20th 2020. Due to the above-mentioned unfavourable situation, the building site was handed over to the contracting company FERRMONT, a. s. on April 20th 2020, that is three months after the signing of the contract. In the first week, the company carried out ex-

---

¹ In 2020, the museum was visited by 32,145 people, which is a fall of approximately 50% of visitors compared to 2019.

² Namely, these were the events Village Easter, Maypole building, Te prindžaras amen/Let's get to know each other, Children's Sunday, Man and nature, When winter asks, and Village Christmas.

ploratory probes, and with the cooperation of the museum's employees, the planning engineer and a representative of the Regional Heritage Office in Žilina, consultations on the building's renovation were held. At the same time, the project document concerning weak-current wiring and an innovated electronic fire and burglary alarm was updated. In the course of the year, demolition and groundworks were carried out, the indoor and outdoor wiring was replaced, the roof frame was treated and to a partial extent interior plastering, flooring and rough building work on the construction of new social facilities was carried out. The budget measure by the Ministry of Culture SR no. 12 dated October 13th 2020 allocated to the Slovak National Museum the finances for the second stage of the building's renovation (equipping the depositories and exterior finishes), and for carrying out extra work (in particular changing the current, damaged copper roofing for the original ceramic tiles) for a total amount of 210 000 €.

After several years of efforts by the museum, the transfer without payment of the administration of a log cabin in Žarnovická dolina was carried out, which the museum had deemed superfluous, since it was unable to make use of it in accordance with the museum's focus and activity. The administration of this real estate was transferred to the Museum of the Slovak National Uprising in Banská Bystrica. The building was handed over on December 1st 2020.

In 2020, on the instigation of the Municipal Office in Blatnica, a loan contract was concluded on the Prónay manor-house which used to be the seat of the Karol Plicka Museum. The museum closed to the visiting public on July 1st 2015 due to damage to the building's wooden structure of varying intensity caused by the *Serpula lacrymans* fungus. The high level of damage to the building did not enable its safe opening without carrying out the essential reconstruction work for which the museum did not have the necessary funds. The loan contract, which entered into effect on March 20th 2020, loans the building for a period of five years for the purpose of the transferred execution of state administration in education, and for operating a multifunctional cultural and social building. Before putting this project into place, however, the municipality faced a difficult task in the form of obtaining the finances for the renovation of the building, which it intends to apply for through various grant and subsidy systems including those to which the museum, as a state budget-financed organisation cannot apply.

As was already mentioned, the "coronacrisis" affected almost all the museum's main activities, and this also included acquisitions. In total, the museum acquired in 2020 through purchase, donation and its own research 476 items.³ Decorative and practical items from the second half of the 20th century, for example, were purchased for the collections of the Ethnographic Museum, together with a set of indigo print women's clothing and a set of household textile, documenting the activity of the Lipa association. Through its own research, the museum's collection was added to with archaeological finds from the non-destructive archaeological research by our curator, which are a very important contribution to our knowledge of the ancient settlement of the Turiec region. The Andrej Kmeť Museum purchased for its collections a taxidermy raccoon, which is an invasive species in our fauna. The Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia continued in obtaining set of items documenting

---

³ This is more than 50% less than in 2019, when 994 items were acquired.

the activity of the TJ Sokol and TJ Orol gymnastics associations, and also acquired T. G. Masaryk plaques which are a symbol of Czechoslovak statehood. The Museum of the Culture of Roma in Slovakia purchased the work of the leading Roma artist J. Fečo and items documenting the clothing culture of the Olasz Roma.

In 2020, the complete revision of the museum's collection continued. In the course of the year, a total of 14 partial revision committees worked to verify a total of 110 779 collection items. Several partial revision committees completed their revision this year by submitting conclusive reports. For example, the revision of ceramics, painting on glass, lamps, indigo print moulds, partially cultural history and history, exhibition buildings in the Museum of the Slovak Village and others were completed.

Coronavirus did not wish well on research activities either. As a result of the measures to stop the spread of the pandemic, no or minimal field research could be carried out, which had a significant impact on meeting several research tasks in the field of social and natural sciences. However, museum staff learnt to face new challenges and discovered alternative means of communication, which meant that the Academic Council of the Slovak National Museum for Ethnology was able to meet in November via video conference.

Every year, particular attention is paid during its sitting to the long-term research tasks of the Slovak National Museum in Martin. One of them – “Historical and ethnographic studies of exhibition groups, settlements and buildings in the Museum of the Slovak Village” (head researcher A. Kiripolská) – continued in 2020 with its partial task “Selection of Roma dwellings from the Turiec region”, in which the researcher (L. Segľová) carried out archive research on the history of Roma settlement, studying specialised literature on the typology of Roma settlement, housing and the demography of the Roma. The partial task on the *cholvarok* shepherd's hut from Terchová was also met, with the researcher (S. Jaššová) having submitted the final study for publication⁴. The second main research task entitled “Slovakia and its identity”, focused on the preparation of a new permanent exhibition for the Ethnographic Museum in Martin (head researcher M. Pastieriková) was met in cooperation with the Institute of Ethnology and Social Anthropology of the Slovak Academy of Sciences. In 2020, three out of its five partial tasks were completed, namely the parts of the exhibition entitled: Who we are (M. Pastieriková, specialist consultant D. Škvarna), Traditions – Feast Days (E. Pančuhová), Traditions – Beauty and Inspirations (both M. Pastieriková with co-researchers). In the parts “Inspiration, Traditions – Feast Days and Traditions – Beauty”, an introductory technical script was prepared. This exceeded the objectives of the second stage of the research task, which will make the work easier for the new, young researchers during the third stage, which will focus on drawing up technical scripts.

The researchers in other research tasks in the field of ethnology continued to fulfil their tasks, in particular through studying publications and carrying out questionnaires. Due to the maternity leave of one researcher (N. Nováková), the research task “Figural work in non-professional woodcarving after 1990” was put on hold.

---

⁴ The study was published in last year's anthology: JAŠŠOVÁ, S. Cholvarok z Terchovej v Múzeu slovenskej dediny [Shepherd's hut from Terchová in the Museum of the Slovak Village]. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editor M. HALMOVÁ. Vol. CXIV, Martin: Slovak National Museum, 2020, pp. 40-62. ISBN 978-80-8060-495-0.

In other fields of social science, the researcher (B. Wágnerová) for the research task “Automated production of drinking glassware in the second half of the 20th century in the Lednické Rovne glassworks” continued her task by creating an electronic pattern book of hollow products - drinking cups - and creating a chronology of the company’s names and development.

In the field of natural sciences, the situation at least partially made field work and the collection of materials possible, which over the course of the year became the main work task for the researchers of research tasks in the Andrej Kmet’ Museum, together with a summary of the results achieved. The writing of a specialised article for the Anthology of the Slovak National Museum in Martin – Kmetanium – ended the research task “The importance of dispersed and linear greenery for the fauna of the agricultural landscape of the Turiec basin”⁵ (B. Astaloš).

As part of its specialised methodological activities, the museum continued its long-term specialised cooperation on the preparation and running of the school Biology Olympiads category C (B. Astaloš), as well as on the preparation and running of the Zoological Olympiads (M. Žiak, in cooperation with Bojnice zoo). Since 2013, the museum has been the professional guarantor of the study field “Natural riches of Slovakia” at the University of the Third Age of Matej Bel University in Banská Bystrica (A. Bendík). The museum’s curators continued in 2020 in their cooperation with university by supervising or disputing bachelor’s and master’s theses, and by evaluating the academic works of curators from other museums. They also participated in the activity of the committees of the Association of Museums in Slovakia, namely by their membership of the association’s board (A. Daneková), through the activity of the Ethnology Committee (president D. Ferklová, secretary B. Sumková), the Union of Open-Air Museums (vice-president R. Sýkora) and of the Natural Science Committee (A. Bendík, M. Žiak).

Through its curators, the museum is also represented in the working committee for the development strategy of local and regional culture and the culture of ethnic minorities of the Ministry of Culture of the Slovak Republic (A. Daneková), the specialised committee of the Fund for the Support of the Culture of Ethnic Minorities of the Ministry of Culture of the Slovak Republic (H. Zelinová) and the committee for ethnic minorities and ethnic groups of the Government of the Slovak Republic (H. Zelinová), and in several advisory bodies of local and foreign museums.

The measures taken to prevent the spread of the pandemic, and the related restrictions, including the closure of cultural institutions, affected most strongly the museum’s presentation activities; nevertheless, in 2020 the curators succeeded in preparing some interesting exhibition projects. The largest one was our own exhibition “On Fridays and Holidays” (by E. Dudková) in the Ethnographic Museum, which presented the clothing worn in the Turiec region from the first half of the 18th century until the 1980s. The first part of the exhibition showed by means of the in-

---

⁵ The story was published in a previous volume of the anthology: ASTALOŠ, B. Ornitocenózy brehových porastov Sklabinského potoka a rieky Turiec v Turčianskej kotline. [Ornithocoenosis of bankside vegetation of the Sklabiňa stream and the Turiec river in the Turiec basin] : *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: KMETIANUM 15*. Editors M. BOTH and A. BENDÍK. Martin: Slovak National Museum, 2020, pp. 344-361. ISBN 978-80-8060-498-1.

stalled model situations the shift from the rural to the town type of women's, men's and children's clothing. The second part of the exhibition premises was devoted to clothing which was mainly of industrial production, worn by women in the Turiec region from the 1920s to the 1980s. The surface area of 507 m² showed off 700 items of clothing from the Slovak National Museum's rich collection of folk clothing, consisting of almost 40,000 items from 1,300 sites in Slovakia.

After 11 years, members of the citizens' association "Pôvabnica Turca" returned to the Ethnographic Museum with a presentation of their work, preparing the exhibition "Years of Lace Beauty" in cooperation with the museum (commissioner B. Sumková) on the occasion of the 20th anniversary of its foundation. The purpose of the citizens' association is "to preserve traditional cultural values – making bobbin lace by organising practical courses for lace-making for those interesting in folk work"⁶ and it is the variety and wealth of ornamentation of this technique that visitors to the museum can admire.

At the end of the year, the exhibition "Master Wire Craftsmen" (devoted to the memory of Ladislav Jurovatý senior) was opened in the Ethnographic Museum, where the museum curator D. Ferklová gave in the first view a brief overview of the history of Slovak wire craft from the first written testimonies, through its spread and heyday at the end of the 19th century until its gradual disappearance. She also paid great attention to the successors in the wire craft who are carrying on the tradition, and using contemporary aesthetic standards in their work. One of their successors was the master craftsman Ladislav Jurovatý senior (1923 – 2012), who placed all his abilities, skills and talent for aesthetic form into his work. The second part of the exhibition is devoted to this master of wire and metal.

The Andrej Kmet' Museum saw the installation of a photographic exhibition by Gustáv Hegedúš "In the Forest" (commissioner A. Bendík), which also included poems by his friend Ondrej Nagaj. In this exhibition, the authors tried to contribute to the discussion on the protection of our environment and to tell visitors to "live and protect the earth, the forest and the life within it". A sad reflection of this period was the loaned exhibition "TRITRI / Tatras through the Eyes of Geologists" (commissioner A. Bendík), which was opened in the Andrej Kmet' museum on December 8th 2020, that is only 11 days before the closure of museums to visitors ordered by the state due to the spread of coronavirus. Since the museum could not prolong the exhibition, it was only visited by 23 people.

The Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia prepared its own exhibition for visitors entitled "Index DC, twenty years of acquisitions in the Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia" (by H. Zelinová), which presents the museum's most important and most precious items acquired during its 20 years of existence.⁷

---

⁶ Official website of the citizens' association Pôvabnica Turca [online]. 2021 [Quotation 2021-09-03]. Accessed at: <<http://www.povabnicaturca.org>>

⁷ The history of the Museum of the Culture of Czechs in Slovakia began in November 1999, when the Documentation Centre of Czech Culture in Slovakia was founded in Martin. Its mission was to build up a collection of items capturing the material and spiritual riches of the Czech ethnic group in Slovakia, to build a relevant database and to begin research relating to the presence and activity of the Czechs in Slovakia. Since the documentation centre launched this mission with great enthusiasm, in 2004 it was given the status of a museum within the organisational structure of the Slovak National Museum in Martin. The museum's permanent exhibition is devoted to the life

At the end of the year, visitors also had the opportunity to see in the Ethnographic Museum an exhibition by the second ethnic minority museum in the structure of the Slovak National Museum in Martin, namely the Museum of the Culture of Roma in Slovakia. Through the exhibition project “Roma and the Second World War”, the museum curator A. Daneková not only pointed to the ways in which the Roma were persecuted in Slovakia, but also to the bravery and courage of individuals to fight against expressions of totalitarianism.

As far as exhibitions abroad are concerned, the travelling exhibition “Avars and Slavs North of the Danube” was opened in the Koprivnice Municipal Museum in Croatia in the first half of 2020 (after being presented at the Archaeology Museum in Zagreb), which was prepared by the Slovak National Museum in Martin (A. Both) in cooperation with other Slovak and foreign institutions. In addition to these exhibitions, the museum has traditionally taken part – with its staff and a selection of collection items (E. Dudková) in the preparation of the exhibition “Reflections on Homeland” which was opened in the Slovak National Museum – the Museum of Slovak National Councils in Myjava and “Ten Truths on the *fujara* pipe”, presented in the Regional Cultural Centre in Žilina.

Out of the museum’s other presentation activities, visitors have traditionally given the greatest attention to events of the Ethnographic Year in the Museum of the Slovak Village. As has already been mentioned, the calendar of the programmes was greatly limited, and out of the originally 15 planned events, only 8 were held. Despite the reduced number of events, the activities were very varied and different, and thus in 2020 visitors were able to join the traditional Carnival procession at the event “Carnival is almost upon us”, jump over the bonfire at the event “On Saint John’s Night”, chop chaff at “Harvest” or buy folk art products at the “Michaelmas Fair”. The “Orava Sunday” was devoted to traditional culture, crafts and folk art production from this region. The event included a grand opening of the exhibition of a bell-making workshop from the remote area of Zázrivá, which had new collection items.

At the end of this report on the activity of the museum, we should also mention at least some statistical data concerning the museum’s collection, documentation, archive and library collection in relation to the specialised and wider public. In total, 967 collection items were borrowed from the collection; 616 library documents were borrowed from the library, and the librarian served 299 readers; the archives were visited by 20 researchers for the purpose of study (with a total of 63 visits), and 42 researchers visited the photograph archives.

For next year, all we can do is hope that coronavirus will lose strength, and that the museum’s activities will gradually return to normal with a new impulse and energy from employees enriched by the experience garnered from this difficult period.

April 2021

---

and work of two important figures that personify the most positive traditions of the cohabitation of the Czechs and Slovaks, who not only proclaimed the idea of cooperation, but lived for it. These figures, PhDr. Anna Horáková-Gašparíková and the academic Jiří Horák, decided to leave the house on Moyzesová street to the Slovak National Museum in Martin. It had the appearance of an old Martin, early 20th century, cultural household. This house also became the seat of the Museum of the Culture of Czechs in Slovakia.

Z ČINNOSTI ARCHÍVU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA, POBOČKY V MARTINE V ROKOCH 2019 – 2020

Michala Sedláčková, Viera Varinská, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: michala.sedlackova@snm.sk, viera.varinska@snm.sk

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Slovenskom národnom múzeu v Martine (ďalej „archív“) vykonával odborné archívne činnosti, predarchívnu starostlivosť a práce súvisiace so správou registratúry v zmysle platných právnych predpisov. V archíve sú dve systematizované miesta (jedno stredoškolské, jedno vysokoškolské), z toho vysokoškolská pozícia bola z dôvodu čerpania rodičovskej dovolenky obsadená až na konci roku 2020.

Archív sa riadil metodickými pokynmi a usmerneniami vydanými vedením Slovenského národného múzea (ďalej SNM) a vedúcim Archívu SNM. Činnosť archívu bola od marca 2020 ovplyvnená epidemiologickou situáciou v súvislosti so šírením koronavírusu SARS-CoV-2. V období od 10. 3. do 11. 5. 2020 a od 24. 10. do 31. 12. 2020 bola bádateľňa archívu pre verejnosť zatvorená.

V odbornej archívnej činnosti, ako je spracovanie, evidencia a sprístupňovanie archívnych dokumentov, sa archív zameral na novú akvizíciu z pozostalosti Štefana Mruškoviča z rokov 1941 – 2014. Archívne dokumenty boli odborne spracované, uložené do archívnych škatúl a bol vytvorený súpis k osobnému fondu Štefan Mruškovič.¹

V sledovanom období bol vytvorený čiastkový súpis návrhov a plánov na stavbu druhej účelovej budovy SNM v Martine z rokov 1928 – 1958 a prebehla fyzická revízia vo fonde Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1945 – 1962, pri ktorej došlo aj k výmene obalového materiálu.

Následkom protipandemických opatrení sa v archíve dočasne obmedzili niektoré pracovné aktivity, napríklad pripravované akvizície boli presunuté do nasledujúceho roka.

Jednou z hlavných odborných činností archívu je propagácia archívnych fondov a archívnych dokumentov. Archív sa spolupodieľal na dvoch rozsiahlych výstavách. Prvou bola výstava *Martin Benka v Turci*, ktorá sa konala v priestoroch SNM – Etnografického múzea v Martine od 27. 9. 2019 do 4. 10. 2020. Návštevníci mali možnosť prezrieť si aj dokumenty z osobného fondu Martin Benka, k životu umelca sa viazali napr. diplomy a legitímácie, umeleckú tvorbu M. Benku reprezentovali ilustrované učebnice a čítanky pre základné školy.

---

¹ VARINSKÁ, Viera. Z činnosti Archívu Slovenského národného múzea v Martine v rokoch 2017-2018. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 60. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2019, s. 183-185. ISBN 978-80-8060-465-3. SEDLÁČKOVÁ, Michala. Významné osobnosti slovenského múzejníctva ukryté v archívnych fondoch Archívu Slovenského národného múzea, pobočky v SNM-Múzeách v Martine. In: *Múzeum*. 2021, roč. LXVII, č. 3, s. 7-12.

Obr. 1. Výstava „Staviteľ múzeí Michal Milan Harminc“ v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. Foto Archív Slovenského národného múzea v Bratislave, 2019.

Fig. 1. The exhibition „The Builder of Museums Michal Milan Harminc“ in the Slovak National Museum in Bratislava. Photograph archives of the Slovak National Museum in Bratislava, 2019

Pri príležitosti 150. výročia narodenia a 55. výročia úmrtia architekta Michala Milana Harminca pripravil Archív SNM v Bratislave spolu s Fakultou architektúry Slovenskej technickej univerzity výstavu *Staviteľ múzeí Michal Milan Harminc* v priestoroch sídelnej budovy SNM v Bratislave s trvaním od 21. 11. 2019 do 15. 1. 2021. Výstava predstavila životný príbeh M. M. Harminca rovnako ako aj jeho architektonickú tvorbu. Najväčší priestor bol venovaný účelovým stavbám národného múzea, prvej budove SNM v Martine (dnes Múzeum A. Kmeťa), budove Zemedelského múzea v Bratislave (dnes sídelná budova SNM) a druhej budove SNM v Martine (dnes Etnografické múzeum). Výber archívnych dokumentov z Martina bol zameraný na stavbu prvej a druhej budovy SNM, zapožičané boli originály návrhov, korešpondencia M. M. Harminca s Muzeálnou slovenskou spoločnosťou či stavebné denníky. K výstave vyšiel po obsahovej aj grafickej stránke precízne pripravený katalóg.²

V roku 2019 bola ukončená výstava v priestoroch Etnografického múzea „... čo sme dali SNM, dali sme národu slovenskému...“, kde mohli návštevníci obdivovať viaceré archívne dokumenty, týkajúce sa Muzeálnej slovenskej spoločnosti a výstavby druhej budovy SNM v Martine.

V rámci prezentačnej činnosti sa naše pracovisko v roku 2019 podieľalo na príprave a organizovaní seminára *Dejiny Muzeálnej slovenskej spoločnosti, archívu a knižnice* v priestoroch Etnografického múzea. Na seminári sa zúčastnili zamestnanci Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine a aj múzea. Prednáška s obrazovou prezentáciou bola zameraná na históriu Archívu SNM v Martine, najmä na delimitáciu archívnych fondov a zbierok do štátnych archívov na prelome rokov 1959 a 1960 a na činnosť archívu v súčasnosti.

Sprístupňovanie archívnych dokumentov interným a externým bádateľom na študijné, vedecké a prevádzkové účely prebiehalo štandardne do marca 2020, od

² MACHAJDÍKOVÁ, Elena, MARETTA, Robert Gregor a Jana POHANIČOVÁ. *Staviteľ múzeí Michal Milan Harminc*. Bratislava: SNM, 2020, 299 s. ISBN 978-80-8060-480-6.

Obr. 2. Výstava „Staviteľ múzeí Michal Milan Harminec“ v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. Foto Archív Slovenského národného múzea v Bratislave, 2019.

Fig. 2. The exhibition „The Builder of Museums Michal Milan Harminec“ in the Slovak National Museum in Bratislava. Photograph archives of the Slovak National Museum in Bratislava, 2019

tohto dátumu bola prevádzka bádateľne aktualizovaná na základe vývoja epidemiologickej situácie. Telefonické a písomné konzultácie o archívnych fondoch prebiehali priebežne počas celého sledovaného obdobia. V roku 2019 navštívilo archív 15 bádateľov, uskutočnilo sa 48 bádateľských návštev, študujúcim bolo poskytnutých 10 bm archívnych dokumentov z fondov SNM v Martine, Muzeálnej slovenskej spoločnosti a osobného fondu Martin Benka.

V roku 2020 aj napriek obmedzeniam bádateľský záujem o náš archív stúpol a mal za celý Archív SNM najvyššiu návštevnosť. Dvadsať bádateľov počas 63 bádateľských návštev preštudovalo archívne dokumenty v rozsahu 11,8 bm z fondov Muzeálnej slovenskej spoločnosti, SNM v Martine, Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa a osobných fondov M. Benka, K. Plicka, A. a J. Horákovci. Záujem bol o Album Kolomana Benického.

V súlade s ochranou priestorov a archívnych dokumentov boli pravidelne monitorované klimatické podmienky v depozitároch (meranie teploty a vlhkosti) a vykonávali sa kontroly EPS a EZS. V depozitároch nie je umiestnená klimatizácia a nie je možné regulovať klimatické podmienky. Namerané hodnoty teplôt a vlhkosti boli

v priemere po celý rok relatívne v norme s určitými výkyvmi v obdobiach výrazných vonkajších klimatických zmien.

Archívne fondy sú uložené v dvoch depozitárnych priestoroch s rozlohou 148 m² a s kapacitou 511 bm. Bádateľňa spojená s knižnicou má rozlohu 38 m².

V pandemickom roku 2020 sa nielen v archívniectve dostala do popredia otázka digitalizácie a prístupu nášho kultúrneho dedičstva on-line formou. Archív SNM nemá konzervátorské, reštaurátorské ani digitalizačné pracovisko. Tieto služby sa riešia iba dodávateľsky, čo je pre archív finančne značne nákladné, a preto túto možnosť využíva minimálne. Na záver roku 2020 získal archív stojanový digitálny skener, ktorý umožňuje aspoň digitalizáciu viazaných dokumentov do formátu A3 v rozlíšení 4608 x 3456 DPI.

V registratúrnom stredisku sa počas sledovaného obdobia priebežne vykonávali odborné činnosti v oblasti správy registratúry, ako je evidencia (vyhotovovanie lokálnych prehľadov), preberanie (vyhotovovanie a úpravy preberacích zoznamov), odborné spracúvanie a prístup k registratúre. Do registratúrneho strediska bolo prevzatých 2,6 bm registratúrnych záznamov a spisov z útvaru riaditeľa a ekonomicko-prevádzkového oddelenia.

Od 1. 7. 2019 vstúpil do platnosti doplnený Registratúrny poriadok SNM v zmysle novelizovanej vyhlášky č. 410/2015 Z. z. o podrobnostiach výkonu správy registratúry orgánov verejnej moci a tvorbe spisu.

V budúcom roku bude činnosť archívu závisieť od opatrení v súvislosti s pandemiou COVID-19. Archív plánuje naďalej vykonávať a zabezpečovať činnosti v oblasti správy registratúry a odborné archívne činnosti so zameraním na spracovanie archívneho fondu vlastnej inštitúcie.

SEMINÁR ALICE MASARYKOVÁ A SLOVENSKO. EMANCIPOVANÁ ŽENA V TIENI VEĽKÉHO OTCA

*Hana Zelinová, Slovenské národné múzeum v Martine
– Múzeum kultúry Čechov na Slovensku
e-mail: hana.zelinova@snm.sk*

Dňa 17. 6. 2021 sa v Slovenskom národnom múzeu v Martine konal seminár **Alica Masaryková a Slovensko. Emancipovaná žena v tieni veľkého otca**. Podujatie sa konalo pri príležitosti 55. výročia úmrtia Alice Masarykovej. Touto osobnosťou sa zaoberalo optikou tém: sociálna práca, žena v politike, dcéra významného muža, emancipácia ženy a jej postavenie v spoločnosti. Osobitná pozornosť bola venovaná miestu Slovenska v živote Alice Masarykovej a jej rodiny. Na obsahovej a organizačnej príprave seminára sa podieľali Masarykov ústav a archív Akadémie vied ČR, v. v. i., Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Slovenské národné múzeum v Martine v spolupráci s Veľvyslanectvom Českej republiky na Slovensku. Vzhľadom na aktuálnu epidemiologickú situáciu bol seminár prístupný aj online.

Referáty zhodnocujúce život a dielo Alice Masarykovej boli členené do troch blokov. Prvý blok **Dcéra veľkého otca** uviedol Dušan Kováč z Historického ústavu SAV referátom *Fenomén Masaryk a Slovensko*. Prezentoval proces vývoja Masarykovho vzťahu k Slovensku, analyzoval jeho vzťahy s predstaviteľmi slovenského politického života a definoval kroky vedúce k naplneniu jeho idey československej štátnosti. Milan Hanyš (Masarykov ústav a Archív AV ČR) v referáte *Masaryk feminista?* prezentoval etapy formovania Masarykových postojov k tzv. ženskej otázke. Prvý blok uzavrela Milena Lenderová (Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta) referátom *Dětství v rodině intelektuála. Příklad Alice Masarykové*. Priblížila známe i menej známe fakty zo života rodiny, ktorá formovala osobnosť Alice Masarykovej, pričom v závere definovala rodinu Masarykovcov ako príklad rodiny chápaných a láskavých členov obklopených knihami a hudbou s gendrovou rovnosťou vo výchove.

Druhý blok nazvaný **Prvá dáma a sociálna pracovníčka alebo vzor emancipácie žien?** uviedla Dagmar Hájková (Masarykov ústav a archív AV ČR) referátom *Alice Masaryková: první dáma republiky?* Charakterizovala osobnosť Alice Masarykovej, formovanie jej profesionálneho smerovania a rozsah aktivít, ktoré vykonávala. V závere konštatovala, že len spoločenská rola prvej dámy by Alicu určite neuspokojovala a vykonaným dielom túto úlohu ďaleko presiahla.

Pôsobenie Alice Masarykovej v sociálno-zdravotnej oblasti priblížila Zora Mintalová Zubercová v referáte *Alice Masaryková, Československý Červený kríž a Slovensko*. Definovala sociálno-zdravotnú situáciu obyvateľstva v Československu po skončení 1. svetovej vojny a úlohu Československého Červeného kríža pri jej riešení. V roku 1919 sa Alica stala jeho zakladateľkou a prvou predsedníčkou a obetavo

využívala svoje medzinárodné kontakty a organizačné schopnosti. Výsledkom bolo získanie materiálnej, finančnej i personálnej pomoci zo zahraničia a následne široká škála sociálno-zdravotných aktivít. Príspevok uzavrela konštatovaním, že obdobie po 1. svetovej vojne bolo obdobím extrémne ťažkej práce a len ten, kto sa jej úplne upísal, dokázal to, čo Alica Masaryková. Tretí referát tohto bloku *Alice Masaryková ako vzor verejne angažovanej ženy na Slovensku* predniesla Gabriela Dudeková Kováčová (Historický ústav SAV). Analyzovala obraz A. Masarykovej v dobovej tlači na Slovensku v jednotlivých obdobiach (1918 – 1919; 20. a 30. roky 20. storočia). V závere konštatovala, že Alicu ako vzor verejne angažovanej ženy vnímala hlavne ženská verejnosť diferencovane, v závislosti od generačnej príslušnosti a života vo vidieckom či mestskom prostredí.

Tretí blok nazvaný **Stopy Alice Masarykovej na Slovensku** uviedla informácia o webovom portáli „Po stopách T. G. Masaryka“, ktorý predstavil pracovník Masarykovho ústavu a Archívu AV ČR Jakub Štofaniák (*Po stopách T.G. Masaryka. Pohľad na Slovensko*). Hlavnou časťou portálu je interaktívna mapa zachytávajúca vzťah rôznych lokalít k T. G. Masarykovi. Je určená širokej verejnosti a podporuje aktívny prístup k dejinám Českej a Slovenskej republiky a k historickej pamäti regiónov. Je priebežne dopĺňaná údajmi získanými bádáním odborníkov z Masarykovho ústavu, ale aj informáciami od lokálnych inštitúcií a jednotlivcov. V referáte *Alice Masaryková a Bystrička. Budování ideálního domova* Helena Kokešová, taktiež odborná pracovníčka Masarykovho ústavu a Archívu AV ČR, podrobne zmapovala okolnosti budovania súkromného sídla rodiny Masarykovcov v turčianskej obci Bystrička. Pozornosť venovala okolnostiam, za akých T. G. Masaryk Turiec navštívil, letným pobytom rodiny v tejto lokalite i neskoršiemu rozhodnutiu Alice Masarykovej vybudovať rodinné sídlo práve tu. Pripomenula aj úlohu tejto obce v živote Alice Masarykovej, ku ktorej sa v korešpondencii s matkou vracala aj vo väzení počas 1. svetovej vojny. Posledným referátom bol príspevok *Stopy Alice Masarykovej v Martine a Bystričke* Hany Zelinovej, pracovníčky Slovenského národného múzea v Martine, mapujúci stopy pôsobenia Alice Masarykovej v meste Martin a obci Bystrička. Pretože Alica poznala pomery v Martine ako sídlo viacerých inštitúcií významných v celoslovenskom kontexte (Živena, Matica slovenská, Slovenské národné múzeum...), iniciovala výstavbu ďalších, tento raz sociálno-zdravotných inštitúcií práve do tohto mesta aj s perspektívou ich spolupráce. V Martine ide o objekty Ústavu Milana Rastislava Štefánika a Sociálno-zdravotného domu známeho ako Živena. Okrem okolností ideovej prípravy a realizácie sídiel uvedených inštitúcií pripomenula aj ďalšie miesta, ktoré sa spájali s aktivitami AGM v tomto regióne. V obci Bystrička, kde rodina Masarykovcov trávila letné pobyty, sa Alica Masaryková zaslúžila o výstavbu ľudovej školy, ktorá od roku 2019 nesie v názve jej meno.

Možno konštatovať, že seminár splnil zámer priniesť nové fakty a objektívne zhodnotiť život a dielo Alice Masarykovej. Dokázal, že Alica Masaryková síce bola dcérou prezidenta a osobnosti európskeho významu, no ňou vykonané dielo si zaslúži samostatnú pozornosť. Je dobré, že dnes je opäť možné si ho pripomínať a konečne zaň vysloviť i vďaka.

KONFERENCIA MUZEA V PŘÍRODĚ A JEJICH ROLE PŘI ZÁCHRANĚ LIDOVÉ ARCHITEKTURY

*Katarína Babčáková, Lubovnianske múzeum – hrad v Starej Lubovni
katarina.babcakova@hradlubovna.sk*

V dňoch 15. – 16. 9. 2021 sa v juhomoravskom mestečku Strážnice uskutočnila medzinárodná odborná konferencia pod názvom *Múzea v prírode a jejich role pri záchraně lidové architektury*, realizovaná pri príležitosti uplynutia sto rokov od narodenia architektov Otakara Máčela a Jaroslava Vajdiše a 40. výročia otvorenia Muzea vesnice jihovýchodní Moravy v Strážnici. Organizátormi medzinárodnej konferencie boli Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při České národopisné společnosti (ČNS), z. s., Praha, Národní ústav lidové kultury, Strážnice (NÚLK) a Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity, Brno. Konferencia sa konala v pôsobivom prostredí zámku, v ktorom NÚLK sídli.

Spolu s kolegom, správcom múzea ľudovej architektúry Dušanom Janickým, sme sa konferencie zúčastnili s príspevkom prezentujúcim aktuálne aktivity expozície Múzea ľudovej architektúry, zložky *Lubovnianskeho múzea – hradu v Starej Lubovni*.

Program konferencie sa začal 15. 9. 2021 v strážnickom zámku, kde po zahájení konferencie a odovzdaní diplomov výhercom Ankety ČNS a Študentskej ceny ČNS za rok 2020 začala prednášková časť.

Otvorenie konferencie a prezentácia prvého príspevku patrili Martinovi Novotnému, (NÚLK Strážnice), zástupcovi riaditeľa múzea, ktorý predstavil Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy, jeho históriu, súčasnosť a plány do budúcnosti. Následne s príspevkom *Spolupráce s arch. Otakarem Máčelem a Jaroslavem Vajdišem při řešení problematiky záchrany lidové architektury* vystúpila Věra Kovářu (Česká národopisná společnost, z. s., Praha), ktorá opísala vlastné skúsenosti spolupráce s týmito významnými architektmi zaoberajúcimi sa tradičným stavitelstvom a jeho prezentáciou v múzeách. Prednášku pod názvom *Otakar Máčel – Památková ochrana lidové architektury v Jihomoravském kraji* predniesla Dana Novotná (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně). Pripomenula v nej dielo a osobnosť O. Máčela a jeho ucelenú koncepciu pamiatkovej ochrany. Prvú časť prednášok ukončila konferenčným príspevkom pod názvom *Lípa obrostlá břechtanem* Helena Beránková (Etnografický ústav Moravského zemského muzea v Brně). Príspevok predstavil bohatú, inšpiratívnu a obsahom i formou vzácnu fotografickú pozostalosť Jaroslava Vajdiše.

Po prestávke sme spolu s D. Janickým predstavili náš príspevok pod názvom *Múzeum ľudovej architektúry pod hradom Lubovňa „to be continued“*, ktorý prezentoval aktuálne aktivity expozície ľudovej architektúry Lubovnianskeho múzea v súvislosti s napĺňaním koncepcie Juraja Langeru a s cieľom prezentačnej formy „living museum“, predstavujúcim nielen objekty, ale aj ľudí s nimi spojených.

V rámci príspevku sme účastníkom predstavili výskumné a expozičné postupy pri rekonštrukcii objektov múzea – pôvodného gátra z Novej Ľubovne, repliky kaplnky z obce Uloža a expozičného celku hájovne z Malého Lipníka. Nasledujúcim prednášajúcim tejto časti konferencie bol Přemysl Mácha (Etnologický ústav AV ČR, Brno) s príspevkom *Možnosti výzkumu a ochrany drobných technických provozů v krajině na příkladu Rožnovska*. Jana Koudelová (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, Masarykova univerzita v Brně) v príspevku *Nezachráněná venkovská zástavba na příkladu Nových Heřminov jako jedna z realit vývoje* poukázala na zánik – zničenie vzácneho súboru archaických kamenných stavieb nemeckých obyvateľov Sudet demoláciou, realizovanou napriek výskumom a snahám pamiatkarov o zachovanie usadlostí na Bruntálsku, a to z dôvodu stavby vodného diela na rieke Opava. Príspevok Marcely Polákovéj (Česká národopisná společnost, z. s. Praha) pod názvom *Obnova NKP Selský dvůr U Matoušů v Plzni-Bolevci* priblížil fázy rekonštrukcie historických stavieb, revitalizácie dvora a príľahlej záhrady i novej expozície, ktoré približujú každodenný život rodiny hospodára na prelome 19. a 20. storočia. Súhrn príspevkov konferencie ukončili Vít Smrčka a Aleš Smrčka (Česká národopisná společnost, z. s., Praha – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha) svojím diskusným príspevkom *(Ne)obnova Národopisné vesnice v Praze z roku 1895?*, v ktorom sa zamýšľali nad obnovou, resp. neobnovou Národopisnej vesnice v Prahe.

Po ukončení prednáškovej časti sme mali možnosť oboznámiť sa s originálnou výstavnou činnosťou inštitúcie.

Národní ústav lidové kultury, zriadený Ministerstvom kultúry ČR, je výskumnou organizáciou, ktorej poslaním je základný a aplikovaný výskum tradičnej kultúry a šírenie jeho výsledkov prostredníctvom pedagogickej, publikačnej činnosti a prevodu technológií. Medzi jeho úlohy patrí i tezurácia, prezentačná a výstavná činnosť, organizácia folklórnych a vzdelávacích podujatí a napĺňanie úloh UNESCO v oblasti kultúrneho dedičstva. Ústav spravuje asi 45 hektárov zelene a 99 objektov, z ktorých sedem je pamiatkovo chránených (napr. zámok, zámocký park, hájovňa, kaplnky). Pôvodne strážny vodný hrad na moravsko-uhorskej hranici prešiel od obdobia vzniku v 14. storočí mnohými prestavbami a gotická, neskôr renesančná stavba svoju finálnu podobu dostala až v polovici 19. storočia. Národní ústav lidové kultury spravuje okrem pamiatkového objektu zámku aj zámocký park anglického typu s najdlhšou platanovou alejou v strednej Európe a mnohými cudzokrajnými drevinami a zriaďuje a spravuje tiež Múzeum dediny juhovýchodnej Moravy. V sprístupnených priestoroch zámku je možné navštíviť historickú knižnicu obsahujúcu 13 000 zväzkov i zámockú kaplnku a pozrieť si v európskom prostredí ojedinelú stálu expozíciu *Nástroje lidové hudby v České republice*.

V zámockých priestoroch je inštalovaná aj mimoriadne zaujímavá fotografická dokumentačná výstava pod názvom *40 let Muzea vesnice jihovýchodní Moravy – Skanzen Strážnice 1981–2021*. Bola realizovaná pri príležitosti jubilea etnológa Josefa Jančáře a 100. výročia narodenia architektov Jaroslava Vajdiše a Otakara Máčela. Výstava obsahuje 120 veľkoformátových dobových i aktuálnych fotografií a štyri veľkorozmerné pohľady na rekonštruované areály stavieb *in situ*. V súlade s reálnym procesom je vstupná časť výstavy venovaná dokumentácii ľudovej architektúry a krajiny v teréne. V ďalšej časti sa návštevník zoznámí s obrazmi z realizácie

terénnych úprav areálu národopisnej expozície, transferu zrubových objektov i stavby kópií murovaných objektov. V poslednej časti sú inštalované fotografie predstavujúce aktivity múzea v rámci tematických, zvykoslovných a vzdelávacích podujatí i prostredie múzea ako zázemia pre realizáciu najväčšieho folklórneho festivalu v Čechách. V areáli zámku je v súčasnosti inštalovaná i výstava *Historické loutky ze sbírek Milana Knížáka*. Bábkové divadlo patrí k významnej súčasťi českej divadelnej tradície a ako prvok nehmotného kultúrneho dedičstva ČR bolo v roku 2016 zapísané do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO. Bábky sú situované do vitrín s koncepčným typologickým rozmiestnením jednotlivých postáv mimoriadne prepracovaných aj z hľadiska výtvarného (výrazy tvári, historické kostýmy). Bábky sú autorským dielom Milana Knížáka, ktorý nadväzuje na takmer 300-ročnú históriu ľudového bábkarstva v Čechách, ovplyvnenú rozvojom rezbárstva v období baroka, ale najmä v 19. storočí. Bábky patrili k najcennejšiemu majetku a v rodinách bábkohercov sa dedili.

Mimoriadne pôsobivo je inštalovaná výstava Martina Šimšu pod názvom *Lidový oděv na Moravě*, ktorá bola slávnostne otvorená pri príležitosti 70. ročníka MFF Strážnice v roku 2015. Je jedným z výstupov Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI). Výstava je umiestnená v troch výstavných sálach, reflektujúc istú geografickú oblasť moravského územia. Vo vstupnej sále sa návštevník zoznamuje s variantmi tradičného odevu Slovácka, regiónu, v ktorom sa nosenie tradičného odevu zachovalo najdlhšie. Vystavené sú varianty sviatočného a obradového odevu svadobných funkcionárov a hostí. V druhej časti expozície sa v prostredí „jarmoku v Brne“ návštevník zoznamuje so širokým spektrom tradičných odevov z rôznych lokalít hanáckeho Slovácka, Horácka, Brnenska a Malej Hanej, ale i s variantmi tradičného odevu tunajších národnostných menšín napr. Chorvátov a Nemcov. V poslednej časti expozície sa návštevník akoby ocitá medzi pútnikmi z Hanej a Valašska na Velehrade počas Cyrilometodských sviatkov. Návštevník tak má možnosť i vďaka názorným vyznačeniam lokalít výskytu jednotlivých variantov odevu rozpoznať vplyvy karpatskej pastierskej kultúry v odevu Valašska a moravských Kopic, nížinného panónskeho vplyvu v odevu Podluží a Strážnicka, archaické stredoveké relikty zachované v odevu oblasti Hanej či vplyv mestského a slohového odevu prenikajúceho zo západných oblastí už od 18. storočia. Architektom výstavy bol Emil Zavadil, ktorý pri inštalácii využil formu výstavných figurín umožňujúcich predstavenie konkrétneho postoja/gesta, ale i výrazu tváre a dodávajúcich konkrétnym odevným typom isté prežívanie kontextu konkrétnej príležitosti, v ktorej bol daný typ odevu nosený. Z hľadiska mobiliáru minimalisticky pôsobiaca expozícia umožňuje vyniknúť samotnému predmetu inštalácie – tradičnému odevu v jeho regionálnych, formálnych a funkčných variantoch definovaných nositeľmi a príležitosťami.

Večer prvého konferenčného dňa nám kolegovia z juhovýchodnej Moravy spríjemnili spoločným posedením pri ľudovej hudbe, pri ktorom v neformálnych diskusiách prebehla dôležitá výmena skúseností, informácií, kontaktov a príkladov dobrej praxe. Súčasťou sprievodného programu ďalšieho dňa bola i návšteva Muzea vesnice jihovýchodní Moravy.

Múzeum v prírode v Strážnici, predstavujúce súbor 64 objektov v teréne, sa začalo budovať v roku 1973 a je rozčlenené do areálov predstavujúcich jednotlivé

regióny. Prostredie bolo modelované a vysádzané zeleňou s cieľom priblížiť sa pôvodnému prostrediu. Postupne boli sprístupnené expozičné areály moravských Kopanic, luhačovického Zálesí, Hornácka, areál technických vodných stavieb, vinohradnícky areál a areál lúčneho hospodárstva. Technické stavby sú zastúpené kováckou dielňou z Lipova a tkáčskou dielňou z Nové Lhoty na Hornácku. Baroková budova z roku 1612 tvoriaca vstupný priestor slúžila pôvodne ako panský pivovar. Múzeum v prírode tvorí výnimočnú kulisu realizácie najvýznamnejšieho folklórneho festivalu v bývalom Československu, MFF Strážnice, ktorého organizácia bola i inšpiráciou pre vznik nášho festivalu vo Východnej. Celý rok areál „skanzenu“ žije tematicky ladenými programami predstavujúcimi život na moravskej dedine na prelome 19. a 20. storočia. V priebehu celej sezóny sú návštevníkom prezentované i rôzne remeselné postupy. V jednotlivých objektoch môžu spoznať hrnciarsku prácu, tkanie na krosnách, pletenie košíkov či výrobu krpcov a počas tematických programov sa predstavujú i nositelia tradícií ľudových remesiel.

Dôležitú súčasť expoziície tvorí samostatný areál prezentácie vinohradníctva, ktoré na južnej Morave tvorilo významnú súčasť poľnohospodárskej produkcie a ovplyvnilo i ďalšie zložky tradičnej kultúry. Návštevník spoznáva typy vinohradníckych pivníc („bud“) a technických zariadení z rôznych moravských obcí (Veletiny, Vrbiice, Prušánky, Blatnice), ale aj vývoj vinohradníctva už od čias Karola IV. či spôsoby pestovania vínnej révy. Na poličkach pri obytných objektoch sa v súlade s tradičným spôsobom hospodárenia pestujú vybrané druhy zeleniny (repa, kukurica, zemiaky, koreňová zelenina), obilia (žito, ovos) a okolie domov dopĺňajú krajové odrody ovocných stromov a kríkov. Ručné mlátenie i používanie mláťačky, ale aj zber plodín sú návštevníkom prezentované počas niektorých podujatí (Dožinky a pod.). V múzeu v prírode nechýba ukážka chovu domácich zvierat (zajace, husi, sliepky, ovce, ale aj v záprahu priahané kravy či kone), obľúbená najmä deťskými návštevníkmi.

V areáli múzea v priestore stodoly sme mali možnosť navštíviť ojedinelú inovatívnu výstavu M. Novotného, ktorá dokumentuje najohrozenejšiu skupinu historického vidieckeho stavebného fondu v tomto regióne a prezentuje škálu archaických konštrukčných riešení stien hlinených stavieb. Výstava *Hliněné stavitelství na Moravě* je jedným z výstupov projektu NAKI financovaného českým ministerstvom kultúry v rokoch 2011 – 2015 pod názvom Technologie tradičního hliněného stavitelství na Moravě a vzťahové souvislosti k oblasti středního Podunají, ktorého riešiteľom bol NÚLK v spolupráci s Masarykovou univerzitou. Výnimočným prínosom zaujímavovo inštalovanej výstavy je prezentácia výsledkov výskumu hlineného staviteľstva formou názornej prezentácie foriem, ale aj aplikovaných oživených pracovných postupov používaných pri stavbe tzv. panónskeho typu tradičných obydlí budovaných i na južnej Morave, ktoré boli výsledkom etnologického výskumu s archeologickými postupmi a konštrukčnými experimentmi.

Medzi významné prínosy konferencie okrem prezentácie inšpiratívnych informácií prednášajúcich patrila aj už zmienená výmena kontaktov s odborníkmi, pracovníkmi inštitúcií, spolupracujúcimi organizáciami a najmä zoznámenie sa s príkladmi dobrej praxe iných múzeí a inštitúcií. Obohacujúca bola i výmena skúseností a informácií o problémoch a úlohách a spôsobe ich riešenia v prostredí iných

Obr. 1. Účastníci konferencie Muzea v přírodě a jejich role při záchraně lidové architektury. Foto Katarína Babčáková, 2021.

Fig. 1. Participants in the “Open-air Museums” conference and their roles in rescuing folk architecture. Photograph by Katarína Babčáková, 2021.

Obr. 2. Etnografka Katarína Babčáková a správca Dušan Janický z Múzea ľudovej architektúry Lubovnianskeho múzea pri prednášaní príspevku . Foto David Rájecký, 2021.

Fig. 2. Ethnographer Katarína Babčáková and administrator Dušan Janický from the Museum of Folk Architecture of Lubovňa Museum presenting their paper. Photograph by David Rájecký, 2021.

múzeí (témy personálne, finančné, legislatívne, organizačné) a inšpirácia v rámci prezentačnej, tezauračnej, pedagogickej i expozičnej a výskumnej činnosti českých a moravských múzeí.

Ako jedna z najvýznamnejších tém sa ukázala absencia remeselníkov – znalcov tradičných remeselných (najmä stavebných, tesárskych a pod.) postupov a materiálov. Účastníci sa zároveň zhodli na potrebe realizácie cyklu workshopov a vzdelávacích seminárov v oblasti reštaurovania a konzervovania objektov ľudového staviteľstva a bývania. Obdobie pandémie ovplyvnilo i organizáciu konferenčných aktivít. Účastníci konferencie sa zhodli na veľkom význame konferenčných podujatí, ako aj na potrebe príležitostí vzájomných výmen skúseností, kontaktov a príkladov dobrej praxe v rámci týchto podujatí, ktoré sú v múzejníckej praxi nenahraditeľné.

RECENZIE A INFORMÁCIE

BEDNAŘÍK, Petr; KOVAŘÍK, David; MARŠÁLEK, Zdenko; Helena NOSKOVÁ. *Menšiny kolem nás. Metodická příručka*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2020, 162 strán. ISBN 978-80-7285-249-9.

Publikácia – metodická príručka *Menšiny kolem nás* je výstupom projektu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR „Právne, historické a spoločenskovedné aspekty nových a tradičných menšín v Českej republike“, podporeného Ministerstvom kultúry ČR v rámci programu NAKI (DG18PO2OVVO64 – MK ČR). Je členená do ôsmich kapitol tak, aby poskytla základné informácie záujemcom o problematiku národnostných menšín vo všeobecnosti, prehľad príslušného legislatívneho rámca i prehľad jednotlivých entít s priznaným statusom národnostnej menšiny v Českej republike v ich historicite a špecifikách. Obdobným počinom bolo v podmienkach Slovenska vydanie publikácie *Národnostné menšiny – zoznámme sa*. Ide o doplnkový učebný materiál pre pedagogických zamestnancov v základných školách, ktorý Štátny pedagogický ústav vydal v roku 2020.

V úvode autori publikácie *Menšiny kolem nás* definujú ľudskú populáciu ako zmes rôznorodých spoločností, tvorených rôznymi národnosťami, kultúrami, náboženstvami a jazykmi, ktorej významnou zložkou sú národnostné menšiny. Vzhľadom k neexistencii všeobecne prijímanej definície pojmu národnostná menšina je podľa autorov „do tejto kategórie spravidla zahrňaná vymedzená skupina osôb, ktorá sa odlišuje od okolitej väčšinovej spoločnosti (a obvykle sa aj sama ako odlišná skupina chápe), a to špecifickými etnickými znakmi, ako je iný jazyk, vlastné kultúrne tradície alebo zvláštna mentalita. Takto definovaná národnostná menšina neprijíma národnú identitu väčšinovej spoločnosti, s ktorou zdieľa spoločné územie, ale disponuje samostatným etnickým alebo národným uvedomením“.

V rámci úvodu do témy sa uvádza, že právne postavenie národnostných menšín je v legislatívach jednotlivých zemí rôzne a záväzné pravidlá prístupu k národnostným menšinám sú na medzinárodnej úrovni riešené až od konca 20. storočia. V súčasnej Európe je význam národnostných menšín daný ich medzinárodne deklarovanou ochranou (napr. Rámcová dohoda o ochrane práv národnostných menšín prijatá Radou Európy 1. 2. 1995), ale aj faktom, že v mnohých krajinách predstavujú významnú spoločenskú zložku, podieľajúcu sa na historickom, kultúrnom a hospodárskom rozvoji toho-ktorého štátu.

Postavenie menšín v Českej republike sa vyvíjalo pod vplyvom aktuálnych štátnych zriadení a politických režimov. Proces etnickej a národnostnej premeny je tu kontinuálny, pričom aktuálna je tendencia znižovania počtu príslušníkov niektorých autochtónnych menšín (Nemci, Poliaci) a zároveň vzniku, resp. nárastu menšín etablovaných len v nedávnej dobe.

Kapitola *Historický vývoj národnostných menšín a menšinovej politiky v českých zemiach* obsahuje vyčerpávajúci príslušný exkurz členený na obdobia do roku 1945, v rokoch 1945 – 1989 a od roku 1989 do súčasnosti.

Československý štát v roku 1918 „zdedil“ územie s národnostne a etnicky pestrou skladbou obyvateľstva, kde iné ako české a slovenské obyvateľstvo tvorilo viac ako 35 %. Táto skutočnosť sa stala zdrojom konfliktov a snáh o odtrhnutie pohraničných území obývaných väčšinovým nemeckým a poľským obyvateľstvom. Na Slovensku bola problémom tvoriaca sa hranica prechádzajúca územím osídleným prevažne etnickými Maďarmi. Kritériom národnostnej politiky bola koncepcia národného štátu s vedúcim postavením „štátneho“ československého národa tvoreného Čechmi a Slovákami. K ostatným národom sa pristupovalo ako k národnostným menšinám. Ich legislatívna ochrana vyplývala hlavne z medzinárodnej zmluvy o ochrane národnostných menšín, uzavretej v rámci mierovej konferencie v roku 1918 (Československo sa zaviazalo zaručiť všetkým obyvateľom štátu úplnú ochranu života a osobných slobôd bez ohľadu na ich pôvod, štátne občianstvo, jazyk, rasu alebo náboženstvo). Tento princíp bol zahrnutý aj v prvej československej ústave z roku 1920. Koncepcia národného štátu, v ktorom sa menšinám dostávali iba „primerané“ práva, priniesla národnostné napätie vrcholiace v 30. rokoch 20. storočia, keď hospodárska kríza postihla hlavne pohraničné oblasti obývané nemeckou menšinou a neskôr pri nástupe fašistických režimov v susediacich štátoch. Národnostný problém sa stal príčinou zániku československej štátnosti v rokoch 1938 – 1939, keď tri zo susediacich štátov po Mníchovskej dohode a prvej Viedenskej arbitráži (obe 1938) zabrali územie so „svojimi“ menšinami.

Po skočení 2. svetovej vojny (*Národnostné menšiny v rokoch 1945 – 1989*) nastali zmeny v skladbe menšinového obyvateľstva i v menšinovej politike štátu. Jej rámec bol vymedzený v Košickom vládnom programe, definujúcom Československo ako štát dvoch rovnocenných národov, Čechov a Slovákov. Obsahoval aj spôsob vysporiadania sa s neslovanskými menšinami. Toto „vysporiadanie“ spočívalo vo vysídlení cca troch miliónov príslušníkov nemeckého obyvateľstva a čiastočnej výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, pričom časť maďarského obyvateľstva bola presídlená do českých zemí. Vnútroštátne presuny sa týkali aj tisícok neodsunutých Nemcov. Hlavným cieľom presunov bola „očista“ pohraničia a rýchlejšia asimilácia nepohodlných skupín obyvateľstva. S inonárodným obyvateľstvom slovanského pôvodu sa takmer nepočítalo buď pre malú početnosť (Bulhari, Lužickí Srbi), alebo z politických dôvodov (Rusi, Ukrajinci). Chorváti boli obvinení z kolektívnej kolaborácie a následne vysídlení z južnej Moravy do východných Čiech a severnej Moravy. Za menšinu neboli uznaní ani Rómovia a Rusíni ako príslušníci etnik bez vlastného národného štátu. Napriek snahe o národnú homogenitu pribudli v tomto období ďalšie menšiny – napr. Gréci, pôvodne slovenskí Maďari a neskôr Vietnamci ako príslušníci „pracovnej migrácie“. V tomto období bola čs. štátna politika voči menšinám ovplyvnená sovietskou ideou internacionalizmu, hlásajúcou postupné zblížovanie až splynutie národov v budúcej beztriednej spoločnosti, v ktorej nebudú samostatné národy, ale iba kultúrne a etnografické rozmanitosti.

Československá ústava prijatá po roku 1948 predstavovala vrchol asimilačnej politiky štátu, pretože menšinám nepriznávala žiadne kolektívne práva. K uplatneniu

niektorých ich práv došlo až v 50. rokoch. Špecifické bolo postavenie Slovákov, ktorí žili na českom území – mali nárok na svoje školy a používanie materského jazyka, pretože školský zákon umožňoval na území celého Československa používanie češtiny aj slovenčiny. Rómovia opäť neboli uznaní za národnostnú menšinu, ale zahrnutí do kategórie neprispôsobivého, resp. ťažko prispôsobivého obyvateľstva a v zásade bola snaha rómske obyvateľstvo asimilovať.

Emancipačné snahy národnostných menšín sa viažu k 60. rokom 20. storočia, keď bol prijatý ústavný Zákon č. 117/1968 Zb. o postavení národností v Československej socialistickej republike, ktorý vstúpil do platnosti spolu s federalizáciou štátu. Národnosti boli vnímané ako štátotvorné subjekty so zastúpením v zastupiteľských orgánoch, možnosťou všestranného kultúrneho rozvoja a združovania sa v organizáciách. Zákon priznával právo na vzdelávanie v materskom jazyku, jeho používanie na území obývanom menšinou a možnosť tlače a informácií v jazyku národnosti. Postavenie národnostných menšín bolo priznané Poliakom, Maďarom, Ukrajincom a po prvýkrát Nemcom. Orgánom vlády pre spoluprácu s národnosťami sa stala Rada pre národnosti vlády ČSR.

Ďalší rozvoj s možnosťou zviditeľnenia a aktivizácie menšinového obyvateľstva nastal po roku 1989 (*Národnostné menšiny v českých zemiach od roku 1989 do súčasnosti*). Zároveň po otvorení hraníc začali do Československa prichádzať cudzinci tvoriaci základ nových menšinových spoločenstiev (Rumuni a i.). Rómovia založili Rómsku občiansku iniciatívu, vlastný spolkový život začali organizovať aj predtým zakázané alebo dovtedy neuznané minority (Chorváti, Gréci, Rusíni). Sčítanie ľudu v roku 1991 ukázalo pestrú národnostnú skladbu a nutnosť zmeniť pravidlá národnostnej politiky. Novým prvkom bolo prihlásenie sa k moravskej, resp. sliezskej národnosti, pričom v Čechách (na rozdiel od Slovenska – pozn. HZ) moravanstvo a slezanstvo nie je akceptované a považované za národ ani národnostnú menšinu. Po rozdelení Československa sa v českých zemiach sformovala nová národnostná menšina – slovenská.

Základom národnostnej a menšinovej politiky Českej republiky je Listina základných práv a slobôd, uzákonená ešte v podmienkach Československa (1991). Vznikla tu Rada pre národnosti vlády Českej republiky, poradný, iniciatívny a koordinačný orgán vlády, podieľajúci sa na príprave opatrení týkajúcich sa práv jednotlivých národností, vzdelávania v materskom jazyku a pomoci pri rozvoji a pestovaní vlastnej kultúry. Uznesením vlády ČR č. 63/1994 bol prijatý Koncept prístupu vlády k otázkam národnostných menšín v Českej republike, vymedzujúci samotný pojem národnostná menšina a definujúci práva a postavenie príslušníkov národnostných menšín. V roku 1997 ratifikovala Česká republika Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín, v roku 2000 českí zástupcovia podpísali Európsku chartu regionálnych a menšinových jazykov. V roku 2001 bol prijatý Zákon č. 273/2001 o právach príslušníkov národnostných menšín (Menšinový zákon). Na jeho základe bola Uznesením vlády č. 1034 z 10. 10. 2001 zriadená Rada vlády pre národnostné menšiny ako jej poradný a iniciatívny orgán. Na úrovni miestnych samospráv sú v obciach, kde sú príslušníci inej ako českej národnosti, v príslušnom počte zriaďované výbory pre národnostné menšiny, v prípade potreby komisie pre národnostné menšiny.

V súčasnosti je v Českej republike status národnostnej menšiny priznaný

14 národnostiam – bieloruskej, bulharskej, chorvátskej, maďarskej, nemeckej, poľskej, rómskej, rusínskej, ruskej, gréckej, slovenskej, srbskej, ukrajinskej a vietnamskej.

Kapitola *Národnostné menšiny* prezentuje národnostné menšiny žijúce na území Českej republiky, ktoré majú podľa spomínaného menšinového zákona uznaný menšinový status a sú zastúpené v Rade vlády pre národnostné menšiny. Napriek tomu, že židovská komunita nedisponuje statusom menšiny, vzhľadom na jej významnú historickú a kultúrnu tradíciu je v publikácii pozornosť venovaná aj jej. Jednotlivé, abecedne zoradené menšiny, sú komplexne približované v ich historickom vývoji na českom (resp. československom) území, s postihnutím tradícií, špecifik a kultúrnych alebo sociálnych odlišností. Prehľad dopĺňa galéria osobností z radov príslušnej menšiny. Záver každej kapitoly tvorí okruh otázok alebo úloh pre žiakov, ktorí majú hlbší záujem o tému. Každá kapitola obsahuje aj odkazy na literatúru a internetové zdroje, umožňujúce získať ďalšie informácie a doplniť vedomosti o jednotlivých menšinách.

Súčasťou publikácie je kapitola *Národnostné menšiny a médiá*, pripomínajúca, že práve mediálny obraz je jedným z faktorov podieľajúcich sa na vytváraní postojov k jednotlivým národnostným menšinám. Obsahuje aj prehľad relácií, dokumentov i hranej tvorby realizovaných na pôde verejnoprávnej Českej televízie. Publikáciu uzatvára *Slovník důležitých pojmů*. Autori priznávajú, že rôzne vedecké odbory zaoberajúce sa národnostnými menšinami pracujú s jednotlivými termínmi odlišne a doteraz neexistuje zhoda v ich definícii, čoho dokladom je aj pomerne voľné používanie termínu národný, národnostný a etnický, zrejme s akceptovaním terminológie preferovanej jednotlivými autormi.

Publikácia je v každom prípade významným prínosom, zrozumiteľným slovníkom orientuje čitateľa v téme etnicity, objasňuje princíp jej politizácie, poskytuje množstvo relevantných informácií o historickom kontexte prítomnosti jednotlivých menšín, ale zároveň prináša otázky a inšpiruje k hľadaniu ďalších súvislostí, v lepšom prípade aj aktivít.

Hana Zelinová

NOSKOVÁ, Helena, BEDNAŘÍK, Petr, VAISHAR, Antonín. *Obraz menšín v regionech (Tachovsko, Vejprtsko, Šumpersko, Krnovsko): Katalóg k výstave*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2021, 129 strán. ISBN 978-80-7285-256-7.

Výstava *Obraz menšín v regionech* (Obraz menšín v regionech) vznikla v spolupráci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR s Múzeom Českého lesa v Tachove, Vlastivedným múzeom v Šumperku a Mestským múzeom v Krnove. Výstava je výstupom projektu „Právne, historické a spoločenskovedné aspekty nových a tradičných menšín v Českej republike“. Uvedené inštitúcie sa podieľali aj na tvorbe katalógu k predmetnej výstave. Výstava predstavila sedem národnostných menšín (slovenská, ruská, rusínska, ukrajinská, nemecká, vietnamská, židovská) a dve skupiny označené ako kultúrne (volyňskí Česi a Slováci zo Sedmohradska v Rumunsku), prítomných v štyroch areáloch pohraničných oblastí dnešnej Českej republiky, ktorých centrami sú mestá Tachov, Vejprty, Šumperk a Krnov.

Príslušníci uvedených menšín sa v minulosti od väčšinového obyvateľstva odlišovali špecifikami v hmotnej i duchovnej kultúre i v každodennom spôsobe života. Tieto osobitosti dnes už čiastočne zanikli, čiastočne boli majoritou prijaté a nie sú vnímané ako cudzie.

Exponáty výstavy pochádzali zo zbierok vyššie uvedených múzeí, ale aj zo súkromných zbierok a zberov motivovaných prípravou výstavy. Výstava tak bola výsledkom intenzívnej spolupráce miestnych nadšencov a aktivistov, príslušníkov a predstaviteľov národnostných menšín a odborníkov hlavne z múzejných inštitúcií. Je zaujímavé, že v projekte absentuje rómska menšina, čo autori projektu zdôvodňujú takto: „... väčšinová spoločnosť i inštitúcie o Romech hovoří, ale štatistiky je nevykazujú, pričomž označovaní sa pokládajú za Čechy, sice s romským pôvodom, ale integrované do miestnej spoločnosti, nevykazujúci špecifické jevy v kultúre a spôsobu života.“

Katalóg je členený do 20 kapitol. V *Úvode* autori prezentujú cieľ projektu „predstaviť rozmanitosť kultúr ľudí rôznych národností žijúcich v rôznych obdobiach v (českom) pohraničí a uchovať ich príbehy, a to aj prostredníctvom predmetov, ktoré týchto ľudí sprevádzali, a tiež pripomenúť ich duchovné tradície z regiónov Tachov a Vejprty.“ Paralely hľadajú autori projektu v regiónoch moravského Šumperku a sliezskeho Krnova. Pre všetky štyri regióny je charakteristická historická prítomnosť nemeckého obyvateľstva, ktorej doklady je dnes možné nájsť hlavne v architektúre.

Zmeny v etnickej skladbe tu nastali hlavne v dôsledku udalostí druhej svetovej vojny, keď bol nemecký etnický fenomén najprv výrazne posilnený, neskôr výrazne eliminovaný. Aj preto do všetkých uvedených oblastí tohto etnicko-mimoriadne rôznorodého územia smerovali po roku 1945 migračné vlny osídľencov zo Slovenska,

slovenských reemigrantov z Rumunska a Ukrajiny, Rusínov zo Slovenska i Rumunska, volyňských Čechov i českých exulantov z Poľska, ale aj vlny vnútornej migrácie z rôznych oblastí Čiech.

Ďalšia časť katalógu má názov *Regióny sa predstavujú*. Čitateľa (i návštevníka výstavy) orientuje v geografických i historických súvislostiach jednotlivých regiónov (Tachovsko, Vejprtsko, Šumpersko a Krnovsko), ktoré definuje z hľadiska začiatkov ich osídlenia, etnicity a spôsobu získavania obživy jednotlivých segmentov pôvodného obyvateľstva. Pozornosť venuje obdobiu hospodárskej krízy v 30. rokoch 20. storočia a dôsledkom Mníchovskej dohody. Osobitne zaznamenáva zmeny nastávajúce po 2. svetovej vojne, keď bola významná časť nemeckého obyvateľstva vysídlená, čím vznikol priestor pre vyššie uvedené migrácie. Definuje aj javy, ktoré neboli vlastné všetkým regiónom, napríklad prisťahovaleckú vlnu z Grécka a Macedónska v rokoch 1948 – 1949 (región Krnov), či fakt, že vietnamská komunita sa od konca 50. rokov síce usídl'ovala na celom sledovanom území, no najviac je dnes zastúpená v Tachove a okolí.

Obsahom ďalšej časti katalógu nazvanej *Popis vystavených predmetov, fotografií, tlače a ich príbehov* sú „príbehy“ jednotlivých oblastí (Príbeh Tachovsko, Príbeh Vejprtsko, Príbeh Šumpersko, Príbeh Krnovsko), v rámci ktorých sú na fotografiách prezentované architektonické pamiatky nachádzajúce sa v jednotlivých lokalitách uvedených regiónov. Dosť nelogicky sú k nim v rámci fotografickej prílohy priradené aj ukážky častí ženského ľudového odevu. Ďalšími „príbehmi“ v rámci tejto kapitoly sú charakteristiky jednotlivých etníc a etnických skupín v konkrétnych regiónoch (Nemci na Tachovsku, Židia na Tachovsku, Židia v Krnove, Slováci zo Slovenska, Slováci z Rumunska, Rusíni z východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ukrajinská národnostná menšina, volyňskí Česi, ruská národnostná menšina, vietnamská národnostná menšina), doplnené fotografiami príslušných exponátov.

V kapitole *Záverom* autori katalógu zhrňajú podiel jednotlivých osôb na realizácii projektu, obraz národnostných menšín v krásnej i odbornej literatúre, pôsobenie médií ako faktor podieľajúci sa na vytváraní postojov verejnosti k národnostným menšinám a definujú financovanie a podporu národnostných menšín vládou Českej republiky.

Katalóg obsahuje aj sumár prameňov a odbornej literatúry a zhrnutie v anglickom a nemeckom jazyku.

Katalóg má solídnu grafickú úroveň a určite je serióznym dokladom zaujímavého výstavného počinu. Výhrady však možno mať k názvom jednotlivých kapitol (*Popis vystavených predmetov, fotografií, tlače a ich príbehov*) a ku kvalite jednotlivých popisiek k fotografiám, ktoré nemajú pevnú štruktúru, často neobsahujú ani základné informácie (lokalita, datovanie), inokedy sú príliš naratívne.

Výstava bola v každom prípade zaujímavým príspevkom k poznaniu histórie krajiny, ktorá je výsledkom pôsobenia historických procesov, dopadajúcich na životy a osudy konkrétnych ľudí.

Hana Zelinová

STARZYŃSKI, Jerzy. *Krakowiacy, Lachy, Górale: Stroje wsi małopolskiej. Tom X. Łemkowie Sądeccy i Gorliccy. Rusini Szlachtownscy*. Nowy Sącz: Małopolskie Centrum Kultury SOKÓŁ w Nowym Sączu, 2020, 304 strán. ISBN 978-83-66307-12-4.

Kniha Jerzyho Starzyńskiego predstavuje posledný, **desiaty zväzok** unikátneho edičného počinu *Krakowiacy, Lachi, Gorali. Odev małopolského vidieka* (Krakowiacy, Lachy, Górale. Stroje wsi małopolskiej), ktorý edične a vydavateľsky realizovalo v roku 2020 Małopolské centrum kultúry „SOKÓŁ“ z Nového Sączu.

V rámci tejto série autori jednotlivých zväzkov pod editorstvom významnej poľskej etnografky a muzeologičky Marie Brylak-Załoskej, poprednej odborníčky nielen na ľudový odev, ale aj na problematiku múzeí v prírode, múzejné expozície atď., postupne monograficky spracovali odev tohto regiónu: zv. I. Krakowiacy Zachodni (autor Agnieszka Marczak, 136 strán); zv. II. Krakowiacy Wschodni (autor Urszula Gieroń, 192 strán); zv. III: Lachy Sądeckie, Pogórzanie (autor Maria Brylak-Zaluska, 256 strán); zv. IV: Lachy Limanowskie, Lachy Szczyrzyckie (autori Małgorzata Wójtowicz-Wierzbicka, Maria Brylak-Zaluska, 152 strán); zv. V: Górale Zagórzkańscy, Górale Kliszczaccy (autori Katarzyna Ceklars, Dorota Majerczyk, 176 strán); zv. VI: Górale Babiogórsacy, Górale Orawscy (autori Karolina i Marcin Kowalczykowie, Jadwiga Pilch, 168 strán); zv. VII: Górale Podhalańscy, Górale Ochotniccy (autori Stanisława Trebunia-Staszal, Katarzyna Fiedler, 256 strán); zv. VIII: Górale Spiscy, Górale Szczawniccy i Pienińscy (autori Justyna Masłowiec, Barbara Alina Węglars, 232 strán); zv. IX: Górale Sądeccy, Górale Nadpopradzcy (autori: Maria Brylak-Zaluska, Piotr Kulig, 176 strán); zv. X: Łemkowie Sądeccy i Gorliccy, Rusini Szlachtownscy (autor Jerzy Starzyński, 304 strán).

Ak si uvedomíme, že Małopolsko, ktoré v súčasnej administratívnej podobe aktuálne predstavuje územie s rozlohou cca 15 tis. km² a s počtom cca 3,2 mil. obyvateľov, pričom ide o multietnický región, v ktorom môžeme nájsť asi tucet etnografických skupín, je táto séria s celkovými 2 048 stranami edičný počín, ktorý si zaslúži obdiv a uznanie. Asi ťažko by sme k nemu v slovanskej alebo európskej etnológii hľadali paralelu. Zároveň je vhodné uviesť, že táto publikácia je výsledkom výskumného a dokumentačného projektu, realizovaného Małopolským kultúrnym strediskom SOKÓŁ, ktorý bol financovaný z európskych fondov v rámci Regionálneho operačného programu Małopolského regiónu na obdobie 2014 – 2020.

Nami recenzovaný desiaty a objemom najväčší zväzok tejto série predstavuje prvú ucelenú monografiu o ľudovom odevu Lemkov z poľského regiónu Sądeccy a Gorliccy (s. 5-194; 280 ilustrácií) a Rusínov z regiónu Szlachtownscy (s. 195-301; 169 ilustrácií). Obe tieto časti, okrem úvodných statí, obsahujú aj detailné opisy ľudového odevu z týchto regiónov, ktoré sú doplnené bohatými fotografickými ilustráciami jednak v rámci samotnej štúdie, ale aj formou samostatnej veľkoformátovej

obrazovej prílohy. Resumé v anglickom jazyku a zoznam použitej literatúry je tak tiež súčasťou každej časti samostatne.

Ako uviedla vo svojom úvodnom slove editorka celej série Maria Brylak-Zaluska, na území Malopoľského vojvodstva bolo v minulosti možné nájsť viac ako 30 typov ľudového odevu. Bohužiaľ, aktuálne ho dnes môžeme stretnúť už iba v múzejných zbierkach a expozíciách a aktívne iba v rámci folklórnych kolektívov. Jedinú výnimku v tomto smere predstavuje región Podhalia (Podhale), kde sa s tradičným ľudovým odevom môžeme aktívne stretnúť ešte aj dnes – v tomto regióne má ľudový odev stále funkciu sviatočného odevu (str. 3-4).

Autor Jerzy Starzyński, zakladateľ a vedúci lemkovského ľudového súboru piesní a tancov *Kyczera* z Legnice, vo svojom Úvode k prvej časti (s. 7-24) predstavil sledovaný región. Okrem iného tu vysvetľuje, že etnonym *Lemko* sa v literatúre začal objavovať až v 30. – 40. rokoch 19. storočia a postupne nahrádzal staršie pomenovania *Rusín* alebo *Rusnák*, ktoré sa však v rôznych formách dochovali aj do dnešných dní. Zároveň tu teritoriálne vymedzil *lemkovský región (Lemkovščinu)*, predstavil v krátkosti jeho dejiny počnúc prvými zmienkami v dobových kronikách o tzv. Bielych Chorvátoch, cez valašskú kolonizáciu až do súčasnosti. Špeciálnu pozornosť venuje autor obdobiu 14. – 17. storočia, keď bolo toto územie pod správou cirkevných inštitúcií alebo významných poľských šľachtických rodov. Medzi najvýznamnejšie udalosti vtedajšieho života Lemkov podľa autora jednoznačne patrí Brestská únia z roku 1596, vďaka ktorej východná (pravoslávna) cirkev v Poľsku uznala zvrchovanosť pápeža a zachovala tak svoj pôvodný (východný) charakter cirkevných obradov. Následne v dôsledku prvého delenia Poľska v roku 1772 sa tento lemkovský región (spolu s Haličou) stali súčasťou Rakúskej monarchie. Počas oboch svetových vojen sa na tomto území odohrávali veľmi intenzívne boje, čo malo značne negatívny dopad na jeho obyvateľstvo. Obzvlášť významné v tomto smere boli aktivity po druhej svetovej vojne, keď bola väčšina Lemkov deportovaná na sovietsku Ukrajinu, a tí, ktorí zostali, boli v roku 1947 v rámci neslávne známej operácie Wisla deportovaní na západ a sever Poľska.

V časti *Charakteristika najstaršieho lemkovského oblečenia* J. Starzyński na základe archívnych prameňov, publikovaných prác a predovšetkým vlastného terénneho výskumu zdôraznil vysokú estetickú hodnotu lemkovského ľudového odevu. Za „zlatý vek“ vývoja lemkovského odevu považuje obdobie 50. – 80. rokov 19. storočia. Určitou predlohou (kánonom) tohto oblečenia bol pre autora odev Lemkov z okolia Krynice z obdobia okolo roku 1860.

Najväčšie miesto v oboch častiach monografie autor prirodzene venuje podrobnému popisu ľudového odevu, pričom obe časti štrukturuje veľmi podobne. Ako primárne delenie využíva gendrový princíp a následne podľa funkcie, resp. veku – *Podrobný popis mužského odevu*, *Podrobný popis ženského odevu*, *Obradový odev Lemkov* (v druhej časti sa zamerá výhradne iba na odev svadobný), *Pracovný odev*, *Detský odev*, *Lemkovský odev v súčasnosti*.

Jednotlivé časti ľudového odevu autor detailne popisuje, pričom sa tradične zameriava na ich terminologickú rovinu vrátane terminológie jednotlivých ich častí, materiál, z ktorého boli vyrábané, a estetiku ich zdobenia. V duchu najlepších etnografických tradícií odkazuje nielen na publikované literárne

zdroje, ale aj na úzko regionálne špecifiká a varianty (až do úrovne jednotlivých dedín). Samozrejmosťou je aj popis historických transformácií jednotlivých častí odevov a modernizačných alebo nie lokálnych (často zahraničných) vplyvov na ne. Jednotlivé časti odevov autor vyčlenil do samostatných podkapitol, ktoré sú jasne graficky oddelené, čím jednoznačne uľahčuje prácu a orientáciu čitateľa v takto rozsiahlej publikácii.

V prípade mužského odevu to sú detailné popisy košeľe, pánskych košeľových spôn, zápästkov, nohavíc, opaskov, kamizoliek, viest (primárne kožených *serdakov*), bünd (primárne tzv. *huni*), kabátov, županov a kožuchov (tie boli, ako uvádza autor, v čase rakúsko-uhorskej monarchie vo veľkej miere dovážané práve z územia dnešného Slovenska – Bardejov, Stará Ľubovňa a pod.).

V prípade mužského odevu veľkú časť autor venuje popisu jednému z najtypickejších lemkovských mužských odevných prvkov – čuhe. Tento mužský odev, vyrábaný z domáceho súkna, totiž vykazoval značnú regionálnu variabilitu (v tvare a zdobení) a zároveň predstavoval jeden z hlavných prvkov regionálnej/obecnej príslušnosti jeho nositeľa.

Autor nevynechal ani ďalšie odevné prvky, medzi ktoré jednoznačne patrí obuv (krpce, čizmy), pokrývky hlavy (klobúky a čiapky), vrátane úpravy vlasov, a odevné doplnky (rukavice, ale aj fajky a tabatierky, vreckovky, palice, nože, tašky a torby a pod.).

V prípade ženského odevu je štruktúra identická ako v prípade mužského odevu, pričom autor samostatné podkapitoly venuje (spodnej) bielizni, ženskej košeli, spodničkám (sukniam), zásterám a fartuchom, korzetom, lajblikom, kožuchom (*serdakom*), dlhým sukniám, šatkám, kaftanom (bundám) a pod. Samostatné časti autor venoval téme úpravy vlasov a pokrývkam hlavy vrátane šatiek, chustiek, čepcov a pod., ale aj veľkým odevným doplnkom, akými boli napr. veľká šatka, ktorá sa dávala cez ramená a bola veľmi bohato zdobená, alebo podobne používaným rôznym plachtám. Samostatnú časť ženského ľudového odevu predstavuje ženská obuv a ženské odevné doplnky – nákrčníky, korálky či stužky a pod.

Časť *Obradový odev Lemkov* autor celkom správne a logicky rozdelil do troch podkapitol – *Krst*, *Svadba* a *Pohreb*, avšak dominantnú časť predstavuje práve svadobný odev. V prípade krstu sa autor, bohužiaľ, obmedzil iba na jeden odstavec, v ktorom spomína ani nie súčasť odevu, ale dar krstných rodičov novorodencovi vo forme bieleho plátna zvaného *križmo*. Absencia bližších informácií v tejto časti je s najväčšou pravdepodobnosťou spôsobená tým, že autor detskému odevu venoval samostatnú kapitolu.

V prípade svadobného odevu je potrebné jednoznačne pozitívne vyzdvihnúť fakt, že autor sa neobmedzil iba na štandardný opis mužského a ženského svadobného odevu, ale ho vníma v širšom kontexte. Začína opisom rôznych darov odevného charakteru medzi budúcimi manželmi (napr. počas zásnub), kde poukazuje na skutočnosť, že chlanci darovali dievčatám rôzne doplnky a ozdoby (hrebene, korálky, šatky a pod.) a dievčatá, naopak, napr. pierka do klobúkov alebo počas zásnub košeľu. Logicky najväčšia časť tejto kapitoly je tradične venovaná práve svadobnému odevu nevesty a ženicha, ale aj rôznym dôležitým odevným atribútom iných účastníkov svadby – pierka, rôzne svadobné palice, sekerky (valašky) a pod.

Veľmi stručný je, bohužiaľ, aj opis pohrebného odevu, ktorý sa však od bežného výrazne neodlišoval. Odlišná bola jeho skladba v prípade úmrtia starého človeka a v prípade úmrtia mladého človeka (pred svadbou) či dieťaťa. Podobne ako krstiny aj pohreb, na rozdiel práve od svadby, sa z pohľadu odievania výrazne neodlišoval od každodennosti. Výnimočný bol nie odievaním, ale svojím rituálnym významom.

Ako správne uvádza autor, *pracovný odev* bežných ľudí nevykazoval veľké špecifiká v rovine variability jednotlivých odevných druhov. Išlo o bežné odevy, ktoré mohli vykazovať skôr menšiu mieru zdobenia ako terminologické, strihové alebo materiálové odlišnosti. Poukazuje na jednotlivé odlišnosti v prípade určitých špecifických remeselných skupín ľudí – napr. pastierov, honelníkov, fiakristov/povozníkov, podomových predavačov a pod., ktoré vykazovali primárne odlišné formy zdobenia alebo sa tam objavovali určité špecifické odevné prvky vychádzajúce z povahy konkrétnej práce (napríklad zimné deky a pokrývky povozníkov a pod.). V tomto smere by sme mohli poukázať na absenciu mnohých špecifických odevných prvkov v rámci jednotlivých remesiel alebo etnických skupín, avšak je na diskusiu, či by sa tieto dali (resp. mali) započítať medzi ľudové alebo etnicky *lokálne*. Máme na mysli napr. odevy kováčov, rybárov, ale aj farárov, odevy z prostredia židovských či rómskych komunít a pod.

V prípade pracovného odevu sa autor v tejto kapitole primárne venuje formám odievania, t. j. aké prvky odevu (resp. jeho časti) používalo miestne dedinské obyvateľstvo počas vykonávania najčastejších prác – či už na gazdovstve, na poli, alebo v domácnosti, alebo pri rôznych, do istej miery sviatočných príležitostiach – večierky, zábavy, tancovačky a pod.

V prípade kapitoly *Detkých odevov* sa autor vrátil k pôvodnému konceptu, v rámci ktorého sa orientuje na špecifické prvky a typy detského oblečenia, ktoré sa v iných vekových kategóriách nevyskytujú. Ide o rôzne plachty, zavinovačky, detské košieľky a pod. Nevynecháva však ani už skôr popísané formy odevov, ktoré sa vyskytovali medzi dospelým obyvateľstvom, avšak ktoré sa špecifickým spôsobom upravovali, vyrábali, zdobili alebo používali u detí. Ide primárne o rôzne sviatočné detské oblečenie.

A v poslednej podkapitole *Lemkovský odev v súčasnosti* autor stručne poukázal práve na využívanie niektorých tradičných prvkov ľudového odevu v súčasnosti. Primárne ide o jeho využívanie rôznymi folklórnymi súbormi a umeleckými telesami.

V rovnakom duchu bola spracovaná aj druhá časť knihy – *Rusini Szlachtownscy*. Táto časť je zaujímavá okrem iného aj preto, že ide o región, v ktorom v súčasnosti Rusini už nežijú. Do konca 2. svetovej vojny zahŕňal štyri dediny s rusínskym obyvateľstvom: Szlachtowna, Jaworki, Biała Woda i Czarna Woda, ktoré sa nachádzajú cca 50 km južne od mesta Nowy Sącz neďaleko slovenských hraníc pri obci Veľký Lipník (okr. Stará Ľubovňa). Išlo o tzv. jazykový ostrov, pričom pôvodné rusínske obyvateľstvo týchto štyroch dedín sa zaoberalo poľnohospodárstvom, chovom hovädzieho dobytká a oviec, drevorubačstvom a pod. Z etnografického hľadiska boli tieto dediny známe ľudovým rezbárstvom. Napr. miestni obyvatelia z Jaworiek využívali svoje výrobky aj ako obchodný artikel, primárne pre návštevníkov neďalekých kúpeľov v meste Szczawnica. Podobne, ako to bolo bežné v dedinách na

slovenskej strane, aj v týchto dedinách bolo veľmi aktívne drotárstvo. Najaktívnejšia v tomto smere bola dedina Biela Woda, odkiaľ pochádzali drotári, ktorí sa dostali napríklad do Poznane, Varšavy, Lublina alebo dokonca až do Kyjeva.

Podobne ako z iných lemkovských regiónov, aj z týchto dedín bola v rokoch 1945 – 1946 časť miestnych Rusínov deportovaná na sovietsku Ukrajinu a zvyšok tých, ktorí zostali, boli v rokoch 1947 – 1950 deportovaní v rámci akcie Wisla na pôvodne nemecké územia v západnom a severnom Poľsku. Na ich miesto prišli Poliaci, väčšinou z regiónu Podhalie.

Vzhľadom na špecifické geografické umiestnenie týchto dedín, ktoré boli značne vzdialené od ostatných lemkovských dedín v Poľsku, ich obyvatelia udržiavali intenzívne styky s kultúrne a geograficky blízkymi rusínskymi dedinami v susednom Slovensku – Veľký Lipník, Folvark (dnes Strážany), Kamienka, Jarabina, Litmanová a ďalšími.

V ich odeve sa zachovalo mnoho archaických prvkov zhodných s vyššie uvedenými opismi poľských lemkovských odevov, preto nepovažujeme za účelné tieto opisy opakovať.

Význam knihy J. Starzyńskiego je zvýraznený aj tým, že všetky fotografie a ilustrácie sú presne lokalizované, pričom autor využil nielen fotografie z vlastných výskumov, ale aj z muzeálnych zbierok. Unikátne sú fotografie z roku 1866 z Ruského etnografického múzea v Petrohrade. Pre nás majú o to väčší význam, že sú medzi nimi aj fotografie z rusínskych dedín dnešného východného Slovenska – Ruská Voľa, Jarabina a Kamienka (s. 39, 203-204). V knihe sú aj fotografie a kresby z druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia z múzeí v Krakove, Przemysli, Sanoku či dokonca Ľvove a z ďalších inštitúcií, ako aj zo súkromných zbierok.

Okrem už spomínaných niektorých fotografií zo Slovenska, na tomto mieste by bolo dobre poznamenať, že takmer všetky typy odevov, ako aj ich názvy sa vyskytujú aj v susedných rusínskych dedinách na slovenskej strane. O to väčší význam má táto publikácia aj pre slovenskú etnografiu.

Mikuláš Mušinka, Alexander Mušinka

MUŠINKA, Alexander. *Elena Lacková I – Život s novinami Romano nevo lil*.
Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2020, 223 strán.
ISBN 978-80-89914-67-7.

Elena Lacková je známou osobnosťou, avšak po prečítaní knihy *Elena Lacková I – Život s novinami Romano nevo lil* mnohí zistia, že ju vlastne až tak dobre nepoznali a viac-menej sa spoliehali na značne nepresné informácie.

Publikácia bola vydaná pri príležitosti 100. výročia narodenia E. Lackovej z iniciatívy Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry a pripravil ju Alexander Mušinka z Ústavu rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove. Pôvodným autorovým zámerom bolo vytvorenie komplexnej monografie E. Lackovej, avšak pri konceptualizácii sa zistilo, že takýto typ spracovania nie je z niekoľkých dôvodov ešte možný (s. 7). Prvým dôvodom bola skutočnosť, že archív E. Lackovej sa podľa aktuálnych zistení výskumníka nedochoval. „Elena Lacková už počas svojho života množstvo materiálov rozдалa alebo zapožičala, a tým sa tieto materiály aj „akosi postupne roztratili“ (čiastočne aj „vinou“ nezodpovedných ľudí, ktorí si ich požičali a „nevrátili““ (s. 8). Ďalším dôvodom je skutočnosť, že archívne materiály o rómskej spisovateľke a aktivistke E. Lackovej sa dostali do osobných zbierok Mileny Hübschmannovej či Daniely Hivešovej-Šilanovej, ktoré aktuálne nie sú dostupné (s. 9).

Publikácia sa člení na tri samostatné časti. Nosnými kapitolami publikácie sú kapitoly v prvej časti nazvané *Elena Lacková a noviny Romano nevo lil* a *Elena Lacková – životopis*. Kapitola *Elena Lacková – životopis* je rozdelená do niekoľkých podkapitol: *Pred druhou svetovou vojnou vo Veľkom Šariši*, *Obdobie druhej svetovej vojny*, *Život po druhej svetovej vojne*, *Obdobie po novembri 1989*. V týchto častiach knihy nachádzame veľký kus výskumnej práce, ktorá koriguje doterajšie poznanie života a diela E. Lackovej.

Ďalšia časť publikácie s názvom *Bibliografia Eleny Lackovej v periodiku Romano nevo lil za obdobie od roku 1991 č. 1 do roku 2003 č. 579* sa člení na tri samostatné celky, *I. Autorské diela Eleny Lackovej*, *II. Preklady autorských diel iných autorov* a *III. Články o Elene Lackovej alebo články, v ktorých sa Elena Lacková spomína*. Bibliografia poskytuje súhrnný prehľad o tvorbe E. Lackovej a umožňuje čitateľovi nachádzať príčinné súvislosti medzi procesom jej literárnej a novinárskej tvorby a udalosťami zo života významnej rómskej autorky uvádzanými v prvých dvoch kapitolách. Záverečná časť je venovaná výberu článkov z novín *Romano nevo lil*, v ktorých E. Lacková vystupuje ako spisovateľka krásnej literatúry, prekladateľka alebo autorka článkov, ale zároveň aj ako inšpiratívny zdroj tvorby pre ďalších autorov.

Elena Lacková a noviny Romano nevo l'il

Podrobné zmapovanie vzniku a existencie novín poskytuje práve kapitola *Elena Lacková a Romano nevo l'il*. Kapitola jasne dokladá skutočnosť, že E. Lacková bola nielen priekopníčkou v oblasti budovania národného povedomia Rómov, ale zároveň vedela, ako národné povedomie môže byť budované. Víziu videla v kultivovaní jazyka, kultúry a tradícií. Veľkú dôležitosť pripisovala poznaniu rómskej kultúry a tradícií väčšinovou spoločnosťou. Zhmotnenie uvedených vízií videla v založení rómskeho periodika. Jej snahy však pred rokom 1989 „boli takmer nemysliteľné“ (s. 10). Autor A. Mušinka vysvetľuje spoločensko-politické pozadie, ktoré neprialo snahám o etnickú emancipáciu a národnostný rozvoj Rómov. Významný medzník v naplnení ambícií E. Lackovej predstavoval rok 1990 a následne aj rok 1991. Tieto obdobia sú spojené so vznikom Kultúrneho zväzu občanov rómskej národnosti a novín *Romano l'il*, v dnešnej podobe *Romano nevo l'il*, ktoré E. Lacková spoluzaložila. Autor systematicky opisuje toto obdobie v živote E. Lackovej, snaží sa priblížiť súvislosti, ktoré determinovali rozvoj periodika a podrobne analyzuje všetky zmeny týkajúce sa novín a pôsobenia E. Lackovej v nich. Súčasne kapitola prehľbuje poznanie čitateľa o ďalšie osobnosti, ktoré mali významné postavenie pri budovaní periodika či národného povedomia Rómov.

Elena Lacková – životopis

V úvodnej časti kapitoly autor približuje, z ktorých zdrojov zostavuje životopis E. Lackovej. Za informačné zdroje považuje knihy *Mŕtvi sa nevracajú* (Lacková, 2005) a *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Lacková, 2010, s. 15). Skutočnosti uvedené v oboch publikáciách porovnáva s archívnymi dokumentmi dostupnými v Štátnom archíve (ŠA) v Prešove či v ďalších prameňoch. Autor správne poznamenáva, že E. Lacková nebola historičkou, ale v prvom rade spisovateľkou a aktivistkou, a preto „historické informácie z jej literárnych diel musíme primárne brať ako literárne dielo, nie ako historický dokument, a rovnako tak je nevyhnutné pristupovať aj k jej spomienkam a rozhovorom“ (s. 15). Toto konštatovanie jednoznačne hovorí o potrebe historického mapovania života Rómov, významných dobových udalostí a osobností, ktoré tento národ formovali (a doteraz spracované neboli). Nie je možné zamieňať si literárny text s textom historickým či faktografickým, no je možné pri konštruovaní objektívnej reality z týchto textov vychádzať, tak ako to urobil A. Mušinka. V podkapitole *Pred druhou svetovou vojnou vo Veľkom Šariši* sa dozvedáme o rodine E. Lackovej, jej starých rodičoch, rodičoch a súrodencoch. Rodinné zázemie popísané v autobiografii *Narodila som sa pod šťastnou hviezdou* (Lacková, 2010) je rozšírené o interpretácie archívnych záznamov¹, ktoré napríklad opravujú doterajšie znalosti o rodnom priezvisku Eleny Lackovej, o pravdepodobných okolnostiach zoznámenia jej rodičov, o otázke, či boli jej rodičia skutočne zosobášení, kde mala reálne domovské právo, koľkých súrodencov a aké sociálne postavenie mala jej rodina vo vtedajšej rómskej komunite (s. 16-21). V tejto časti zároveň autor koriguje niektoré výpovede učiteľov obecnej školy (s. 21-23) o žiačke, ktorú v súčasnosti poznáme ako Elenu Lackovú.

¹ Autor sa primárne orientuje na archívne zdroje tejto proveniencie: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Prešove, fond Okresný úrad Prešov, inventárne číslo 218, kartón 42, 3178/29 adm. Zoznamy cigánov. Evidencia cigánov zostavená vo Veľ. Šariši, 9/V. 1924.

Významná je prvá verejná informácia o E. Lackovej, ktorú autor objavil v novinách *Slovenská sloboda* v čísle 34 zo dňa 6. 6. 1940. Krátka informácia svedčí o tom, že rómska spisovateľka nielen „začala aktívne čítať literárne diela, ale začala ich aj vytvárať“ (s. 23-24). Článok s názvom *Talent, ktorý čaká na objavenie* je o Cigánke Márii Doktorovej. A. Mušinka identifikoval Máriu Doktorovú ako Elenu Lackovú (s. 25).

Ďalším míľnikom v histórii Rómov a v živote Eleny Lackovej je *obdobie druhej svetovej vojny*, ktorú autor rozpracováva v podkapitole s rovnomeným názvom. Perzekúcie Rómov v čase vojny sú jednou z nosných tém zastúpených v literárnej tvorbe rómskych spisovateľov. Špecifickými znakmi literárnej tvorby u Rómov nie sú literárne smery či prúdy, ale spomínané témy. Ide najmä o témy príchodu Rómov z ich pravlasti, témy približujúce rómsku kultúru, tradície, zvyky, či témy o historických medzníkoch v rómskych dejinách, akou téma vojny nepochybne je. Autor vojnové obdobie čitateľom precízne približuje pomocou dobových zákonov, nariadení a vyhlások. A. Mušinka implementáciu vojnových protirómskych zákonov a nariadení na regionálnej a lokálnej úrovni predstavuje prostredníctvom zachovaných dokumentov (žiadostí) miestnych úradníkov, dobových záznamov, ktoré porovnáva s dielom E. Lackovej. Autor konštatuje, že spomienky E. Lackovej (2010) na toto obdobie sa vo veľkej miere zhodujú s dejinnými udalosťami druhej svetovej vojny v Československu a vo Veľkom Šariši (s. 25-32). Celá táto podkapitola otvára čitateľom dvere nielen do života E. Lackovej v čase vojny, ale aj do témy rómskeho holokaustu, často označovaného ako nepoznaný holokaust².

Tretia podkapitola približuje *Život po II. svetovej vojne*. Tu autor opätovne opravuje nepresnosti v spisovateľkinom životopise, ktoré zmapované nie sú a vyžadujú si ďalší archívny výskum (s. 32). Známy je jej odchod do Čiech za manželom Jozefom, jej pôsobenie v Komunistickej strane Československa, neskôr návrat do Veľkého Šariša a písanie divadelnej hry *Horiaci cigánsky tábor* (1949). Autor upresňuje dátum premiéry tohto predstavenia na základe článku v *Lidových novinách* z roku 1949 (s. 33). Následne E. Lacková po úspešnej premiére založila Kočovné rómske divadlo. Autor v tejto časti ponúka aj pohľad na dobové tlače a články o aktivitách E. Lackovej. Viac sa v tejto kapitole dozvedáme o jej pôsobení na Krajskom národnom výbore (KNV) v rôznych pracovných pozíciách a úlohách (s. 38-39). A. Mušinka poukazuje aj na jej participovanie na výskumných aktivitách, ktoré odhaľovali nedostatky vo vzdelávaní Rómov (s. 41). Jej iniciatíva za začleňovanie Rómov do spoločnosti a budovanie ich identity bola pre KNV nežiadúca, a tak E. Lacková s manželom a deťmi opäť odišli do Čiech. Autor ponúka rozsiahly prehľad o jej živote do roku 1989, o jej literárnych výstupoch (divadelných hrách), či štúdiu na Karlovej univerzite v Prahe.

Na tomto mieste sa opätovne pozastavme nad mýtmi, ktoré sprevádzali E. Lackovú. Široko zdieľané bolo aj presvedčenie, že Elena Lacková je prvá vysokoškolsky vzdelaná Rómka. Na margo tohto faktu A. Mušinka píše: „Je jednoznačné,

² Nepoznaný bol rómsky holokaust nielen na Slovensku, ale dlho bol nepoznaný a neuznaný v celej Európe. Na Slovensku o ňom ako nepoznanom hovorí napríklad rómska aktivistka Zuzana Kumanová alebo rómsky spisovateľ Branislav Oláh. Pozri napríklad https://issuu.com/jekhetane-spolu/docs/romano_05_2016__6_?fbclid=IwAR0-7Z2li4qoIgdM9cXx0eZpRk6ZOr7ou0D8_IDzN1Xhx3KOFUsuycsXzI

že Elena Lacková nebola prvou Rómkou v Československu (alebo zo Slovenska), ktorá získala vysokoškolské vzdelanie.“ (s. 45) V danom období už bola vyformovaná prvá generácia rómskej inteligencie, ktorej sa E. Lacková stala po formálnej stránke (získaním vysokoškolského vzdelania) súčasťou 16. decembra 1970 (s. 45). Ďalej sa tradovalo, že E. Lacková vyštudovala filozofiu, avšak Mušinka píše: „V roku 1964... začala študovať popri zamestnaní na Fakulte sociálnych vied a publicistiky Karlovej univerzity v Prahe, odbor vzdelávanie a výchova dospelých (dnes andragogika).“ (s. 44) A. Mušinka zároveň konštatuje, „... že štúdium Eleny Lackovej bolo výnimočné, a predstavuje určitý symbol rómskeho života a aktivít v Československu tej doby.“ (s. 46)

Je evidentné, že autor pracuje s faktami veľmi citlivo, niektoré mýty vyvracia, iné opravuje, dáva „veci“ na pravú mieru, no zároveň nepopiera, že E. Lacková patrí medzi osobnosti, ktoré formovali národnostné povedomie Rómov, ba dokonca je toho názoru, že je „hlavným symbolom rómskeho hnutia na Slovensku tohto obdobia“ (s. 7).

Na záver by som rada zdôraznila, že E. Lacková stála pri zrode rómskej literatúry a sama významným spôsobom tvorila jej dejiny (Mušinka poskytuje ucelený prehľad o jej tvorbe na s. 67-72). Ako človek zaujímavý sa o rómsku literatúru sa mi konečne dostala do rúk odborná publikácia, ktorá ponúka ucelený prehľad o živote literátky, jej ambíciách, plánoch, tvorbe, kultúrno-spoločenskom a profesijnom pôsobení. Za veľké pozitívum zároveň považujem zoznam bibliografických odkazov jej tvorby, diel, či súhrnný prehľad a dostupnosť dobových záznamov.

Jana Gáborová Kroková

LITERATÚRA

- HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, Daniela. Životopis Eleny Lackovej, charakteristika jej tvorby a súpis diela. In: LACKOVÁ, Elena. *Mŕtvi sa nevracajú*. Prešov: Združenie JEKHEANE-SPOLU, 2005, s. 591-603. ISBN 80-968744-1-1.
- LACKOVÁ, Elena. *Mŕtvi sa nevracajú*. Prešov: JEKHEANE-SPOLU, 2005, 658 s. ISBN 80-968744-1-1.
- LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. 3. vyd. Praha: Triáda, 2010, 276 s. ISBN 978-80-87256-20-6.
- ĎURINOVÁ, Ingrid. Nepoznaný holokaust/Na prindžardo holokaust. In: *Romano nevo lil*. 2016, roč. 26, č. 5, s. 4-7. ISSN 1338-3027. Dostupné na: https://issuu.com/jekhetane-spolu/docs/romano_05_2016_6 ?fbclid=IwAR0-7Z2Ii4qoIgd-m9cxx0eZpIrK6ZOr7ou0D8_IDzN1Xhx3KOFUsuycsXzI

OBSAH

Úvodom (<i>Sýkora, Radovan – Segľová, Lucia</i>)	5
Introduction (<i>Sýkora, Radovan – Segľová, Lucia</i>)	7

Štúdie a materiály

<i>Halmová, Mária</i> : Niekoľko poznámok k zlúčeniu Slovenského národného múzea a Slovenského múzea a k štruktúre novej inštitúcie	9
<i>Mintalová Zubercová, Zora</i> : Kolekcia vyšívaneho textilu v zbierke Slovenského národného múzea v Martine	20
<i>Ferklová, Daša</i> : Zbierkové súbory kožuspracujúcich remesiel v Slovenskom národnom múzeu Martine	53
<i>Šumková, Barbora</i> : Smaltovaný riad v zbierke ľudovej stravy Slovenského národného múzea Martine	81
<i>Váleková, Monika</i> : Albumy, kresby, grafiky a sochy slovenských autorov v zbierke Múzea Martina Benku	97

Správy

<i>Sýkora, Radovan</i> : Z činnosti Slovenského národného múzea v Martine v roku 2020	131
<i>Sýkora, Radovan</i> : From the Activities of the Slovak National Museum in Martin in 2020	140
<i>Sedláčková, Michala – Varinská, Viera</i> : Z činnosti Archívu Slovenského národného múzea, pobočky v Martine v rokoch 2019 – 2020	146
<i>Zelinová, Hana</i> : Seminár Alice Masaryková a Slovensko. Emancipovaná žena v tieni veľkého otca	150
<i>Babčáková, Katarína</i> : Konferencia Muzea v přírodě a jejich role při záchraně lidové architektury	152

Recenzie a informácie

<i>Zelinová, Hana</i> : BEDNAŘÍK, Petr, KOVAŘÍK, David; MARŠÁLEK, Zdenko; Helena NOSKOVÁ. <i>Menšiny kolem nás. Metodická příručka</i>	157
<i>Zelinová, Hana</i> : NOSKOVÁ, Helena, BEDNAŘÍK, Petr, VAISHAR, Antonín. <i>Obraz menšin v regionech (Tachovsko, Vejprtsko, Šumpersko, Krnovsko): Katalóg k výstave</i>	161
<i>Mušinka, Mikuláš – Mušinka, Alexander</i> : STARZYŃSKI, Jerzy. <i>Krakowiacy, Lachy, Górale: Stroje wsi małopolskiej. Tom X. Lemkowie Sądecy i Gorliccy. Rusini Szlachtowscy</i>	163
<i>Gáborová Kroková, Jana</i> : MUŠINKA, Alexander. <i>Elena Lacková I – Život s novinami Romano nevo l'il</i>	168

CONTENTS

Úvodom (<i>Sýkora, Radovan – Segľová, Lucia</i>)	5
Introduction (<i>Sýkora, Radovan – Segľová, Lucia</i>)	7

Studies and Materials

<i>Halmová, Mária</i> : Some notes on the merger between the Slovak National Museum and the Slovak Museum and on the structure of the new institution	9
<i>Mintalová Zubercová, Zora</i> : Collection of embroidered textile in the collection of the Slovak National Museum in Martin	20
<i>Ferklová, Daša</i> : Work tools of the leather processing crafts in the Slovak National Museum in Martin	53
<i>Sumková, Barbora</i> : Enamel tableware in the collection of folk dishes in the Slovak National Museum in Martin	81
<i>Váleková, Monika</i> : Albums, drawings, graphics and sculptures by Slovak artists in the collection of the Martin Benka Museum	97

Reports

<i>Sýkora, Radovan</i> : Z činnosti Slovenského národného múzea v Martine v roku 2020	131
<i>Sýkora, Radovan</i> : From the Activities of the Slovak National Museum in Martin in 2020	140
<i>Sedláčková, Michala – Varinská, Viera</i> : From the activities of the Archives of the Slovak National Museum, Martin branch in 2019-2020	146
<i>Zelinová, Hana</i> : Seminar “Alice Masaryková and Slovakia. An emancipated woman in the shadow of a great father”	150
<i>Babčáková, Katarína</i> : Conference “Open-air museums and their role in the rescue of folk architecture”	152

Reviews and information

<i>Zelinová, Hana</i> : BEDNAŘÍK, Petr; KOVAŘÍK, David; MARŠÁLEK, Zdenko; NOSKOVÁ, Helena. <i>Minorities around us. A methodological guide</i>	157
<i>Zelinová, Hana</i> : NOSKOVÁ, Helena, BEDNAŘÍK, Petr; VAISHAR, Antonín. <i>A picture of minorities in the regions (Tachov, Vejprty, Šumperk, Krnov): Exhibition catalogue</i>	161
<i>Mušinka, Mikuláš – Mušinka, Alexander</i> : STARZYŃSKI, Jerzy. <i>Krakowiacy, Lachy, Górale: Stroje wsi małopolskiej. Tom X. Lemkowie Sądeccy i Gorliccy. Rusini Szlachtowscy</i>	163
<i>Gáborová Kroková, Jana</i> : MUŠINKA, Alexander. <i>Elena Lacková I – Life with the newspaper Romano nevo ľil</i>	168

